STARRENTRITSEN

DOOR

Dr A. KUYPER

EDITIO CASTIGATA



J. H. KOK — 1915 — KAMPEN

STARRENTRITSEN

STARRENTRITSEN

DOOR

Dr A. KUYPER

EDITIO CASTIGATA



J. H. KOK — 1915 — KAMPEN

L. S.

Mr. Heemskerk zond zijn repliek niet aan De Standaard *toe, maar gaf ze uit in afzonderlijk vlugschrift. Daardoor werd het geschil uitgedragen onder het groote publiek. Toch kon het moeilijk anders. De brochure was voor een ingezonden stuk wat groot. Niet* te *groot; en het zou zeer wel mogelijk geweest zijn, haar in een extra-blad, dat we gaarne aan het ordinaire hadden toegevoegd, af te drukken; maar dit zou dan toch iets exceptioneels gebleven zijn, en ik versta het daarom dat de geachte schrijver aan afzonderlijke uitgave voorkeur gaf. Voor mij persoonlijk had dit intusschen de niet te miskennen schaduwzijde, dat ik er nu niet van tusschen kan, om ook mijn driestarren onder het bereik te brengen van al wie Mr. Heemskerks vlugschrift genoot. Er blijft mij dan ook niet anders over, dan hiertoe zonder verwijl over te gaan, meê onder bijvoeging van wat, na de verschijning van Mr. Heemskerks brochure, in* De Standaard *over dit geding nader te lezen stond. Op zulk een afzonderlijke uitgave van deze* Starrentritsen *werd zelfs nog van andere zijde aangedrongen. Men was toch van oordeel, dat onder onze jongere vrienden velen niet meer geheel op de hoogte waren van wat sedert 1870 de levensgang in onze partij was geweest; en daar nu in mijn driestarren hiervan een kort cursorisch overzicht werd gegeven, achtte men, dat verzameling van die driestarren in één boekske ook uit historisch oogpunt zijn nut kon hebben.*

Iets onaangenaams voor Mr. Heemskerk kon in deze aparte uitgave, nu alles wat naar een persoonlijke veete ook maar zweemde, op staanden voet wegviel, uiteraard niet gelegen zijn.

Al het persoonlijke viel nu weg, en wat alleen overbleef, was de hoogernstige vraag, op wat wijs, dóor wat maatregel, en door welke voorzorg een dacapo *van wat sinds 1908 voorviel, te voorkomen ware. Eer we twee jaren verder zijn, ligt reeds weder een Stembus-actie achter ons. Moesten we dien strijd tegemoet gaan met vreeze van repetitie, zoo mag gezegd, dat de Antirevolutionaire Partij haar positie voor lange jaren zou verspeeld hebben. Nu reeds slonk ze in de Kamer van twintig op tien leden.*

*Ging dit proces door, zoo daalden we, eer we erop verdacht waren, op een vijftal. En dit nu zou op zichzelf nog geen ondergang spellen, mits we zeggen konden, dat bij het slinken van onze kracht in het Parlement, de kracht en beteekenis van ons beginsel te sterker triumfeerde. Dit was het geval toen Groen van Prinsterer door zijn vrienden verlaten en bestreden werd, en hij alleen met zijn drietal pal stond. Dit was evenzoo, toen ik zelf de leuze van het „*reculer pour mieux sauter*" aanhief. Maar dit zou thans op vlak het omgekeerde kunnen uitloopen. We zouden niet alleen parlementair schier verdwijnen, maar ook de bezieling, die ons beginsel dusver wekte, zou in het lot en het schijnsel van de nachtkaars deelen.*

Dit gevaar ziet een ieder onder ons; en wie 't niet ziet, hield op mee te tellen.

Hieruit nu vloeit onzer aller roeping voort, om onder het diep gevoel van onze verantwoordelijkheid, saam te onderzoeken, wat de fout in onze organisatie of in ons Program was, waardoor hetgeen nu ons derwijs smaldeelde, mogelijk werd. Ik twijfel dan ook geen oogenblik, of Mr. Heemskerk zal tenvolle bereid zijn, met ons aan dit onderzoek deel te nemen, en wat dreigt voor die Partij, die ook de liefde van zijn hart heeft, te helpen afwenden.

Wie herleest wat Mr. Heemskerk in het „Paleis voor Volksvlijt" sprak, toen De Standaard *haar zilveren bruiloft vierde, weet hoe ook hij de belangen van onze partij op het hart draagt, en met ons bezield is van ijver, om die belangen, ook al moest het zijn onder opoffering van eigen voorkeur, te schragen.*

Men toont dan ook Mr. Heemskerk niet te kennen, zoo men wanen zou, dat het gebeurde hem derwijs zou gegriefd hebben, dat hij de liefde van zijn hart voortaan van onze partij aftrok.

Wat hij vermoedde, was bitter.

Wie metterdaad, zonder eenigen toeleg of bedoeling, als kamerlid zijn plicht deed, en aan geen Ministerschap noch aan een opzijschuiven van Dr. Kuyper dacht, en dan publiek beschuldigd wordt, door niets minder dan door zulk een min-edelen toeleg bezield te zijn geweest, kon niet anders dan zich ernstig gegriefd gevoelen.

Daarom kon 't niet beter loopen dan 't nu liep. Nu toch bood zijn *klacht mij van zelf het middel, om onmiddellijk zijn pertinente verklaring zonder voorbehoud te aanvaarden, en hiermede binnen vier en twintig uur al wat op persoonlijke veete ook maar leek, te doen verdwijnen.*

Van zelf doet 't mij leed, dat ik mij aan dit nu gewraakte vermoeden heb schuldig gemaakt; en ik ken Mr. Heemskerk genoeg en te over, om er geen oogenblik aan te twijfelen, of, nu ik hem hierover mijn leedwezen betuigde, zal er van geen aarzeling sprake bij hem zijn, om

mij als van ouds niet alleen de broederhand, maar ook de vriendenhand toe te steken.

Het eenige waarop het nu verder aan komt, zal dan hierin bestaan, dat we allen saam, en hij met ons, pogen in te denken, hoe een da-capo *van nu af aan te voorkomen is.*

Geen ander doel is er thans waarop we zouden mikken.

En komen we straks zóóver, dat we klaarlijk inzien, wat weg 't nu uit moet, dan zal ieder onzer van harte bereid zijn, persoonlijk elk offer dat van hem gevergd mocht worden, te brengen, mits de burcht van ons heilig beginsel, maar ontoegankelijk blijve.

Vandaar mijn stellige verklaring dat ik bereid ben als leider terug te treden en mijn ontslag uit het Centraal-Comité te nemen, indien het op geen andere wijze mogelijk blijkt, de eenheid, den vrede en de broederlijke samenwerking te herstellen.

Voorzitter te blijven, indien er elementen bleken te zijn die op scheuring in onze partij bleven aansturen, zou mij niet mogelijk wezen. De verantwoordeljkheid voor zulk halfwerk zou ik voor God, aan Wien ook ik rekenschap van mijn doen schuldig ben, niet kunnen dragen.

Maar gelijk ik reeds betuigde, tot het brengen van dit offer van het presidium ben ik dan ook van harte bereid, en wie ook mijn plaats inneme, hij kan rekenen op mijn steun, voorzoover ons beginsel onvoorwaardelijk op zijn toewijding kan rekenen.

Aan de driestarren van vóór Juli heb ik nu ook summierlijk de driestarren toegevoegd, die ik na de verschijning van Heemkerks vlugschrift ten beste gaf.

Heel deze reeks van driestarren is niet letterlijk overgenomen zooals ze in De Standaard *voorkwam.*

De verklaring van Mr. Heemskerk, die hij zoo pertinent mogelijk aflegde, en die inhield, dat er van toeleg bij hem geen sprake was geweest, maakte castigatie noodzakelijk. Ook enkele uitdrukkingen die van achter te scherp leken, heb ik verzacht. Op een enkel punt heb ik zelfs weggelaten, wat van achter bezien, beter weg bleef.

Vandaar dat ik op den titel zette: Editio castigata.

Ook aan Mr. Heemskerk zal ik van deze uitgave een presentexemplaar aanbieden in de stellige hope, dat niets hem verhinderen zal, 't gracieuselijk van mij aan te nemen.

's-Gravenhage, 4 Oct. 1915.

KUYPER.

* * * *Reculer pour mieux sauter.*

Gelijk de ouderen van dagen zich nog kunnen herinneren, ging na Groen's dood de leus het land door, en dit bij alle phalanx van onze partij: Nu niet te snel voorwaarts dringen. Veel beter zelfs dat we ons aanvankelijk naar den achtergrond terugtrekken. Niet ijlings aansturen op deelneming aan het Bewind. Veel liever als volkspartij onze krachten sterken. En dan later afwachten, wat Hooger beschikking over ons gehengen zal.

Dit drukte men toen uit met het Fransche spreekwoord: *Reculer pour mieux sauter.*

Toch werd ook toen zelfs met dat „*pour mieux sauter*" nog geenszins gedoeld op het grijpen naar de portefeuilles. Groen van Prinsterer ging ons hier nooit in voor. Zelfs toen er een oogenblik sprake van kwam, liep 't alles weer dood. De eenige vooraanstaande man die er altoos op drong, was wijlen de hoogleeraar Doedes van Utrecht, maar, met heel onze Pers, bleef de *Standaard* er zich steeds tegen verzetten.

Wat later komen kon, bleef af te wachten, voorshands bleef *Geen portefeuille!* „de leus." Een leuze, vooral versterkt, toen de ervaring ons leerde, hoe de idee zelve van reeds mee regeeren èn in Van Zuylen van Nyevelt's èn in van Lynden van Sandenburg's optreden ten deele *fiasco* maakte.

Dat de Schoolquaestie later drong het „*reculer*" op te geven, is tot daaraan toe, maar het dringen, ja, hunkeren naar de portefeuilles scheen steeds in strijd èn met de kleinheid van ons getal, èn met het speciale karakter van onze beginselen.

Drieërlei vooral weerhield.

Vooreerst, dat we er nooit zelfstandig voor konden optreden, maar steeds ons met andere partijen ervoor hadden te verbinden. En ten andere dat we er den noodigen voorraad van mannen niet voor hadden.

Versta dit laatste niet verkeerd. Een *élite* van hoogstaande staatslieden hadden we steeds, maar hun klein aantal slonk gedurig nog, doordat ze geplaatst werden in hooge staatsambten. En ook dat daargelaten, was het aantal toch steeds zóó gering, dat 't niet mogelijk bleek voor elk van de verschillende Departementen ook maar één specialiteit van naam aan te wijzen, indien 't komen mocht tot een geheel antirevolutionair Kabinet. We waren en bleven de partij der

„kleyne luyden," met enkele Marnixen, maar over had 't nooit. Ook in de 16e eeuw niet.

Komt daar nu ten derde nog bij, dat onze poldernatuur schier elk man die op den voorgrond treedt, eigenaardige denkbeelden naar voren doet schuiven, die dan zoo licht een publieke verdeeldheid kweeken, welke tot zelfs in de Pers, meer verwijdering dan eenheid brengt, dan moet de drang om op te treden al zeer sterk zijn, zal meedoen op den sinds 1891 geldenden voet geoorloofd en gerechtvaardigd zijn.

Deze van ouds met ons getogen gedachte mag daarom ook nu althans wel *in overweging* komen.

Al moest ge er links en rechts, aan de vleugels, een enkel man door verliezen, dit schrijft u als partij nog niet ten doode op.

Wat over uw toekomst beslist is uw leven uit, of kwijnen onder verzaking van uw beginsel, en juist dit laatste is het, wat onze poldernatuur steeds weer zoo onherbergzaam bevordert.

Saam 't eens zijn heet dan zoo vaak „*meeloopen*" en „door dik en dun gaan." Alleen wie zich kras durft verzetten, heet dan de man.

Vandaar dat zoo telkens de periode terugkeert, dat onze tegenstanders genieten van wat ze onder ons gebeuren zien, en dat 't stille volk terugschrijdt en klaagt, maar niet in de Pers.

---

* * * *Partijbeleid.*

De heer H.(eemskerk) in de *Rotterdammer* maakte dezer dagen de zeer juiste opmerking, dat er van Antirevolutionaire zijde van 1907 (December) af, steeds op is aangedrongen, dat toch in geen geval de Tariefsverhooging in werking mocht gaan treden, dan na het gereed zijn van de Verzekeringswetten.

De *Standaard* drong hierop onder de eersten aan.

Het gevaar bestond toch, dat, kwam er een tien millioen meer van 't Tarief in, het schrale budget van inkomsten deze tien millioen alvast zou opslokken. En dat er dan, als de Verzekering voor ziekte en invaliditeit stond ingevoerd te worden, geen geld beschikbaar zou zijn.

We zijn er erkentelijk voor, dat ook in de *Rott.* dit stuk politieke geschiedenis nog eens met kracht naar voren is geschoven.

Hiermêe echter is de vraag, die we naar aanleiding van een drietal artikelen in het Zwolsche blad *Onze Courant* niet mochten terughouden, zelfs niet geraakt.

In December 1907 kwam voor het toenmalig liberaal kabinet de knak. De stembus die volgde, gaf aan Rechts een brilliant succes. Tot Juli

1913 hadden alzoo *over de vijf volle jaren* ter onzer beschikking gestaan.

Kon nu, zoo luidt met het oog hierop de vraag, kon nu in het verloop van deze meer dan vijf jaren het stel Verzekeringswetten niet zóó tijdig in het Staatsblad zijn gekomen, dat, in verband hiermede, ook de Tariefwet lang vóór Juni 1913 achter den rug ware geweest?

Blijkt, na ernstige overweging, dat dit *niet* kon, dan natuurlijk valt er verder niets te zeggen. Maar zulk resultaat behoort dan toch op ernstig onderzoek te rusten.

In overweging moet ook genomen, dat in 't begin van 1908, toen het nieuwe Kabinet optrad, èn voor de Ziektewet, èn voor de Invaliditeitswet, èn voor de Tariefwet, ontwerpen gereed lagen, die door een geestverwant Kabinet waren ingediend. Dat men er op bedacht was vóór de weer-indiening, mogelijke leemten in die ontwerpen aan te vullen, en ze, zoo mogelijk, door wijziging nog te volmaken, moet uiteraard geloofd, mits men niet vergete, dat de Memories van Antwoord hiervoor vanzelf gelegenheid konden bieden. Men weet, hoe zelfs 't voorafgaande liberale Kabinet één der drie ontwerpen zoo goed als ongewijzigd overnam. En nu was het een geestverwant Kabinet.

Het blijft daarom nog steeds een onopgelost raadsel, wat toch de eigenlijke beweegreden mag zijn geweest, om de hier bedoelde ontwerpen, lang na 1908, zóó laat in te dienen, dat de laatste Verzekeringswet er eerst op het uiterste nippertje doorkwam, en de Tariefquaestie overschoof tot na de stembus; wat, gelijk ieder weet, de oorzaak van de electorale catastrophe werd.

Als men nu, gelijk *Onze Courant*, wijst op de gevaarlijke positie, waarin de stembus van 1917 ons vermoedelijk vinden zal, indien we niet goed georganiseerd in elkander zitten, en dit blad dan spreekt van feilen in de leiding, maar zonder iets bepaalds te noemen, en dan geheel zwijgt van de Tariefwet, die 't ons gedaan heeft, — dan ligt 't toch voor de hand, dat een poging moest aangewend, om de oorzaak van de catastrophe, die ons in 1913 trof, tot eenige helderheid te brengen, en de onderscheiden groepen in onze partij tot zulk een verstandhouding te bewegen, dat we, als het straks spannen gaat, weer *con amore* elkander steunen en sterken kunnen.

De vraag, hoe 't juiste verband zal te vinden zijn tusschen het Centraal Comité en den gang van zaken, die, na gelukkige uitkomst van de stembus, van hoogerhand wordt ingeleid en gevolgd, scheen ons daarbij van niet ondergeschikte beteekenis.

Wie licht op deze vraag kan werpen, doe 't. Ook wij zullen er hem voor danken.

Nader overleg mag hier niet ontbreken, en met het Bestand heeft dit natuurlijk niets uitstaande. Immers juist op nauwer aaneensluiting, allerminst op verwijt of veete, werd door onze vraag gedoeld.

Scheen dit anders, dan kozen we vermoedelijk het juiste woord niet. Mogen we hopen, dat het mogelijk min-juiste in 't woord ons dan vergeven, en nu verholpen zal zijn.

---

* * * *Om de zaak.*

Acht men in de Maasstad, dat het Centraal-Comité, onder leiding van zijn Voorzitter, de Antirevolutionaire Partij niet de juiste paden doet inslaan, dan wil 't ons voorkomen, dat men noch het Centraal-Comité, noch zijn Voorzitter te sparen heeft.

Het moet ons allen saam er om te doen zijn, om tegen de stembus van 1917 pasklaar en gemobiliseerd te staan. Het land gaat boven de partij, de partij boven het Centraal-Comité, en het Comité boven zijn Voorzitter.

Elk ernstig staatsman zet steeds zijn eigen persoon *achter* de linie. Om in het front niet door den vijand verzwakt of geslagen te worden, moet achter de linie aller kracht saamwerken. Immers gedeeldheid op dit punt breekt zelfs de mogelijkheid van doeltreffend verweer.

Waar het de toekomst van ons land en van onze partij geldt, mag men ter wille van wien ook niet wijken.

Ziet men derhalve de leiding van het Centraal-Comité liever op een geschikter en meer doelbewust staatsman overgaan, doe men daartoe dan een voorstel op de Deputaten-vergadering. Niet A of B, het gemeenschappelijk belang moet hoofdzaak blijven.

Stelt men nu alzoo de persoonsquaestie geheel op zij, en vraagt men, hoe moeten we ons organiseeren, om in 1917 niet een nóg geduchter klap dan in 1913 bij de stembus te krijgen, dan is een eerste vereischte, dat men zich afvrage, waaraan het is toe te schrijven dat we in 1913 onzen invloed op de politiek van 't land door zulk een booze catastrophe zoo goed als gehalveerd zagen.

Dit droeve feit ligt er nu eenmaal in ons verleden toe, en daarom zou 't niet verantwoord zijn, naar de oorzaak van dit hoog-ernstig ziektegeval geen behoorlijk onderzoek in te stellen. Zelfs mag niet verzuimd, er *Consult* over in te winnen.

De Negen-mannen van het toenmalige Kabinet, tot wat partij ook behoorende, staan veel te hoog, om ook maar één oogenblik van hen te duchten, dat zij uit persoonlijke overgevoeligheid zulk een onderzoek voor ongewenscht zouden verklaren.

Veeleer mag verwacht, dat zij zelven 't eerst bereid zullen zijn, om zoo klaar en volledig als dit hun maar mogelijk is, ons voor te lichten, en de oorzaken te helpen naspeuren, waaruit de fatale tegenslag opkwam.

Te zeggen, dat zulk een onderzoek zeer zeker niet mag uitblijven, maar dat men zulk geding dan liefst „met gesloten deuren" moet afdoen, gaat natuurlijk niet op.

Alles zal er in 1917 van afhangen, of langs de breede rangen van onze Antirevolutionaire Partij weer *de oude geest, en in dien geest het oude vuur*, zal zijn gevaren.

En daarom geldt 't hier *de publieke zaak*, die als altijd *publiek* behandeld moet worden.

---

* * * *Gulle erkentenis.*

Het behoeft wel geen nader betoog, dat ook de beste bedoeling feilen kan, en dat zoo ook feil in de leiding van een politieke partij, zeer licht kan voorkomen.

Te weten en te zeggen, wat op een gegeven oogenblik, voor welke partij ook, de juiste eisch van den toestand is, gold steeds als één der moeilijkst op te lossen problemen.

Van bijna niet één leidend Staatsman kan dan ook gezegd, dat ook hij niet wel eens op een gegeven oogenblik een averechtsche keuze deed, en hierdoor een wezenlijke schade toebracht aan den meest gewenschten gang van zaken.

Dit zag men aan Thorbecke. Het is gezien bij Fransen van de Putte. Evenzoo bij den ouden Heemskerk. Groen van Prinsterer ging veiliger, daar hij zich nimmer verplicht zag de leiding van het Bewind in handen te nemen. Maar voor het overige is zulk een misgreep nimmer aan een staatsman als oneere toegerekend, mits hij maar van achter gulweg beleed, alsnu in te zien, dat wat hij deed of ried linksch was geweest.

Gelijk men zich herinneren zal, is dit ook aan onze partij in haar latere ontwikkeling eens overkomen.

Men gevoelde in onze partij, toen ze in nieuwe en veel krachtiger formatie optrad, den onweerstaanbaren drang, om zich in veiligheid te stellen tegenover gevaarlijke conservatieve verlokkingen. Zoo moest wel in meer democratische richting gestuurd. En „Christen-democraat" te zijn gold onder ons sinds dien tijd dan ook als lokkende eere, mits steeds onder de bijvoeging, dat democratie niet enkel op de lagere orde van het volk doelde, maar *alle* rangen en standen in heel 't volk omvatte.

Dit nu had er in 1894 toe verleid, om steun te bieden aan Tak's Grondwetsrevisie, en vrucht van veel saamspreking tusschen de toenmalige Kamerleden Seret en Kerdijk had er toen toe geleid, om onzerzijds met die ondernomen Grondwetsherziening mede te gaan. Dus

moesten wij toen wel de radicale candidaten steunen, natuurlijk in onderstelling, dat de radicale kiezers dan ook op onze candidaten zouden overgaan.

Dit laatste kwam echter vlak anders uit. De Antirevolutionairen hebben toen schier als een eenig man de Democratische candidaten gesteund, maar de wedersteun kwam niet. Gevolg waarvan was, dat onze Kamerclub ook toen op de helft slonk.

Hier bleek alzoo een feil, een fout te zijn begaan.

De fout namelijk, dat men gemeend had op den wederzijdschen steun der Democraten aan de overzij te kunnen rekenen, en dat het bij de stembus vlak omgekeerd uitkwam. Het had dus gefaald aan juiste kennis van wat er bij de tegenpartij omging.

Is dit toen verheeld? Is dit toen goedgepraat? Heeft onze redactie toen gezegd, dat men hiertoe verder liefst het zwijgen moest doen? En dat er althans in het publiek niet van mocht gerept worden?

Integendeel. Zonder schijn zelfs van verbloeming, heeft toen ook onze redactie erkend, dat het juiste inzicht in den toestand gefaald had. En dit niet alleen, maar bij het kiezen van den verderen koers heeft ook onze redactie hiermede wel ter dege gerekend.

Heeft nu deze belijdenis van feilgaan en dit wijzigen van koers de Partij geschaad?

Integendeel, het is 't begin van ongeëvenaard succes geweest.

In dien zin nu komt 't ons ook thans voor, dat critiek niet schaadt, maar baat.

---

* * * *Partij en Kabinet.*

Reeds op zich zelf is het uiterst moeilijk, zich een duidelijke voorstelling te vormen van de beste wijze, waarop de verhouding tusschen het Kabinet en de Partij waaruit het opkwam, geregeld moet worden, zelfs al neemt men aan dat heel het Kabinet uit mannen van éénzelfde partij is samengesteld.

In de Vereenigde Staten van Amerika ging de strijd dusver nog schier uitsluitend tusschen de Republikeinen en Democraten. Vandaar dat èn de President èn alle ministers thans Democraten zijn, wijl de Republikeinen in 1914 geslagen werden.

Dien toestand heeft men in het midden der vorige eeuw ook ten onzent pogen te bestendigen. Het heette toen, dat men hier niet anders had dan Liberalen en Conservatieven. Altoos de oude idee van de Whigs en Tories in Engeland. Wat dan hierop neerkwam, dat er eigenlijk geen principieele partijen waren; dat veeleer heel 't volk het over de

grondbeginselen eens was; en dat er alzoo slechts tweeërlei *schakeering* bestond. Vooruit wilde men allen, en allen op 't zelfde pad. Alleen maar, de stap waarmee men den weg opging, verschilde. De één had haast, en liep den ander vooruit. De ander daarentegen was voor de bedachtzaamheid, en liet telkens zijn geweer afglijden op de plaats rust.

Vandaar, dat er eertijds ook ten ontzent gedurig overgangen uit de ééne partij in de andere plaats grepen. Veelal had men jong haast, en nam met den ouden dag bedaarder loop.

Gemengde Kabinetten kwamen toen bijna niet voor. Een Kabinet was liberaal of 't was conservatief. En het verband met de partij was als vanzelf gevonden, zoodra er maar een Kabinet zat.

Dat verband zocht toen de Conservatief in de *Vertrauensmänner,* en de Liberaal in Pers, Club en Kiezersbond.

Doch natuurlijk, dit geheele stelsel werd onderstboven geworpen, toen Groen van Prinsterer, buiten deze twee schakeeringen van eenzelfde partij om, zelf optrad om zoo mogelijk een *nieuwe* partij te doen optreden van geheel tegenovergesteld beginsel.

Eerst bleef dit bij woorden.

Eene organisatie van de nieuw opgetreden principieele tegenpartij gaf Groen niet. De nieuwe partij had geen Pers. Wat Groen zelf als Persredacteur beproefde, was op te kleine schaal verschenen en liep dood. Zelfs Groens *Nederlandsche Gedachten* hadden zoo goed als geen publiek dat ze koopen wilde. Het getal van verkochte exemplaren was kortweg ridicuul.

Toch hield Groen vol.

Hij wist, dat hij een kern achter zich had. Niet in een Pers, niet in een organisatie, en ook niet in een Kamerclub.

Eer viel meest alles op deze drie terreinen, voor zoover ze betreden werden, hem gedurig af.

En dit was, omdat Groen van Prinsterer brak met de *Vertrauensmänner* en spreken dorst van een *Program.* Nog niet van een Program voor de Partij. Maar dan toch van een program bij de stembus.

Sober en klein.

Bijna niet meetellend.

Maar de idee was er dan toch, en werd doorgezet.

En zoo kwam er gang.

---

* * * „*Vertrouwens-mannen.*"

Groen *moest* in 1869 wel scherp optreden.

Zijn eigen dusgenaamde „*aanhang*," zijn „legerke" liet hem, tot zelfs

in de Staten-Generaal, keer op keer in den steek. Ten slotte kwam 't zoover, dat schier heel onze Kamerclub tegenover Groen partij koos. De groote leider stond toen als „veldheer *zonder* leger." Ieder wist het beter dan hij. De minimaal-politicus van het ordinaire genre wist zoo hooge plaats in te nemen, dat hij meter-hoog boven Groen uitstak.

En ten slotte bleven er toen geen andere candidaten, onder Groens leiding, over dan het bekende trio Keuchenius, Kuyper en van Otterloo.

Men moet Groen in die dagen van nabij gekend hebben, om te beseffen wat misdaad hierdoor toentertijd door wie dan nog „zijn beste vrienden heetten," aan den moegestreden grijsaard, in zijn feitelijke verwerping gepleegd is.

Van de *Ned. Gedachten* drie honderd exemplaren gedrukt, een honderd cadeau gegeven, een tweede honderd verkocht, en een derde honderd bleef liggen bij den drukker.

Alleen de toenmalige kerkelijke bladen, *Wekstem, Bazuin* enz. gaven hem soms nog woorden te lezen, die troost inhielden.

Vandaar dat Groen toen zelf zijn dusgenaamden „aanhang" niet langer vertrouwde, en een program van actie als *conditio sine qua non* stelde. Geen breed program. Dat is er eerst in '78 gekomen, maar een minimaal program inzake Schoolquaestie.

En daartegen zelfs was toen het verzet nog schier algemeen. Versta 't wel, niet bij 't Gereformeerde volk, maar dit had Groen verzuimd te organiseeren. En bij ontstentenis van dit altoos trouwe volk, kreeg Groen toen schier uitsluitend met versleten Liberalen en Conservatieven van 't „Christelijk tintje" te doen. Feitelijk Conservatieven als politici, en daarbij orthodox op kerkelijk terrein, en dan, ja, voor de Christelijke School.

Dit kon zoo niet langer, en daarom heeft Groen toen tenslotte doorgetast. Op zeer kleine schaal, want er stond nog schier niets gereed in slagorde. Maar doorgetast, om 't eens voor goed te doen uitmaken, dat de leus van de „Vertrauensmänner" op fiasco uitliep.

Immers juist die „Vertrauensmänner," bleken steeds in trouw aan het beginsel te kort te schieten.

Kiezersvolk en Kamerclub mochten en konden daarom niet langer los naast elkander blijven staan.

Eén band moest ze omstrengelen.

En die band zou, eer de stembus sloot, bij de stembus zelf door een Centraal-Comité worden gelegd.

Dit gaf tevens het uitgangspunt voor geheel onze verdere partij-actie.

Nimmer kon vooruit beslist, of wat men aan de stembus vroeg, straks door den gekozene zou geleverd worden.

Dat hing aan de meerderheid die wij niet in onze macht hadden.

Alleen maar, op de gekozenen zelven moest men onvoorwaardelijk rekenen kunnen.

De kiezer mocht door den gekozene niet langer worden bedot.

---

* * * *Club en Stembus.*

Toen nu Groen van Prinsterer, vooral sinds 1869, aan de Kamercandidaten, die zijn steun begeerden, een kort samengevat program van actie voorlegde, sloot dit vanzelf in zich, dat vooraf zekerheid begeerd werd omtrent het optreden van die candidaten, indien ze mochten gekozen worden, in de Staten-Generaal.

Tot dusver had men schier onveranderlijk den jammer te betreuren gehad, dat de kiezers van Antirevolutionairen huize zich tot 't uiterste inspanden, om een niet kwaad-lijkend candidaat er door te halen; maar eens in de Kamer, gingen de gekozen heeren meest hun eigen gang. De Stembus lag nu achter den rug en was afgedaan. De kiezers konden weer voor jaren op stal worden gezet. En elk Kamerlid was in den meest volstrekten zin vrij, om in de Kamer te spreken en te stemmen gelijk hem geviel.

Dit kon te eerder, omdat niet zonder succes het grondwettig gegeven (Artikel 86) op den voorgrond werd geschoven, dat geen band 't Kamerlid binden mocht.

Groen werd door deze tegenwerping intusschen geen oogenblik teruggehouden. Een *formeelen* band vroeg niemand. Het was uitsluitend om den *zedelijken* band te doen. En het aanleggen daarvan mocht niet verwaarloosd worden. In goed constitutioneelen zin ging dit zelfs zoover, dat een Kamerlid, dat tijdens zijn vier-jarige zitting van opinie veranderde, steeds geacht werd tot nederlegging van zijn mandaat gehouden te zijn.

Toch hebben lange jaren vele Kamerleden aan zulk een zedelijken band niet aangewild. Zij wenschten gansch geen band. Zij moesten vrij zijn en blijven als een vischje in 't water en 't vogelken in de lucht. Op en top puur individualistisch.

Zelfs was dit in Nederland verder gedreven dan in eenig ander land. Ons „ieder op zichzelf" had zich steeds lucht gegeven in het „Einspänner"schap.

Groen zag dan ook wel, dat 't niet, gelijk dusver, zonder organisatie blijven kon.

Er was er geen. Ze moest komen, En daar Groen zelf in niets een organisator was, begon hij met 't eerste dat aan alle denkbeeld zelfs van organisatie moest voorafgaan: Een zedelijke band tusschen kiezers en gekozenen.

Daar hebben toen de heeren in de Kamer niet aangewild.

Hieruit is toen felle strijd geboren. En het is die strijd die er toe leidde, dat ten slotte Groen wel veldheer bleef, maar *zonder leger* in 't land stond.

---

* * * *Geboortegeschiedenis van ons Program.*

Bij wat Groen van Prinsterer in 1869 plicht achtte, bleef het niet. In 1874 koos Gouda Dr. Kuyper in de Tweede Kamer. Vriendelijk werd hij in die Kamer door onze Club ontvangen. Met name de heer O. Baron van Wassenaer van Catwijk, die gemeenlijk de Club ten zijnent ontving, liet niets onbeproefd, om zoo mogelijk door hem die Club tot meer beteekenis te brengen. Klein was die Club. In de Kamer zonder veel invloed. Maar bij de stembus was toch reeds meer dan eens gebleken, dat er in den lande een stille kracht achter haar zat. Vooral Dr. Kuypers verkiezing, die Schaepmans idéeën in het gevlij kwam, had velen in den lande wakker gemaakt.

In die club bleek 't Dr. Kuyper al spoedig dat men bij den dag leefde. Er was geen eenheid in politiek denken. De Schoolquaestie vond er algemeene sympathie. Maar voor 't overige volgde schier ieder van de heeren een eigen pad. Alleen van den heer Van Loon kon gezegd, dat hij mikte op een beginsel van Christelijke makelij. En ook Baron Schimmelpenninck van der Oye, die in de toenmalige *Heraut* politieke gedachten ontwikkeld had, voelde dat er iets komen moest.

Vandaar toen de poging, de zwakke poging, die destijds door Dr. Kuyper in die Club is aangewend, om tot zekere regeling van gedragslijn te geraken, en hiervoor een soort program op te stellen, waarin alle leden zich zouden kunnen vereenigen.

Daar Groen van Prinsterer nog leefde, bood zich vanzelf aan Dr. Kuyper de gelegenheid aan, om de punten van zulk een program vooraf met den toenmaligen Leider te bespreken. Zoo werd er als vanzelf zeker verband gelegd tusschen Club en Leider buiten de club. En toen nu welhaast de stembus naderde, zag men langzaam-aan ook een soort Centraal Comité opkomen.

Dit alles had toen nog zeer minimale afmetingen.

Nog als de dag van gisteren heugt 't schrijver dezes, hoe de eerste vergadering van dat Comité te Utrecht in het gebouw van Kunsten en Wetenschappen, tegelijk met de eerste Deputatenvergadering gehouden werd, en hoe geheel deze Comité- en Deputatenvergadering uit niet meer dan omstreeks 40 personen bestond, waaronder ook reeds enkele leden van de Tweede Kamer.

Zeker verband tusschen Club, en Comité, en Deputatenvergadering en den Leider, destijds op den korten Vijverberg, was er dus toen reeds.

o, Nog zoo miniem, en niemand had toen gedacht, dat uit dit kleine uitspruitseltje eens de machtige Deputatenvergaderingen zouden opkomen.

Maar 't begin was er dan toch.

Doch slechts even.

Reeds kort daarop riep de Heere onze God Groen van Prinsterer tot zich, en verloren we in hem onzen Leider.

En reeds een jaar vooraf was bovendien Dr. Kuyper buiten gevecht gesteld. Zenuwkrank tot volslagen machteloosheid toe, zag hij zich genoodzaakt, zich met heel zijn gezin naar de Riviera te Nice begeven. En eerst lang na Groen's dood, keerde hij, niet voor Juli 1877, naar Den Haag terug.

De *Standaard* was er wel al. Die was reeds op den 1en April 1872 geboren. Maar ook die moest toen bijna anderhalf jaar in andere handen overgaan.

Het was de heer de Savornin Lohman, die toen met niet genoeg te waardeeren toewijding insprong.

---

* * * *Stilstand.*

Het sprak schier van zelf, dat toen Groen ons op 20 Mei 1876 ontviel, en de man, dien hij zelf als zijn opvolger had aangewezen, voor meer dan anderhalf jaar zich alle inspanning verboden en letterlijk alle werk ontzegd zag, het geheele leven van de Antirevolutionaire Partij op uiterst bedenkelijke wijze ging kwijnen.

Er zat in niets vuur noch vaart meer. Alle vleugel hing slap neer. En meer dan één leefde reeds in de droevige verwachting, dat er van een weeropkomen van onze partij welhaast geen sprake meer zou zijn. In onze Kamerclub sprak niet wat onder het volk leefde. En daar zelfs de Schoolzaak niet opschoot, begon er al spoedig zulk een malaise te heerschen, dat meer dan één aan de toekomst van de Antirevolutionaire Partij ging vertwijfelen.

Uit dien jammer heeft toen Kappeyne van de Copello ons gered.

Deze toenmalige Minister was ons, als partij, in 't minst niet kwalijk gezind. Zijn persoonlijke verhouding tot Dr. Kuyper was zelfs intiemer dan ze daarna met eenig liberaal Minister geweest is. Maar zijn standpunt droeg een onverzoenlijk karakter. Hij geloofde er niets van, dat de Christelijke School ooit tot voor het volk bruikbaar resultaat zou leiden. Dit deed hem afzien van elke poging om ons

ter wille te zijn en ons te verzoenen. Scherp en doortastend ging hij daarom in 1878 met zijn draconisch wetsontwerp tegen ons in. Immers toen, na Groen's afsterven, het ook hem toescheen, dat het nu met de Schoolquaestie wel uit zou zijn, zag hij er geen bezwaar in, 't alles op haren en snaren te zetten. En zelfs toen de Deputatie die den Koning op 't Loo, onder leiding van Elout van Soeterwoude om gratie ging smeeken, niet zonder hope terugkeerde, dat er nog verzachting van de *Scherpe Resolutie* dagen zou, bleef Kappeyne onverbiddelijk, en kregen we nul op ons rekest.

Maar geheel van dit rekest afgezien, had zich in deze actie toch een verschijnsel voorgedaan, dat algemeen in 't land opspraak verwekte, en wel een feit van tweeërlei aard.

In de eerste plaats *ons* Volkspetitionnement, en in de tweede plaats een gelijksoortig Volkspetitionnement van *Roomsche* zijde, dat zich, onder Schaepman's leiding, onmiddellijk bij het onze aansloot.

Wie had ooit in Groen's beste dagen durven denken, dat uit onzen kring een petitionnement van 400,000 mannen en vrouwen zou komen opdagen. Een gebeurtenis dáárom vooral van zoo intrinsieke historische beteekenis, omdat voor zulk een petitionnement toen eigenlijk nog alle organisatie ontbrak, en het de *Standaard* was die als eenig onzerzijds meetellend politiek orgaan de geheele actie te bezielen had.

Het boven alle verwachting slagen van dit petitionnement was dan ook een levensopenbaring, die onze tegenstanders niet minder dan ons verraste.

En toen nu bleek dat onze R.-K. landgenooten, zonder eenige afspraak, in deze groote actie onmiddellijk met ons accoord gingen, doorzag de politieke fijnproever al spoedig, dat zich hier een geheel nieuwe toekomst voor de Antirevolutionairen aankondigde, waarvan reeds de eerstelingen ver om zich grepen en moed in de gelederen deden opleven.

---

* * * *De periode van heilige geestdrift.*

Met 1878, toen Kappeyne waande ons voor altoos genekt te hebben, is toen de schoonste periode ingegaan, die onze Antirevolutionaire Partij dusver beleefd heeft.

Verreweg de meeste mannen die toen den toon aangaven, zijn ons sinds reeds door den dood ontvallen, maar wie den kring gekend heeft, waarin toen schier op eens en bij verrassing hooge bezieling de geesten vermeesterde, geeft vanzelf grif toe, dat er in onze jongste

vaderlandsche historie geen meer verrassend opleven van saambindende eenheid, bezielenden ernst, moedige worsteling en offeren met milde hand geweest is.

Schier onvoorziens veranderde de zoo kleine bijeenkomst te Utrecht, waarvoor een klein vertrek volstond, in groote, machtige en bezielende Deputatenvergaderingen, waar de duizenden heenstroomden, en waar de groote zaal van Kunsten en Wetenschappen al spoedig te klein voor bleek, zoodat de hulp van Tivoli moest worden ingeroepen.

Onze Pers was nog wel klein, maar in heel die Pers sprak zich een wezenlijke dorst uit naar broederlijke eensgezindheid en samenwerking. Schier vanzelf sloot men zich aaneen. Van dat half leelijke doen van den één tegen den ander was geen sprake meer. Van bijtende en verwijtzoekende concurrentie viel nog geen 't minste spoor te ontdekken.

Men benijdde elkaar niet, zat elkaar niet in 't haar, *maar men badsaâm.*

Samen voelde men het kruis dat drukte, en saam boog men zich neder, om dat kruis af te bidden.

Het was een heerlijke tijd. Een tijd die aantrok en verkwikte. Het werd een warme aaneensluiting der broederen, zooals men die in ons splitszieke Nederland niet voor mogelijk had gehouden.

Centraal Comité en Kamerclub vonden elkaar in warme harmonie.

Men behoefde het Christenvolk niet te roepen en te lokken, het kwam van zelf. Met name Patrimonium leefde en bloeide in een heiligen toon, die u jubelen deed.

Het was de tijd van onzen druk, maar waarop het *pressa urberior* zoo ten volle toepasselijk was.

Er lag niets gekunstelds in onze eenheid en saamwerking. Ons eenzijn was een vanzelfsheid. Hoe telkens hoorde men toen niet den uitroep, „had Groen van Prinsterer deze dagen van onze uitbotting en opbloeiïng mogen beleven, hoe rijk zou aan 't eind van zijn strijd niet de jubel en de dank in zijn ziel zijn geweest".

Men begreep er weer iets van, hoe heerlijk het in de dagen van 't Wilhelmus moet geweest zijn.

Natuurlijk, de druk was niet als van Alva, maar de hoon griefde toch even bitterlijk.

Het was één juichen in dat opleven, in dat uitkomen van een kracht, aan welker bestaan men zelfs van verre niet gedacht had.

Vraag 't aan de ouderen van dagen maar, die in '78 de veertiger jaren pas voorbij waren. Er is toen in hope geleefd en er is geloofd. Er is gedankt en gejubeld.

Het was een stuk historie, waarvoor de Heere zelf zijn helden had besteld. En warme vreeze Gods bezielde heel onze heirschare.

---

* * * *Æneas Mackay.*

Twintig April van 1888 is voor onze Antirevolutionaire partij de eerste dag van politieke glorie geweest. Toen toch trad als President van den Ministerraad op Mr. Æneas Baron Mackay.

Men weet, waaraan ons Christenvolk deze politieke verrassing te danken had.

Onder het régime van 1848 was voor de Tweede Kamer een Kiesrecht in Artikel 70 vastgelegd, dat ons land aan den fijneren aristocraat ontnam en 't aan wat Sombart „der *Bourgeois*" noemde, overgaf. Het was toen een kiesrecht niet onder de *f* 20 in het soort kleinste gemeente, en niet onder de *f* 160 belasting in hoofdsom te Amsterdam.

Het is tegen dit principieel verwerpelijk Census-kiesrecht, dat de Antirevolutionaire Partij zich van het eerste oogenblik af, dat ze zich wist te organiseeren en door de Pers kon meespreken, met alle beschikbare kracht verzet had.

Reeds in de toenmalige *Heraut* van Dr. Schwarz is die strijd tegen het Census-kiesrecht aangebonden, en in de *Standaard* die voor 't eerst in één April 1872 verscheen, is die strijd onverpoosd en hardnekkig doorgezet.

In ons Program, dat in 1878 het licht zag, stelde artikel 11 dan ook den beslissenden eisch, „dat de Staten-Generaal in de natie moest wortelen; dat de Kamer het volk niet enkel in naam mocht vertegenwoordigen; en dat krenking van het recht der minderheden niet langer het resultaat van de samenstelling der vertegenwoordiging mocht zijn; zoodat met het heerschende stelsel moest gebroken worden, een geheel ander stelsel moest worden ingevoerd, en dat reeds terstond in afwachting van dat nieuwe stelsel, verlaging van den Census moest worden ingevoerd".

Negen lange jaren heeft 't toen nog geduurd eer deze wensch in vervulling ging. Maar in 1887 brak dan toch het morgenlicht van een beteren dag aan. Nog niet 't volle middaglicht begloorde onze stembus. Het heette nu, dat door de kieswet te bepalen „kenteekenen van geschiktheid en maatschappelijken welstand" voor het kiesrecht zouden beslissen. De additioneele artikelen gaven hierop voorproef, tot Mr. Van Houten de kenteekenen ijkte. Maar al scheurde de dam, die dusver het doorvloeien van den vollen stroom had tegengehouden, nog niet geheel, er kwam toch als vrucht van de toenmalige Grondwetsherziening een gansch anders samengestelde Kamer naar den Haag. De Liberalen erkenden het fiasco. Het Kabinet diende zijn ontslag in. En op 20 April 1888, alzoo tien jaren na de *Scherpe-Resolutie*, was het doel van den eersten frontaanval bereikt. Een onzer beste mannen nam het bewind over. Godin de Beaufort kreeg Financiën. Keuchenius werd Minister van Koloniën. En straks kwam ook de Savornin Lohman aan Binnenlandsche Zaken.

Men begreep in onze eigen kringen niet, hoe zulk een totale omkeer mogelijk was geweest. Dankbaar, maar schier in angstige verwachting zag men elkaar bij 't saamkomen aan. Was het geen *fata morgana?* Zou het realiteit zijn, dat in Nederland het bewindsprincipe omging? Zou metterdaad een betere toekomst dagen kunnen?

Mackay geloofde het haast zelf niet.

Maar President-Minister werd hij. De Roomsche leiders traden met hem in bond. Een kranig Kabinet kon worden saâmgesteld.

Voetangels en klemmen waren er zeer zeker nog.

Maar een nieuwe toekomst werd toch ingeluid. De zoo drukkende overmacht van het echte *bourgeois*-Liberalisme werd gebroken en het Christen-volk haalde ruimer adem.

---

* * * *Ons eerste Kabinet.*

Voor 't eerst in 1888 deed zich, met het optreden van het Kabinet Mackay, de vraag voor naar de verhouding, waarin onze mannen in het Kabinet zich stellen zouden tegenover de Antirevolutionaire Partij in den lande.

Storend deed zich hierbij het alleszins abnormale verschijnsel voor, dat de toenmalige leider van onze partij, d. i. de voorzitter van het Centraal Comité, buiten de Kabinets-formatie bleef. Dit lag daarin, dat hij destijds geen lid der Staten-Generaal was. Hij had zich in 1877 daaruit teruggetrokken. Zijn verzwakte gezondheid noodzaakte hem hier toe. En ook na aanvankelijk herstel dwong zijn positie aan de inmiddels opgerichte Vrije Universiteit hem, van elke candidatuur af te zien. Het kon deswege niet anders, of de geroepen adviseurs moesten de Kroon wel raden, in zijn plaats een der Antirevolutionaire Kamerleden te roepen. En zoo viel de keuze als vanzelf op den heer Mackay.

Dit werd algemeen toegejuicht, zeer beslist ook van Antirevolutionaire zijde, en niet 't minst van den kant van het Centraal Comité. Geen oogenblik zelfs gaf de roeping van Mackay tot politieke spanning onder ons aanleiding. In elk opzicht was men den heer Mackay dankbaar, dat hij 't aandorst, om aan de zoo vereerende oproeping gevolg te geven, en de zoo moeilijke taak te aanvaarden.

De verhouding tusschen den Kabinetsformeerder en den Voorzitter van het Centraal Comité was bij deze Kabinetsformatie dan ook van den meest vertrouwelijken aard. In elk opzicht werd de Voorzitter door den Kabinetsformateur geraadpleegd. Een der nieuwe ministers, aan wien de heer Mackay ganschelijk zelfs niet gedacht had, werd

op advies van den Voorzitter voorgedragen. Te Zutfen, waar destijds de heer Mackay woonde, had een conferentie plaats. Over en weder besprak men de keuze op den meest vertrouwelijken voet. En op de straks dagende Deputatenvergadering werd een breed uitgewerkt Program van Actie, in twee deelen ingedeeld, aan de orde gesteld en aangenomen.

Zoo was men in elk opzicht actief. En dit bleef zoo ook na het optreden van het Kabinet, althans in de eerste jaren. Keuchenius' aftreden verkoelde wel eenigszins de verstandhouding. Maar van tegenstelling kwam geen sprake. Herhaaldelijk zocht de heer Mackay onzen Voorzitter op en noodigde hem zelfs aan zijn disch om den gang van zaken te bespreken. En toen, na Keuchenius' aftreden, de heer Mackay naar Koloniën verhuisde, en de heer De Savornin Lohman hem bij Binnenlandsche Zaken opvolgde, bood zich aanvankelijk vanzelf schier elken Zondag de gelegenheid aan, om ook met dezen van gedachten te wisselen.

De Deputatenvergadering van 1888 nam, dank zij deze gewenschte verhouding, dan ook een breede vlucht. Ziehier wat toen als program van Actie gepubliceerd werd, zoo in zijn eerste, als in zijn tweede gedeelte.

EERSTE GEDEELTE.

1. Inzake het kiesrecht: wegneming van het onrecht, thans in het behoud van de vijf meervoudige districten gelegen; invoering van eene kieswet op billijker en minder beperkten grondslag; en herziening van het kiesrecht van de gemeenteraden (grondslag van het kiesrecht en het recht der minderheden).
2. Ter eerbiediging van den dag des Heeren betere verzekering van de Zondagsrust.
3. Het openstellen van de gelegenheid tot het optreden van Kamers van arbeid op corporatieven grondslag ter voorlichting van de overheid; en het beschermen van den arbeid door de wet.
4. In zake het onderwijs: schoolgeldheffing van wie betalen kan: inkrimping van de rijksinrichtingen voor middelbaar onderwijs, en van die voor de opleiding van onderwijzeres; bezuiniging op de uitgaven der drie Rijks-Universiteiten; herstel van gewetensvrijheid op schoolgebied voor den arme; en opheffing van den vaccinedwang, althans voor de vrije scholen.
5. Regeling bij de wet van de uitbetalingen, die geschieden krachtens art. 171 (168) van de Grondwet, mede ter bevordering van rechtsgelijkheid.
6. Gelijkmaking van den belastingdruk voor de verschillende bestanddeelen van het nationaal vermogen; vermindering van den druk der accijnzen (o.a. zout en zeep); en herziening van onze handelstarieven, ook in verband met de handelspolitiek van andere Mogendheden.

7. Verbetering van het leven in de kazerne, zoo in Nederland als in de Koloniën; afschaffing van de plaatsvervanging, mits onder behoud van de noodige vrijstellingen; en betere regeling van de militaire rechtsverhouding.

8. Breking met het dusver ten opzichte van den opium gevolgde stelsel; wegneming van hinderpalen, aan de Zending in den weg gelegd; opheffing van de staatskerk in de koloniën; bevordering van de vrije ontwikkeling van handel, landbouw en nijverheid, mede ter wegneming uit de koffiecultuur en de landrente van den daarin voor de bevolking gelegen druk; eenheid van tolgebied tusschen het Rijk in en buiten Europa; en herziening van de comptabiliteitswet.

TWEEDE GEDEELTE.

1. Herziening van het Grondwetsartikel regelende het kiesrecht door aan gezinshoofden (mits natuurlijk geen vrouwen) het kiesrecht toe te kennen.

2. Herziening van de Grondwetsartikelen regelende de vaststelling van het budget, ten einde te geraken tot splitsing van de uitgaven in vaste en jaarlijksche, met behoud van het recht voor de Staten-Generaal, om tot wijziging der eerste het initiatief te nemen, en de laatste, evenals de middelen daarvoor, aan de Kroon te ontzeggen.

3. Herziening van de Grondwetsartikelen, regelende de verhouding van den Staat en de Kerk, teneinde den financieelen band tusschen den Staat en de Kerkgenootschappen los te maken.

4. Herziening van het Grondwetsartikel regelende het onderwijs; b.v. in den zin, waarin dit in Juni 1887 door het votum der Tweede Kamer reeds was aangewezen.

Wie van de aanwezigen op deze Deputatenvergadering nog met ons in leven moge zijn, is nog niet vergeten tot wat golvende beraadslagingen het concept aanleiding gaf.

Toen reeds drongen ook voor de toekomst allerlei vaak tegen elkaar inbotsende gedachten naar voren. Maar al kon men niet zeggen, dat onze mannen in het Kabinet, in onze Club en in het Centraal Comité in alles één van zin en bedoeling waren, de onderlinge verstandhouding bleef toch uitstekend.

Men gevoelde zich als tot een expansie van nieuw leven geroepen en riep in blijde verwachting de nieuwe toekomst in.

---

* * * *Onze eenheid bedreigd.*

Het Kabinet-Mackay was tegenspoedig.

In de eerste plaats zat 't kort. Niet *vier*, maar weinig meer dan *drie* jaar. Op 20 April 1888 werd Mackay benoemd, en reeds op 21 Aug.

1891 trad hij af. Hij zou zelfs reeds op 1 Juli zijn afgetreden, maar het toenmalig bezoek van den Duitschen Keizer gaf vertraging.

Op Keuchenius' uittreding wezen we reeds. Deze volgde op 24 Febr. 1890, na nog geen twee jaar bewind. Bergansius zag zijn legerwet verworpen, en trad af op 21 Aug. 1891. De heer Kruys werd in 1891 op 31 Maart de opvolger van den heer Dyserink, die eerst voor Marine zat, zoodat, toen ook Kruys krank werd, een collega hem tijdelijk verving. Van Mackay's verschuiving naar Koloniën en van Lohman's optreden aan Binnenlandsche Zaken spraken we reeds. Maar gelijk vanzelf sprak, was voor een slechts driejarig Kabinet zulk een gedurige wisseling in hooge mate te betreuren. Lohman, die van 24 Febr. 1890 tot 21 Aug. 1891 zat, beschikte slechts over één jaar en eenige maanden. Al was derhalve de samenwerking met de Roomsch-Katholieke collega's Ruys van Beerenbrouck en Bergansius uitstekend, toch had Mackay blijkbaar den stroom tegen. Wie dan ook ons Program van Actie in 1888 met de politieke Kroniek van het Kabinet Mackay vergelijkt, voelt aanstonds, dat een stemming van teleurstelling zich ten slotte van velen moest meester maken, vooral nu de regeling van het kiesrecht, waaraan voor ons zoo bijzonder veel hing, vanzelf naar een volgend Kabinet overschoof.

Van achteren kan zonder voorbehoud erkend, dat Mackay, opworstelend tegen den stroom, niet meer *kon* doen, alsook dat het program van 1888 te hooge verwachtingen had opgewekt; maar verheeld kon toch al spoedtg niet, dat er ook inwendig iets begon te haperen.

Mackay had, hoeveel er ook tegen sprak, Keuchenius juist niet buiten zijn Kabinet willen laten, omdat Keuchenius niet alleen als minister van Koloniën zoo teekenend op zijn plaats was, maar ook omdat hij zeer beslist de meer democratische neiging der Antirevolutionaire Partij vertegenwoordigde. Het is dan ook zeer de vraag, of de generale uitkomst niet allicht gelukkiger zou geweest zijn, indien in het heengaan van Keuchenius niet ware berust, en onmiddellijk Kamerontbinding en nieuwe verkiezing ware uitgelokt.

De moeilijkheid lag alleen daarin, dat wel de Tweede Kamer, maar niet de Eerste op Mackay's hand was; dat juist de Eerste Kamer Keuchenius' begrooting verwierp; en dat ontbinding van de Provinciale Staten niet kon. Vermoedelijk had men derhalve een Eerste Kamer teruggekregen, die even beslist tegen Keuchenius overstond. Toch volgt hieruit niet, dat daarom een tweede verwerping van zijn begrooting zou gevolgd zijn. En desnoods had zelfs een terugtreden van het gansche Kabinet allicht den toestand in 1891 weer gered.

Het heeft niet zoo mogen zijn. En nu was, helaas het droeve gevolg, dat zich de meer aristocratische groep onder ons eenigermate van de meer democratische afscheidde, feitelijk aanstonds in neiging en gezindheid,

en daadwerkelijk toen Tak van Poortvliet's Kieswet aan de orde kwam.

Iets wat daarom zoo te betreuren blijft, omdat juist Mackay de man was, die beide richtingen onder ons duurzaam had kunnen vereenigen.

Immers zelfs na de afscheiding der Vrij-Antirevolutionairen is Mackay candidaat van onze Kiesvereeniging gebleven, en heeft hij, hoewel sympathie ook voor de Christelijk-historischen koesterend, zich nooit vormeel van ons afgescheiden, om zich bij hen te voegen.

Van Alphen, onze trouwe broeder, hield hem steeds terug.

Maar met dat al, de eind-afloop bleef nu eenigzins teleurstellend.

Het was in 1888 zoo schoon en in zoo ongestoord vertrouwen alles ineengezet, en toch, in Augustus 1891 verried de politieke atmosfeer reeds wat er broeide.

In 1894 barstte het onweder los, en onze eenheid lag verbroken.

---

* * * *Losweeking.*

't Eind van het eerste Christelijk Kabinet klopte niet op 't begin.

Toen deze nieuwe periode van politiek leven inging, scheen 't onder ons al in stil vertrouwen, naar eisch, vereenigd te zijn. Er heerschte onbegrensd wederzijdsch vertrouwen. Er viel hartelijke saâmwerking te bespeuren. De één sterkte den ander. En van de principieele verschillen, die ons welhaast uiteen zouden slaan, bleek toen nog niets.

't Kwaad kwam hier van den korten duur van dit eerste Kabinet, Nauwlijks *drie* jaar. En ten anderen, gelijk reeds werd opgemerkt. van Keuchenius' val. Een ongerief dat vooral daardoor nawerkte, dat de President-Minister overging van 't toen allesbeheerschend naar een destijds den toestand allerminst beheerschend Departement. Altoos een verkeerde constellatie. Wie een Kabinet formeert en er in voorzit, moet, zal 't wel zijn, gaan zitten in dat Departement dat de zwaarste taak voor zijn rekening krijgt. Zoo had ook in 1909 óf Heemskerk in Landbouw moeten gaan zitten, óf Talma President-Minister moeten worden. Wat 't zwaarste is, moet altoos het zwaarste wegen. Een verkeerde plaatsing van het middenpunt wreekt zich zonder gratie.

Zoo ook hier.

Mackay slaagde er eerst op zeer gelukkige wijze in, de Subsidiewet er door te krijgen, en daarmee inzake de Schoolquaestie den grooten keer tot stand te brengen. Maar voor 't overige stelde het Kabinet, toen 't einde nabij gekomen was, dáárom te leur, omdat 't de tweede quaestie, die den toestand beheerschte, d.i. kieswetregeling, niet conform de nieuwe periode kon herzien.

Ongetwijfeld stond de Schoolquaestie onder ons als no. 1 voorop, maar even onloochenbaar is het toch, dat de electorale quaestie hard achter de Schoolquaestie opdrong. Ze was reeds in 1870 onzerzijds naar voren geschoven. En toen eenmaal de Grondswet-herziening van 1887 er door was, gevoelde een ieder, dat er nu niet maar één punt was, maar dat er *twee punten* waren, die over onze politieke toekomst zouden beslissen. Vóór alle dingen de Schoolquaestie, maar onmiddellijk daarachter het Kiesrechtvraagstuk.

Het was de Census die het Christelijk volksdeel, van 1848 af, ten onder had gehouden. De Census kon nu gebannen. Het was alzoo eisch van den toestand, dat er zou worden doorgetast. En juist dat bleef uit.

Naar Koloniën overgegaan, kon Mackay deze quaestie niet meer in handen nemen, en van zijn opvolger bij Binnenlandsche Zaken, die nauwelijks een goed jaar aanbleef, was een op touw zetten van dit veelomvattende, allesbeheerschende vraagstuk zoo op eens niet te vergen.

Had in 1891 de stembus de meerderheid van Rechts in de Tweede Kamer gehandhaafd, dan zou vanzelf ook deze tweede hoofd-quaestie voor het front zijn gekomen, en niet onwaarschijnlijk een voor ons allen bevredigende oplossing hebben gevonden. Maar toen het haperde, en niet doorging, begon zich allengs een vrij scherpe tegenstelling naar voren te dringen, die reeds in 1894 tot een „verlaten van het admiraalschip en een afzakken in de booten" door een belangrijke fractie geleid heeft.

Zij, die destijds deze uiteenwringing van de twee ineengegroeide fracties mee doorleefden, voelen er nog de napijn van. Niets toch wondt dieper, dan 't uiteengaan van wie in hooger zin saamhooren, en ook hier elkaar gevonden hadden, maar allengs elkaar bestreden.

Toch kon 't, van achteren bezien, niet anders.

Van Tienhoven, Tak en Pierson vervingen op 21 Augustus 1891 het ineengezonken eerste Rechtsche Kabinet, en gelijk wel vanzelf sprak, trad, met hun Kabinet, schier onmiddellijk het electorale vraagstuk naar voren, en zag ook onze Club zich vóor de pijnlijke vraag geplaatst, of ze bij wat Tak van Poortvliet ten beste zou geven, zich zou kunnen nederleggen, dan wel of we, met het Conservatief-gestemde volksdeel onder alle partijen, die meer democratische uitdijing van de Kiezerslijst zouden tegenhouden.

Had hierop ons aller antwoord *eenparig* kunnen luiden, zoo ware onze breede geloovige kring in 't land politiek één gebleven.

Nu 't een *ja* bij den één, en een *neen* bij den ander werd, brak de eenheid, en moest door den politieken arts de antithese *in eigen boezem* worden geconstateerd.

Met weet, wat er kort daarop in de Deputatenvergadering voorviel.

---

* * * *De „kleyne luiden".*

Van zelf werd al spoedig Mr. Tak van Poortvliet de meest op den voorgrond tredende Minister van het nieuwe Kabinet. Hij toch zou het nieuwe kiesrecht installeeren. En gelijk aan onzen Voorzitter van het Centraal Comité bekend was, stond van hem een kiesrecht te wachten, dat althans tot op zekere hoogte met wat wij wenschten overeenkwam.

Ook hier lette men op één van die kleine details in het leven, die ongemerkt zoo vaak invloed oefenen. Middelburg was de gemeenschappelijke woonplaats geweest van dezen Minister in zijn jeugd en van onzen Voorzitter in zijn jonge jaren. En dit niet alleen, maar in de jaren dat Tak aan de Leidsche Universiteit verkeerde, zette hij de reeds in Middelburg door zijn vader tot stand gekomen verhouding geregeld voort. Ook hij behoorde tot de studenten, die des Zondagsavonds bij de familie Kuyper vrij geregeld ten bezoek kwamen. Zulk een verstandhouding uit de jaren der jeugd slijt niet zoo licht geheel uit. En zoo was 't geheel natuurlijk, dat ook later beide staatkundigen, hoezeer ook tot geheel verschillende partijen behoorende, met elkaar in contact bleven.

Daar nu de Antirevolutionaire Partij steeds voor Huismanskiesrecht tegenover het geroep om algemeen stemrecht had gepleit, en nu ook Minister Tak van Poortvliet met een ontwerp kwam, dat algemeen stemrecht meed, en eer een aan 't onzerzijds begeerde verwant karakter droeg, was het te verstaan, dat vooral de heer Van Alphen, en ten deele ook de heer Mackay, als Kamerlid, er op bedacht waren, om hunnerzijds eenig aanknoopingspunt met Taks voorstellen op 't spoor te komen. Saamspreking met den Minister deed zelfs de hoop koesteren, dat een amendement onzerzijds de brug zou kunnen leggen, waaroverheen we elkander konden ontmoeten.

Het ging om onze toekomst.

Nog evenals in de dagen van Prins Willem waren wij, Calvinisten, niet veel meer dan één tiende van de geheele bevolking, juist het aantal waarop Robert Fruin ons aantal in de 16e eeuw had geschat. En daarbij kwam tevens, dat we, juist zooals toen, meest uit bewoners van het platteland en uit de zeer kleine burgerij en arbeiders in de steden waren samengesteld, zonder veel tusschenschakel. Het meer gegoede deel der burgerij was veelal revolutionair gezind. De aloude antithese tusschen de dienaren van Mammon en de aanbidders van den Eenigen Waarachtigen God, kan nooit de wereld uit, en hield daarom ook onder ons stand.

Vandaar de welbewuste toeleg, die in de negentiger jaren algemeen onder ons post vatte, om de ons nu geboden gelegenheid ons niet te

laten ontgaan, teneinde, zoo mogelijk, iets van onzen alouden Calvinistischen invloed te herwinnen.

Onze volle greep, d.i. 't Huismanskiesrecht, scheen voorshands onbereikbaar. Vandaar dat hetgeen er in Tak's voorstel op leek, aantrok.

Maar juist dit heeft toen tot breuke met de *niet*-„kleine luyden" geleid. Iets wat niet gehoefd had, maar noodlottigerwijze ten slotte niet meer te mijden bleek.

Het sterkst bleek dit in den hoogleeraar De Geer van Jutfaas, die in de jaren toen onze Voorzitter predikant te Utrecht was, er hem steeds op wees, hoe Groen van Prinsterer zijn kracht te loor had laten gaan, door de organisatie te verzuimen, en daarom zonder ophouden op meer organisatie en meer journalistiek aandrong. Toen desniettegenstaande ook deze zelfde hoogleeraar zich van ons scheidde, bleek maar al te duidelijk wat tot afscheiding dreef. En al wordt onzerzijds niet beweerd, dat niet ook het Centraal Comité fouten beging, te stuiten viel toch de gaping tusschen de twee groepen niet meer.

Die gaping beeldde zich daarin af, dat de Voorzitter van het Centraal Comité het van die ure af als eeretitel koos, om „*Christen-democraat*" te zijn.

---

* * * *Meêgevallen.*

Toch zijn de gevolgen, die men van de droeve scheuring in den boezem van onze partij duchtte, meêgevallen. Ook al vielen er bij het eerste schrijnen van de breuke soms min vriendelijke woorden, toch moet erkend, dat er beiderzijds van meet af een streven opkwam, om wat men niet meer in eenheid bereiken kon, dan toch bondgenootschappelijk na te streven.

De Vrij-Antirevolutionairen immers wonnen al spoedig zekeren aanhang in kringen, waarin wij dusver nimmer toegang konden erlangen. Hun aantal wies, en nam gaandeweg toe, maar ze behoefden daarom geen roof onder onze mannen te plegen. De Antirevolutionaire Partij verloor wel een klein smaldeel in enkele hooge kringen, maar slonk in 't minst niet in den breeden volkskring. Eer had 't al den schijn, alsof onze propaganda onder die breederen klasse thans nog beter slaagde dan weleer. In 1901 won Rechts schitterend, en van achteren welgewikt en gewogen, is het zeer de vraag, of we deze eenige overwinning niet juist aan de scheuring te danken hadden.

Te meer viel hierin te roemen, daar niet alleen onzerzijds de toeleg uitkwam, om den band aan te houden, maar ook in „de bootjens" de neiging al spoedig begon te gisten, om arm in arm saam op het eene

groote doel: de vrijmaking van de Christelijke School, af te gaan.

En hierbij kwam nog iets anders, waarop niet altoos genoeg is gelet. Na de breuke had de Voorzitter van het Centraal Comité zich genoodzaakt gezien, zelf weer in de Tweede Kamer zitting te nemen. In 1894 trad hij dan ook weer als Kamerlid op. En dit nu bracht ons weer in de eenig juiste verhouding. Reeds bij Groens leven was het gebleken, hoe 't een partij verzwakt, zoo haar leider niet ook in de parlementaire leiding deelen kan. Van 1874—'76 had dit zich gebeterd. Dr. Kuyper was toen èn Voorzitter van het Centraal Comité èn Kamerlid-Voorzitter van de club. Edoch, van 1877 daaropvolgend tot 1894, alzoo zeventien lange jaren, was deze eenig juiste verhouding weer in het ongereede geraakt. En toen deze fout in 1894 hersteld kon worden, zag men er dan ook onmiddellijk de gunstige gevolgen van. Èn in de Kamer, èn in het land bij de Stembus gingen we zienderoogen aan invloed vooruit, en nauwelijks zeven jaar duurde het dan ook, of weer kwam Rechts er bovenop en beloofde de Stembus ons gouden bergen. Een Kamermeerderheid, grooter dan ooit dusver verkregen was. Volledige harmonie tusschen de drie partijen van Rechts. En een geheel normale verhouding tusschen onze partij met haar, club en leider, die haar den weg naar het Kabinet aanwees.

Dr. Schaepman had van heeler harte meegewerkt om deze goede uitkomst te bevorderen. En wat vooral zoo weldadig aandeed, de heer De Savornin Lohman liet 't zelfs aan blijken van sympathie niet ontbreken. Een sympathie, die gelukkigerwijze tot 1905 stand hield.

Beter coniunctuur was dan ook niet denkbaar.

Het werd een positie van de rijzende zon.

Er kwam Kabinetsopdracht, en de vraag was nu maar, of men er in slagen zou, om de verhouding tusschen Kabinet, Club en kiezers eenerzijds, en tusschen de drie partijen van Rechts anderzijds, ook bij de Kabinetsformatie naar eisch tot haar recht te doen komen.

---

* * * *Correct.*

Een samenloop van omstandigheden werkte er alzoo toe mede, om het tweede Kabinet van Rechts terstond in juiste verhoudingen te plaatsen.

Bij de stembus gold het woord van de Deputatenvergadering, en werd alzijdig het Program van Actie geëerd. Met de beide andere partijen was het tot practische samenwerking bij de stembus gekomen. En de meerderheid die ons toeviel, was zelfs verrassend groot.

Een tweede gladheid in de verhoudingen bestond hierin, dat de

leider der Antirevolutionaire partij, die èn de Deputatenvergadering èn de Stembusactie geleid had, nu tevens lid der Tweede Kamer was, en tot het laatste oogenblik toe aan den politieken strijd een actief aandeel had genomen. Deputatenvergadering, Centraal Comité, Club en leider vormden alzoo toen ter tijd een eenheid, die niets te wenschen overliet. Toen derhalve deze Voorzitter van het Centraal-Comité, die tevens Voorzitter van de Kamerclub was, op werd geroepen om een nieuw Kabinet te formeeren, deed deze aangelegenheid zich in de meest gunstige verhouding voor. Er viel niets op aan te merken. Het verliep alles geheel normaal. En zonder aarzeling moet gezegd, dat geheel het samenstel van de verhoudingen zich ditmaal geheel voordeed, zooals 't naar ideale opvatting steeds te wenschen is.

Ook lette men er op, dat er nu geen sprake was van een *tusschentijdsch* optreden. Met opzet had de Club der Antirevolutionaire Partij, hoezeer 't soms spande, het Liberale Kabinet zijn vier volle jaren laten uitzitten, en meer dan eens heeft destijds onder Dr. Kuyper's leiding de Club zelfs 't Liberaal Kabinet tegenover min welwillende pogingen van Links gehandhaafd.

Men had dus niet de ellende van op te moeten treden ten behoeve van een detailgeding, dat voor ons geen principieel karakter droeg, gelijk dit bij tusschentijdsche Kabinetscrisissen veelal voorkomt.

Er kon nu een Kabinet optreden, dat geheel vrij in zijn bewegingen zou zijn, en, saam met de bondgenooten, zich geheel aan de uitvoering van zijn eigen program kon wijden.

De Kabinetsformateur van 1901 was in zoover in 't oog loopend gelukkiger dan de Kabinetsformateurs van 1888 en 1908/9.

Hoe nu is van die gunstige positie gebruik gemaakt?

Eerste vraag hierbij was uiteraard, wie voor de verschillende portefeuilles zouden worden voorgedragen, ook al ondervond de Kabinetsformateur hierbij al aanstonds teleurstelling.

De heer de Savornin Lohman meende zich onder deze constellatie niet voor een der portefeuilles beschikbaar te mogen stellen, waarin uiteraard berust moest. Alleen de heer Lohman zelf kon hier beslissen. Anders daarentegen stond het met 't tweede aanzoek, dat daarop volgde, en wel bij Mr. Heemskerk. Het scheen schier als van zelf te spreken, dat deze Staatsman, die nog pas in '97 bij het jubilé van de *Standaard* van zoo groote sympathie voor den Kabinetsformateur en van zoo klare eenstemmigheid van bedoelen met Dr. Kuyper had doen blijken, hem thans ook de helpende hand zou bieden. Hierop was, gelijk van zelf spreekt, bij het aanvaarden der opdracht, dan ook als van zelf sprekend gerekend. Toch bleek het dat deze vurig gekoesterde wensch niet in vervulling kon gaan. Ten slotte wees de schier eerstgeroepene elke aanbieding af. Indien niet andere Staatslieden, aan

wie eerst niet gedacht werd, omdat ze minder met onzen kring hadden meegeleefd, deze teleurstelling vergoed hadden, zou niet onwaarschijnlijk hierdoor de geheele formatie mislukt zijn. Temeer daar de andere aanzoeken, die onvermeld kunnen blijven, den toestand van de laatste dagen van Juli nog zeer bemoeilijkt hadden.

Ten slotte echter slaagde de formateur er in, vooral dank zij Dr. Schaepmans trouwe medewerking, een volledig Kabinet saam te stellen, en de ontvangst, die het bij het groote publiek vond, was niet ongunstig.

Vreeze openbaarde zich alleen, dat de formateur te veel hooi op zijn vork had genomen.

Bij Binnenlandsche Zaken, dat door de Schoolquaestie en de Drankwet reeds zoo zwaar belast was, nog bovendien heel de Verzekering te nemen, scheen in hooge mate gewaagd, en kon dan ook van meet af niet bedoeld zijn als in heel zijn omvang gericht op een periode van slechts *vier jaren.*

---

* * * *Het offer van het Kiesrecht.*

Van meer dan één kant was in 1901 gehoopt, dat, nu van den Leider der Antirevolutionaire Partij het initiatief zou uitgaan, door hem onverwijld op 't Huismanskiesrecht zou zijn aangestuurd, althans aangedrongen.

Toch is dit niet geschied. De Schoolquaestie en het Verzekeringswezen werden met niets ontziende beslistheid naar voren geschoven. Eerst met die problemen achter den rug, zou op de electorale quaestie worden teruggekomen; eer niet.

Een andere tactiek zou noch gewenscht, noch voor toepassing vatbaar zijn geweest.

In 1894 toch was uit de electorale quaestie de scheuring opgekomen. Bij Kabinetsopzet ook thans weer onmiddelijk op het electorale vraagstuk aan te sturen, zou uit dien hoofde aanstonds weer uiteen hebben geslagen, wat alleen saâm in bond tot doeltreffend optreden leiden kon.

Wel riep men toen van Links, dat 't nogmaals met hulp van de Vrijzinnig-democraten kon worden beproefd, maar men was onzerzijds zoo vrij, aan dit liedeke der verleiding geen luisterend oor meer te leenen. Het was in 1894 gebleken, wat die gewaande hulp inhad.

Geen oogenblik was in 1894 onzerzijds bedoeld, dat we ter wille van het Kiesrecht, ons voor goed met de Linksche Democraten ververbinden zouden. Veeleer was, van het eerste oogenblik af, klaar en duidelijk uitgesproken, dat we ons hiervoor niet konden noch mochten

leenen, en dat onzerzijds geen andere gedachte voorzat, dan om, zoodra met Links de kiesrechtquaestie was opgelost, aanstonds met alle man van Rechts opnieuw tegenover Links, in de Schoolquaestie en in alle verdere politieke vraagstukken op te treden.

Staande gehouden werd alleen, dat een politieke partij zeer wel, met het oog op een politiek geding van eerste orde, zich tijdelijk met een groep der tegen partij combineeren kon, om saam een beiderzijds beoogd doel te bereiken, en dan voorts weer elk zijn eigen weg te gaan.

Zoo was het in de dagen ook van v. d. Putten op koloniaal terrein toegegaan, en zelfs protest hiertegen bleef toentertijd uit.

Er stak dus op zich zelf in dit denkbeeld niets onzedelijks noch ongeoorloofds. Het was alleen maar de vraag, of men beiderzijds, op goed geconditioneerden voet, zich tot deze tijdelijke saamwerking leenen wilde en of men dit plan van beide kanten met gelijke energie wilde doorzetten.

Juist hieraan echter haperde 't toen.

Men heeft toen van Links-democratische zijde met ons gespeeld, ons bedot en in den steek gelaten. De Voorzitter van het Centraal Comité toog het land in, om ook voor de candidaten der Linksche kringen te pleiten, en van onzen kant is er dan ook hard op hun candidaten gestemd. Maar óns liet men struikelen en vallen, zonder schier een hand voor ons uit te steken.

Niet dat Kerdijk niet trouw bleef, maar zijn „mannekens" weigerden zijn raad te volgen.

Hoe ter wereld zou dus Dr. Kuyper in 1901, d.i. zeven jaren later, zijn ministerieele verwachting hebben kunnen bouwen op een hulp, die ons toch weer ontglippen zou?

Om zulk een rol der dwaasheid aan te durven, had hij puur ideomaan moeten wezen.

Het zou niet anders dan twee jaar getob, en in het derde jaar één groot débâcle gegeven hebben. En dit mocht niet.

De school voor onze Christelijke kinderen riep uit te schreienden nood om hulpe, en onze arbeiders mochten niet langer teleurgesteld.

---

* * * *Conform stipten eisch.*

Alles hing er nu maar aan, dat bij de formatie en het optreden van het Kabinet in 1901 gehandeld zou worden conform den stiptsten eisch van het Constitutioneele Staatsleven.

Gezorgd en gewaakt moest alzoo worden, dat de verhouding tusschen de drie samenwerkende partijen, en niet minder, in onze eigen

Partij, de verhouding tusschen 't Centraal Comité met de Deputatenvergadering, de Club en het Program van actie zuiver werken kon.

Ter bereiking van dit doel is alstoen door den Kabinetsformateur een Kabinetsprogram ontworpen, dat in volledigheid niets te wenschen overliet. Dit program klopte op het program van actie, gelijk dit door de Deputatenvergadering bezegeld was. En dit Kabinetsprogram liet de formateur toen drukken, en zond 't toe aan de drie Clubs van Rechts, ten einde te vernemen, of op grond van dit uitgewerkte program op welbewuste medewerking kon gerekend worden.

Reeds op 8 Februari 1901 was het Concept-program van Actie voor de Deputatenvergadering aan onze Kiesvereenigingen uitgegaan, toegelicht in breede Memorie, en van de noodige Bijlagen verzeld. Het is in druk verkrijgbaar gesteld, druk gekocht, en behoeft alzoo, als van algemeene bekendheid, hier niet meer te worden opgenomen.

Voorop stonden deze drie punten:

1. Voorzoover de Grondwet toelaat, finale oplossing van het Onderwijs-vraagstuk, in den geest van het gewijzigd *Unie*-rapport.

2. Verplichte verzekering ten bate van kranken, invalieden, en ouden van dagen, en zulks met steun van het Rijk.

En 3. Het scheppen van middelen daartoe, onder meer, door eene oordeelkundige verhooging van de opbrengst onzer tarieven, die tevens aan den nationalen welstand ten goede komt en den nationalen arbeid kan verheffen.

Het op dezen grondslag stoelende Kabinetsprogram is, gelijk vanzelf spreekt, eerst in strekking, bedoeling en opvolging naar tijdsorde overwogen en vastgesteld in den kring der candidaat-ministers. Bij gemis hiervan zou later zoo licht verdeeldheid, of althans verschil van inzicht, in het Kabinet zelf zijn voorgekomen, en dit was voor alle dingen te mijden.

Dat hierbij moeilijkheden te overwinnen waren, sprak van zelf, daar de candidaat-ministers tot verschillende politieke partijen behoorden. Ernstige saamspreking deed echter ten slotte alle verschil van inzicht te boven komen. En zoo werd het een program niet van den Kabinetsformateur *alleen*, maar van het Kabinet *in zijn geheel.*

Daarop is toen dit program in druk toegezonden aan de drie Clubs van Rechts. Afgezonden aan de Club der Antirevolutionaire, der Roomsch-Katholieke en der Christelijk-Historische Partij. En wel toegezonden niet enkel ter keuring, maar met het uitgedrukte verzoek, of het in de drie Clubs mocht worden overwogen, en of bericht mocht worden, of men zich in deze Clubs met dit program van het Kabinet kon vereenigen.

Het stuk is alzoo in onderzoek en overweging geweest, en ten slotte bereikte den formateur de moedgevende tijding, dat men zich met het

toegezonden stuk vereenigen kon, en bereid was op grond van dit program den verlangden steun aan het Kabinet toe te zeggen.

Eerst daarna is toen de verklaring naar den Directeur van het Kabinet gegaan, dat de Kabinetsformatie gereed was, en dat de samenstelling van het Kabinet gewenscht werd, gelijk bleek uit de nu voorgestelde ministers. Nader is het program toen persoonlijk bij de Kroon toegelicht. En onmiddellijk daarop verscheen de benoeming eerst van den Kabinetsformateur, en daarna, onder zijn handteekening, van de overige Ministers in de *Staats-Courant*.

Gelijk nu van achteren nog in dank te constateeren valt, verliep de Kabinetscrisis alzoo in den stiptsten zin *normaal*. Met alle verhoudingen was gerekend. Op elk punt van relatie was gelet. En toen het Kabinet welhaast voor de Kamer verscheen, mocht vastgesteld, dat het uit constitutioneel oogpunt stipt correct in zijn samenstelling en geheel normaal in zijn optreden was.

---

* * * *Tegenspoedig.*

Kon de inzet van het Kabinet van 1901 niet anders dan gelukkig worden geacht, vooral in het zoo gewichtig opzicht, dat de verhoudingen eenerzijds tusschen Centraal Comité, Club en Kabinet en anderzijds die tusschen de drie bondgenooten van Rechts in volstrekt normalen trant regeling vonden, ontkend kan niet, dat dit Kabinet van meet af met tegenspoed van allerlei aard te worstelen had, en hierdoor zoo ongemeen veel tijd had in te boeten, dat het den voortgang in den wetgevenden arbeid telkens belemmerde, en soms zelfs tegenhield.

De eerste hinder voor krachtig doorwerken overviel het Kabinet van de zijde der Ongevallenwet. Die wet was op het eind van het Kabinet-Pierson-Borgesius, door Lely's doortastendheid, dan toch eindelijk tot stand gekomen, maar zonder dat aan de in- en uitvoering ervan ook maar gedacht had kunnen worden. Daar hierbij van uitstel geen sprake mocht zijn, zag het nieuw opgetreden Kabinet zich derhalve genoodzaakt, althans bij Binnenlandsche Zaken, het grooter deel van zijn eerste levensjaar aan de even ingewikkelde als omvangrijke maatregelen en besluiten te wijden, die voor het in-werkingtreden van deze wet onmisbaar waren. Al aanstonds moest de Beroepswet voorkomen, en de reeks van maatregelen en besluiten, die voorts eisch bleken, legde zulk een breed beslag op den Departementalen tijd, dat de volle ingereedbrenging ervan zelfs over het eerste levensjaar van het Kabinet heenstreek.

Tweede oponthoud veroorzaakte de nog altijd in Zuid-Afri ka voortwoedende oorlog tusschen Engeland en het Hollandsche element aan de Kaap. De Deputaten der Boeren-Republiek, Fischer, Wolmarans, en Wessels kwamen officieel bij den Minister President Nederlands bemiddeling inroepen. Het Zulu-gevaar begon zoo ernstig in de Kampementen te dreigen, dat er vrede komen *moest.* Aan die dringende bede is toen gevolg gegeven. Het Kabinet heeft zich tot de Engelsche Regeering gewend. Te Vereeniging in Transvaal is toen ten slotte de vrede geteekend. Maar geheel deze bemiddeling lag buiten het werkplan der Regeering en roofde tijd.

Niet minder ernstig was het derde oponthoud, dat het Kabinet overkwam door de bange geruchten van 't Loo. Men herinnert zich, in welk ernstig levensgevaar onze Koningin destijds door *febris typhoida*, gevolgd door een ontijdige bevalling, geraakte. Bij ontstentenis van een Troonopvolger gaf dit de ernstigst denkbare bemoeienis, die tijdelijk allen Kabinetsarbeid afsneed. God verhoorde de bede des volks om uitredding, maar het Kabinet moest met het bangste rekenen, en zelfs met den Raad van State 't alles ordenen.

Vierde vertraging gaf de zoo bitterlijk tijdroovende Spoorwegstaking, die na afloop der Begrootingsdebatten, de beste maanden van het jaar nogmaals aan den legislatieven arbeid onttrok, en schier heel het Kabinet maandenlang in de uiterste spanning deed doorworstelen.

Daarbij kwamen toen in de vijfde plaats nog de moeilijkheden waarmee de Russisch-Japansche Oorlog ons in den Indischen Archipel bedreigde, en die, al bleven ze geheim, toch opnieuw zoo tijdroovend waren.

En als overmaat van ramp kwam daar in het laatste jaar toen nog bij de verwerping van een hoofdwet door de Eerste Kamer, met de daarop gevolgde ontbinding van dat Lichaam, en de drukte eener tweede behandeling van het wetsontwerp, waaruit het ten slotte gelukkig in het *Staatsblàd* kwam.

Zelfs ware er zonder overdrijving nog het storende feit bij te vermelden, dat de Raad van State, waarin geen expert voor het Verzekeringswezen zitting had, bijna een vol jaar het desbetreffende wetsontwerp in consideratie moest houden; iets waaruit opnieuw een zeer ernstig oponthoud volgde.

Met opzet wijzen we niet op het personeele lot in het ministerschap, het zoo pijnlijk afsterven van Jhr. Mr. van Asch van Wijck als Minister van Koloniën, van admiraal Kruys als Minister van Marine, en later het aftreden van den Minister van Buitenlandsche Zaken. Dit personeele komt in ieder Kabinet voor. En al veroorzaakte ook dit zeer ernstig oponthoud, het was voor het Kabinet van 1901 niet iets ongewoons.

De *zeven* overige oorzaken van oponthoud daarentegen droegen

een geheel exeptioneel karakter, en op zichzelf zou 't volstrekt niet te verwonderen zijn geweest, indien deze ingrijpende hindernissen het Kabinet in 1905 hadden doen uiteengaan, zonder ook maar enkele schoven van aanbelang in de legislatieve voorraadschuur te hebben kunnen bijzetten.

---

* * * *Niet zoo kleine oogst.*

Niettegenstaande de aangegeven zevenvoudige stoornis is het toch aan het Kabinet van 1901 gelukt, een niet zoo kleinen oogst in het *Staatsblad* te brengen.

Bij het overzicht hiervan bepalen we ons uiteraard in deze artikelenreeks tot datgene, wat rechtstreeks met het Antirevolutionaire Program verband hield. De Beroepswet, de vele militaire wetten enz. blijven hier alzoo buiten opsomming. Doch ook onder die beperking is wat tot stand kwam, van tamelijk grooten omvang geweest.

Daar is in de eerste plaats de herziening van de Wet op het Lager Onderwijs, waardoor een zoo belangrijke verhooging van de subsidie voor onze Bijzondere Scholen werd verkregen, dat eigenlijk eerst van het jaar 1906 af de groote subsidie, waarop thans ons Schoolwezen drijft, in werking is getreden. Thans beloopt het totaal van deze subsidie reeds over de acht millioen. Ze begon, dank zij Mackay's wet, met slechts ruim *zeven ton* op te leveren. Klom toen in zestien jaar pas op 2 millioen drie ton. En ging, eerst sinds, dank zij de nieuwe wet, in 9 jaar met bijna 7 millioen naar boven. [1]) En nog steeds is het de wet van 1905, die de uitbreiding van onze subsidie eigener beweging doorzet.

In de tweede plaats volgde gelijksoortige herziening van de wet op het Middelbaar Onderwijs.

In de derde plaats kwam een radicale herziening van de wet op het Hooger onderwijs tot stand. Door deze wét werd de banier der Vrijheid — nog niet de subsidie — ook voor het Hooger Onderwijs ontrold. Ze schiep de Technische Hoogeschool te Delft. Ze opende de gelegenheid tot het openen van private Hoogescholen bij onze Rijks Universiteiten. En bood kans, aan Groens aloude grief tegen de dusgenaamde Theologische Faculteit ten slotte recht te doen wedervaren, zij 't al met een uitstel van drie jaar.

In de vierde plaats kwam een pensioenregeling voor Onderwijzers en Onderwijzeressen tot stand, ten deele zelfs met terugwerkende kracht. Van openbare zoowel als van bijzondere zijde werd deze

---

[1]) De totaal bedragen der Rijkssubsidiën aan de Bijzondere Lagere

regeling ten zeerste toegejuicht, daar ze den zorgelijken nood onderving, die voor zoo menig openbaar onderwijzer gevolg kon zijn van den achteruitgang der publieke scholen.

In de vijfde plaats gelukte het, een algeheele herziening der Drankwet tot stand te brengen, die op energieke wijze het drankmisbruik tekeer ging. Geheel het beoogde doel bereiken, kon ook deze wet niet, daar geldende vergunningsrechten niet konden worden te niet gedaan. Toch was het effect derwijs gunstig, in verband met andere factoren, dat het verbruik per jaar en per persoon op de bevolking sinds op zeer in 't oogloopende wijze slonk. Te kalefateren zal er aan het scheepken van de Drankwet wel altoos blijven, tot tijd en wijle het oogenblik zal gekomen zijn om geheel het Vergunningsrecht, desnoods tegen Rijksvergoeding, te niet te doen. Maar in elk geval hield 't toenmalige Kabinet woord, en is ook deze omvangrijke voorziening tot stand gekomen.

Resultaat was derhalve, dat, in weerwil van wat men het „*Pech*" noemde, dat zich tot zevenmaal voordeed, vijf belangrijke wetten, door den Kabinetsformateur zelve voorgedragen en verdedigd, nog binnen den zoo korten termijn tot stand kwamen en terstond in werking konden treden.

Van de kleinere wetsontwerpen, die voorts nog van Binnenlandsche Zaken uitgingen, behoeft hier geen gewag te worden gemaakt.

Voor dit korte overzicht was het alleen de vraag, of het Kabinet

---

Scholen overeeenkomstig het voormalig Art. 55bis, thans Art. 59 der wet op het Lager Onderwijs, waren van 1891 tot 1914 als volgt:

Uitgekeerd in	over het jaar		Uitgekeerd in	over het jaar	
1891	1890	*f* 717940.53	1903	1902	*f* 1972564,49½
1892	1891	„ 785274.10	1904	1903	„ 2085324.88½
1893	1892	„ 837199.18	1905	1904	„ 2203633.32
1894	1893	„ 883074.34	1906	1905	„ 2306188.47½
1895	1894	„ 921390.96	1907	1906	„ 4880028.51
1896	1895	„ 964740.93	1908	1907	„ 5202981.04½
1897	1896	„ 1007449.37	1909	1908	„ 5940498.76½
1898	1897	„ 1025341.08	1910	1909	„ 6300811.81
1899	1898	„ 1099061.71	1911	1910	„ 6787730.35½
1900	1899	„ 1150953.40	1912	1911	„ 7191631.48½
1901	1900	„ 1210836.85½	1913	1912	„ 8070577.—
1902	1901	„ 1278536.99	1914 nog niet gepubliceerd.		

Deze cijfers tot en met 1911 zijn getrokken uit de officieele Regeeringsverslagen. Het bedrag over 1913 is getrokken uit de Staatsbegrooting over 1915.

van 1901, dat geheel conform den constitutioneelen eisch optrad, al dan niet door de tegenspoedige stoornissen, waarmeê het te worstelen kreeg, belet is geworden, aan den gemeenen eisch der werkzaamheid van een vierjarig presidium van den Kabinetsformateur in normalen zin te voldoen. En op die vraag kan het antwoord geen ander zijn, dan dat de normale verwachting metterdaad vervuld is. In vier jaren vijf belangrijke wetten levert, bij vergelijking met vroegere en latere ministeries, zeer zeker geen tekort.

---

* * * *Leerlingstelsel.*

Op den voorgrond stelden we wat het Kabinet van 1901 inzake het onderwijs tot stand bracht. Hieruit bleek dat, eer de stembus van 1905 het Liberalisme weer in het bewind bracht, voor alle drie de categorieën van het algemeene Schoolwezen de vereischte wetsontwerpen waren ingediend en met de onderteekening der Koningin in het *Staatsblad* kwamen.

Alleen het ontwerp inzake het technisch onderwijs had 't zoover nog niet kunnen brengen. Wel was het reeds in de Afdeelingen onderzocht, maar 't werd te laat om het Voorloopig Verslag nog te beantwoorden. Op allen beschikbaren parlementairen tijd was reeds beslag gelegd.

Dit zou niet zoo beslist zijn uit de maken geweest, indien het een ontwerp van kleiner omvang had gegolden, dat het leerlingstelsel op zich zelf behandelde. Maar dit was niet zoo. Het hoofdstuk toch *„van de in de leer zijnde personen,"* dat op zich zelf niet meer dan 41 artikelen besloeg, was opgenomen in het groote Westontwerp over de *Bescherming van den Arbeid.* Dit wetsontwerp nu bestond uit niet minder dan vier honderd vier en veertig artikelen, en was alzoo een der uitgebreidste ontwerpen, die in de latere jaren bij de Tweede Kamer hun intocht deden. Daarbij kwam dat dit ontwerp voorstellen indiende over allerlei technische bijzonderheden, zoodat de Memorie van Antwoord veelzijdig nieuw onderzoek vorderde. Het gold hier een geheel nieuwe materie. Zoo zelfs, dat er in Bijlage aan het ontwerp was toegevoegd een uitgewerkt overzicht van hetgeen, zoo in Europa als in Amerika, reeds te dezer zake wet was geworden.

Op dit alles had men weer moeten ingaan. En waar nu de Commissie van Rapporteurs pas twee dagen vóór 1905 met haar rapport gereed kwam, was het reeds hierdoor uitgemaakt, dat dit ontwerp niet vóór de Stembus van 1905 tot afdoening kon komen. Ongetwijfeld toch zouden alleen met de behandeling van dit groote ontwerp

twee, zoo niet drie volle maanden, alleen in de Tweede Kamer gemoeid zijn geweest.

Toch was het niet overbodig er op te wijzen, hoe ook het technisch deel van het Onderwijs onder het Kabinet van 1901 geenszins in verzuim was gebleven. Dat eer het tegendeel is vast te stellen, bleek zelfs uit de stichting der Technische Hoogeschool, en uit de wijziging aangebracht in de Wet op 't Middelbaar onderwijs. Het bleek niet minder uit het ontwerp tot stichting van een opleidingsschool voor het vakonderwijs te Haarlem. Maar bovenal bleek het uit het ontwerp „tot bescherming van den Arbeid", dat alle belangen, die hierbij in aanmerking kwamen, in één alomvattend geheel samentrok, en in dit algemeen verband o. m. de eerste regeling indiende voor het Bakkersbedrijf, en tevens een naderen waarborg trachtte te bieden voor de vereischte Zondagsrust, natuurlijk alleen inzake den Arbeid.

Van vluchtig en overhaast afdoen van zulk een ontwerp, kon uiteraard geen sprake zijn. Zelfs bij behandeling in de Eerste Kamer zou met het Afdeelingsonderzoek, het opstellen van het Voorloopig Verslag, en het bij Memorie beantwoorden van dit Verslag, tenminste weer een drietal maanden verloopen zijn. Het scheen daarom raadzaam allen beschikbaren tijd op de afdoening der overige Onderwijsvoordrachten saam te trekken, en met dit volumineuse ontwerp eerst verder door te gaan, bijaldien de stembus verlenging van het Ministerie gedoogde.

Daar dit *niet* zoo was, is het ontwerp bij 't Voorloopig Verslag blijven steken; en toen later enkele brokstukken ervan afzonderlijk in behandeling werden genomen, weet men wat van het Bakkerswetje geworden is.

Juist om aan de afzonderlijke deelen van het ontwerp zoo teleurstellend lot te doen ontgaan, was aan samenvatting van alle deelen van het onderwerp in één enkele wet de voorkeur gegeven.

Maar al te vaak toch had de historie geleerd, hoe tal van detailwijzigingen, die elk op zichzelf hun voor en tegen hebben, er slechts dan meê door komen, zoo het zetten van aller belangen saam op één worp, bereidwilligheid tot het brengen van offers uit eigen belang doet geboren worden.

---

* * * *Tweede bundel.*

Met 't zoo belangrijke en omvangrijke wetsontwerp ter *Bescherming van den Arbeid* stond op gelijke lijn het wetsontwerp van Minister

Loeff, dat strekte om het wetsontwerp van 7 Mei 1901, in gewijzigden vorm te doen herleven. Mr. Drucker had, gelijk men weet, het eerste ontwerp voor zulk een regeling gegeven in zijn „*Ontwerp tot regeling van de Arbeidsovereenkomst*". Hierop werd èn in het Ministerie-Pierson, èn in het Kabinet-Kuyper voortgeborduurd. Jammer slechts, dat van 1901—1905 geen tijd beschikbaar kwam, om ook dit ontwerp in het *Staatsblad* te brengen. Toch is deze arbeid van Mr. Loeff bekroond. In het Kabinet-De Meester vond het ontwerp aanstonds waardeering en instemming. Met kleine wijziging werd het dan ook aangenomen, en onder No. 193 bereikte het als wet van 13 Juli 1907 het *Staatsblad*.

Veel breeder plaats besloegen echter in den tweeden bundel ontwerpen, die van het Kabinet-Kuyper bij de Staten-Generaal inkwam, t.w. de vier wetsontwerpen, die doelden op *Verzekering van den arbeider*.

Het meest belangrijke was het ontwerp, regelende de wettelijke verplichting van werklieden om zich en hun weduwen te verzekeren tegen geldelijke gevolgen van *Invaliditeit en van Ouderdom*.

De opneming in dit ontwerp van de *weduwen* der werklieden was een aanmerkelijke aanvulling van de vroegere plannen bij deze Verzekering. Compleet was dit ontwerp daarom nog niet. Het bestond uit even 140 artikelen, en bepaalde, dat binnen vijf jaar de completoire regeling van de bijzonderheden, die nadere kennis uit opgedane ervaring vorderden, bij de Staten Generaal zou inkomen. Deze nadere regeling doelde uitsluitend op detail-vraagstukken, die voorshands in bestuursmaatregelen hun beantwoording zouden vinden. Het ontwerp was ingediend door de drie Ministers wien het aanging, t.w. die van Binnenlandsche Zaken, van Justitie en van Financiën. De zeer uitgebreide Memorie van Toelichting, die 200 bladzijden octavo besloeg, was verzeld van een overzicht omtrent hetgeen in andere landen rakende deze Verzekering tot stand was gekomen.

Het tweede Verzekeringsontwerp gold de *Ziekteverzekering*. Dit ontwerp bestond uit 239 artikelen, en beoogde ondervanging van de geldelijk nadeelige gevolgen van ziekte, kraam en overlijden. Met opzet was ook het geval van kraam in dit ontwerp opgenomen, daar bekend is, hoe lang niet zelden de kraam, met de daaruit voortvloeiende gevolgen, een gezin in de huishouding storen kan.

Een derde ontwerp tot verzekering van werklieden droeg een speciaal karakter, en beoogde aanvulling van de Ongevallenwet, voor zooveel *het Landbouwbedrijf* betrof. De Ongevallenwet van 1901 dekte slechts bepaalde categorieën van arbeiders. Aanvulling kon derhalve niet uitblijven. Het ontwerp dat hiertoe strekte, was niet al te uitgebreid, maar hield toch 117 artikelen.

Een vierde ontwerp eindelijk bedoelde de geldelijke gevolgen van het ongeval *bij het zeevisscherijbedrijf* te ondervangen. Dit ontwerp bestond uit 151 artikelen, maar heeft evenmin als dat in zake de Landbouw-ongevallen de Afdeelingen der Tweede Kamer kunnen bereiken.

Een zeer klein ontwerp van slechts 17 artikelen, ter beveiliging van werklieden tegen atmospherischen luchtdruk, was het fortuinlijkste. Het werd in allerijl door de beide Kamers afgedaan, daar belangrijke werkzaamheden aan het Centraal Station te Amsterdam er op wachtten. Zonder verzet ging het door.

Blijft nu alleen nog te spreken van het ontwerp, dat strekte om het tarief te verhoogen. Hierover intusschen in een nadere driestar.

Deze beide bundels, zoowel de ontwerpen van ethische strekking in zake onderwijs en drankzucht, als de ontwerpen van socialen aard in zake den arbeid, zijn nu in herinnering gebracht. Alleen het derde hoofdpunt uit het Program van Actie der Deputatenvergadering past in deze beide bundels, elk van vijf wetsontwerpen, niet.

Bij deze vier ontwerpen komt toch de Tariefwet als op zich zelf staande bij.

*** *Tarief.*

Bij de stembus van 1913 heeft, nevens allerlei oorzaken, ook de woede waarmede de vreemde import zich op het Tarief-voorstel van Mr. Kolkman wierp, onder de kiezers zulk een afval van de Antirevolutionaire partij teweeg gebracht, dat onze redactie terstond na afloop van de stembus er de aandacht op vestigde, hoe ongeoorloofd het zou zijn, nogmaals onze toekomst aan het Tarief te verbinden.

Hierin lag niet uitgesproken, dat we de verhooging van ons Tarief prijsgaven. Diep in onze beginselen grijpt dit vraagstuk zeker niet in, maar toch ligt het er niet geheel buiten. Een belastingtactiek, die den arbeid hier te lande in omvang doet afnemen en nu reeds ver over de honderdduizend arbeiders over de grenzen joeg; die eenzijdig de groote handelssteden bevoordeelt, en het overige land voor een deel van zijn natuurlijke kracht berooft; ons in het gemeen wereldverkeer ons zelf doet verliezen en hierdoor het nationale element verzwakt; ons zelfs voor onze defensie van het buitenland afhankelijk maakt en onze industrieele vaardigheid achteruitzet; — kan ook door ons land, en zoo ook door de Antirevolutionaire Partij, niet als de vondst der hoogste wijsheid aanvaard worden.

Zelfs de oorlog, die ook ons zoo jammerlijk drukt, bewees opnieuw,

hoe gevaarlijk het is, ook voor krijgsactie zich te veel afhankelijk van het buitenland te maken. Engelands verlegenheid toont dit ook voor Nederland.

Doch al blijven we uit dien hoofde op vermeerdering van arbeid en sterking van onze industrie aandringen, en al is tariefverhooging hiervoor een niet te verwerpen middel, hieruit volgt nog in 't minst niet, dat deze maatregel voorop moet staan, noch ook, dat deze maatregel op eenmaal moet doorgezet. En met het oog hierop aarzelden we dan ook geen oogenblik te verklaren, dat, na de opgedane ervaring, het plaatsen van het tarief op ons Program van Actie als een der hoofdproblemen, voortaan ongeraden zou zijn. Daarvoor kon men later de gelegenheid afwachten, of ook in deelen doen, wat op eens niet kan.

Toch was 't niet dit Tarief, dat in 1905 het Kabinet van 1901 vallen deed.

Het toenmalig Kabinet viel met een zeer kleine minderheid. En die minderheid zou zich niet hebben voorgedaan, zoo de heeren Staalman en Wagenaar zich niet deels van ons hadden afgescheiden, deels met alle kracht het op den val van het Kabinet hadden toegelegd.

Hadden deze beide Heeren, met hun volgelingen, geen roet in het eten geworpen, zoo zou het Kabinet van 1901 tot 1909 hebben kunnen doorwerken, het zou dan de arbeidsproblemen tot een goed eind hebben gebracht, en geheel de opzet van de Deputatenvergadering van 1901 zou geslaagd zijn.

Hieruit blijkt dat, wat ook de ongunstige invloed van het Tarief op den uitslag van 1913 moge geweest zijn, niet het Tarief alleen het gedaan heeft.

Het geheel van onze politiek was ontwricht, en het Tarief gaf alleen den genadeslag.

---

* * * *De val.*

Mag alzoo geconstateerd, dat het Kabinet in 1901 optrad onder verhoudingen, die geheel aan de eischen van het Constitutioneele stelsel beantwoordden, de vier Onderwijswetten en de Drankwet tot stand bracht, en voor de Sociale vraagstukken en het Tarief een volledig stel ontwerpen bij de Tweede Kamer had ingediend, toch *viel* dit Ministerie bij de stembus van 1905, doordien het twee stemmen onder de 50 bleef.

Had het nog drie zetels meer kunnen behouden, zoo zou het aangebleven zijn, en in zijn tweede periode ook de vele sociale wetsontwerpen hebben kunnen afdoen.

Dat dit niet alzoo zijn mocht, lag minder aan de sterke machtsontwikkeling van Links, dan wel aan de dissidenten Rechts.

Men weet, wat zonderlinge rol van 1902 af door den heer Staalman, als Kamerlid, werd aangenomen. Hoezeer als Antirevolutionair gekozen, begon hij aanstonds een vrij scherpe oppositie tegen het Kabinet te voeren. Hij wilde, hoe ook, de oplossing van het kieswetvraagstuk vooropzetten, en alzoo onverwijld op Grondwetsherziening aansturen.

Dat hier te kiezen of te deelen viel, en dat de ondoordachte poging, om het electorale vraagstuk voorop te dringen, er noodzakelijkerwijs toe zou geleid hebben, dat nòch de Onderwijswetten noch de Drankwet e.a. aangenomen, noch de sociale ontwerpen en dat voor het Tarief in gereedheid waren gekomen, om in 1905 tot nog veel pijnlijker *échec* te leiden, doorzag de heer Staalman niet, en werd in den kring zijner geestverwanten nog veel minder beseft. Men wilde, wat 't ook kostte, rechtstreeksche Kiesrecht-uitbreiding en zulks vóór alle dingen, en zag anders liever weer de Liberalen aan het bewind komen. Deze onverstandige tactiek heeft, gelijk wel niet anders kon, niet alleen aan den heer Staalman zelf straks zijn politieke leven gekost, maar werkte er zeer stellig toe mede om het tweede Christelijke Kabinet te doen vallen.

De *Tijd* voorspelde het reeds, eer de definitieve uitslag bekend werd: „Lijden wij de nederlaag (zoo liet dit blad zich uit) dan zal het zijn, niet omdat we overmeesterd werden door de vijanden . . . . maar . . . . *verlaten van onze vrienden . . . .*"

Staalman's groep, die zich op 24 April 1905 van de Antirevolutionaire Partij, ook formeel, afscheidde, en zich van toen af als zelfstandige *partij* met eigen orgaan opwierp, deed niet alleen Enkhuizen voor ons verloren gaan, maar hielp ook in enkele andere districten ons bestrijden. En naast Staalman werkte, met geheel ander bedoelen, maar met gelijk resultaat, een kleine groep der Christelijk-Historischen, die vooral in Ds. Wagenaar van Rotterdam haar aandrijver vond. Deze actie kostte ons Kampen en Leiden, en met de Staalmansche actie saam, behalve deze beide districten en Enkhuizen, nog Utrecht en Gouda.

De einduitslag der verkiezingen op 28 Juni was dientengevolge dat het Kabinet slechts op 48 leden rekenen kon en dat 52 leden tegen onze mannen overstonden.

Hadden Staalman en de groep van Ds. Wagenaar bedoelde vijf districten niet omgezet, zoo zou het 53 *vóór* het Kabinet en 47 *tegen* geweest zijn. Aanstonds zou het Kabinet alsdan tot afdoening van de Verzekeringswetten en andere sociale vraagstukken kunnen zijn overgegaan, en de daarna komende politieke ellende zou ons zijn gespaard.

Deze teleurstellende uitkomst was niet veroorzaakt door de zeven

stoornissen die het Kabinet op zijn weg ontmoette. Die allen waren te boven gekomen, en het program waarmeê het Kabinet optrad, was, toen de stembus naderde, in wet en wetsontwerp geheel afgewerkt.

Ook dat bij de stembus 't Liberalisme zoo verbitterd optrad, deed 't 'em niet. Ook dit zou te boven zijn gekomen.

De nederlaag was zakelijk en feitelijk alleen het gevolg van ontrouw en afval.

Het zijn de heeren Staalman en Wagenaar, op wie de verantwoordelijkheid ten deze rust. Dat Dr. Schokking integendeel tot 't laatste toe voor het Kabinet optrad, zij, ter voorkoming van misverstand, hier opzettelijk dankend vermeld.

---

* * * *De tusschenperiode.*

Na den val van het Kabinet-Kuyper deed zich het zonderlinge geval voor, dat er wel een Kabinetsformateur werd opgeroepen, maar dat niet deze als President-Minister optrad.

Het niet te loochenen feit, waarop we met zekeren nadruk wezen, dat de stembusoverwinning in 1905 door de Liberalen niet anders dan met de hulp van Staalman en Wagenaar behaald was, gaf hun uiteraard voor de nieuwe Kabinetsformatie geen zeer sterke positie. Ze beschikten, ja, over de meerderheid in de Tweede Kamer, maar vooreerst was die meerderheid zeer klein, en stond niet boven de *drie* stemmen; in de tweede plaats hadden ze in de Eerste Kamer een zeer sterke meerderheid tegen zich; en ten derde liet tot overmaat van ramp, in den lande de eenheid van zin onder hun aanhang te wenschen over.

Reeds aanstonds bij het optreden van deze heeren, werd hun dan ook voorspeld, dat een sterke Kabinetspositie anders was.

Niet, dat de optredende Ministers niet met eere één ieder voor hun Departement konden optreden, maar toch, politieke grootmachten waren ze niet. De heer de Meester, die President werd, stond ongetwijfeld bij alle partijen in hooge eere, maar niet in de Nederlandsche politiek had hij zijn sporen verdiend. De bloemen van zijn roem geurden uit Indië. De heer Kraus, toen nog Directeur der Technische Hoogeschool te Delft, genoot zelfs in Zuid-Amerika zeer gunstige bekendheid, maar was vreemd gebleven aan onze politiek. Mr. Rink stond als gewikst pleitbezorger, niet 't minst als pleitbezorger voor de Vergunninghouders bekend, maar het onderwijsgebied was zijn privatieve jacht niet. Alleen van Mr. Veegens kon gezegd, dat hij *the right man on the right place* was.

Immers het kwam er nu op aan de Verzekering verder door te zetten, en, hiermede van huis uit vertrouwd, betrad hij aanstonds het pad der practijk, door zich aan de gereedliggende ontwerpen aan te sluiten, en, niet zoolang na zijn optreden, de Ziekte-wet van Dr. Kuyper met kleine wijziging, op eigen naam in te dienen.

Ook tot felle bitterheid gaf 't Kabinet in zijn compositie geen aanleiding. Zoowel met Mr. Veegens als met Dr. Kraus had Dr. Kuyper reeds voor lang op voet van vertrouwen verkeerd.

Toch kon niet gezegd, dat het nieuwe Kabinet van meet af een gelukkige horoscoop trok. Reeds krachtens zijn oorsprong waggelde het van zijn eerste optreden af, en tot zijn ongeluk, beging het de fout, de militaire quaestie op niet zeer practische wijze naar voren te schuiven.

Het duurde dan ook niet lang, of de zwakheid van het nieuw-opgekomen Kabinet begon in het oog te loopen. Men merkte het uit de stukken. Het viel te beluisteren in het gesproken woord. In de Pers viel telkens aarzeling en weifeling te bespeuren.

Reeds in het tweede jaar daalden de papieren van dit Kabinet dan ook tot niet zoover van de helft.

Nog eer het tot de definitieve *débâcle* kwam, was er een oogenblik dat reeds op 't neerleggen van de portefeuilles gedoeld werd.

Toch was men van Rechts zoo verstandig, wat toch reeds waggelde, niet nog een ondoordachten stoot te geven.

Zoo werd, met de kruk onder den arm, de waggelende weer op de been geholpen.

Tot voor hoe lang?

---

* * * *De crisis.*

Op 21 December 1907 viel het besluit, waarbij de Tweede Kamer met 53 tegen 38 stemmen de Oorlogsbegrooting van Minister van Rappard verwierp. Van de Rechterzijde hadden alleen de heeren Van Bylandt, de Geer en De Savornin Lohman geacht aan 't mogelijk maken van een crisis niet te mogen mededoen.

De hoofdaanval op Minister van Rappard geschiedde van de zijde van den heer Heemskerk. Deze werd dan ook, toen de crisis intrad, als Kabinetsformateur opgeroepen. En op 10 Maart 1908 kwam bij de Tweede Kamer de mededeeling van dat Kamerlid in, waarbij hij zijn ontslag uit de Tweede Kamer nam, als zijnde op 12 Februari voorafgaande tot Minister van Binnenlandsche Zaken benoemd.

Aldus werd de derde periode van Rechtsche bewindvoering ingeluid, die tot na afloop der stembus in 1913, alzoo vijf jaren en vijf maanden aanhield.

Op de omzetting der politieke verhoudingen, die in deze vijf jaren tot stand kwam, is dusver nog steeds niet het genoegzaam klare licht gevallen, en daarom wezen we er in den aanvang van deze reeks driestarren op, hoe gewenscht het ware, dat meerder licht ons alsnog mocht ontstoken worden.

De eerste moeilijkheid, waarvoor men zich al aanstonds geplaatst zag, was deze: Wat kon in December 1907 het mogelijk doen worden van een *tusschentijdsche* Kabinetscrisis rechtvaardigen?

Daarvan toch, en daarvan alleen, was sprake.

Het was voor de Kamer, voor beide de Kamers, voor heel 't land, op den dag zelf, van 21 December, volkomen duidelijk, dat een verwerping van de Oorlogsbegrooting in haar gevolgen zich allicht niet zou beperken tot een aftreden van den Minister van Oorlog. Dat dit in een vroegere periode nog mogelijk bleek, maakte het juist thans te minder waarschijnlijk.

Viel de heer van Rappard, dan moest straks bijna zeker het geheele Kabinet-de Meester met hem vallen. De positie van het Kabinet was reeds, eer de Begrooting van Oorlog in December viel, derwijs verzwakt, dat er niet aan te denken viel, naar een plaatsvervanger ook maar om te zien. In schier heel de Pers werd het votum van 21 December dan ook als een definitieve veroordeeling van het Kabinet opgenomen. Van een poging om het incident zich uitsluitend op Minister van Rappard te laten concentreeren, is zoo goed als geen sprake geweest.

Het gaf ongetwijfeld eenige moeilijkheid, dat de heeren De Savornin Lohman c.s. in de verwerping niet waren medegegaan. Maar de crisis kon ook door dit feit kwalijk gestuit worden. Immers 53 tegen 38 was een zeer ernstige meerderheid tegen het Kabinet. Vijftien stemmen is voor ons lande een zeer serieuze meerderheid tegen. Te meer, daar zonder aarzeling gezegd mocht, dat op 21 December niet één Kamerlid zijn stem tegen oorlog uitbracht, zonder er zich helder van bewust te zijn, dat er aanstonds crisis uit het afkeurend votum althans volgen *kon*.

Dit zou nog minder beslist zijn opgevat, indien het hoofdverzet tegen de Begrooting van Oorlog ware uitgegaan van de heeren Duymaer van Twist of Thomson of Van Vlijmen, en alzoo een beperkt militair karakter had bezeten. Maar dit kon nu door niemand beweerd. Het was uit heel den opzet van het debat zonneklaar, dat de forsche aanval tegen het Kabinet een uitgesproken *politiek* gevolg kon hebben. Als *militair* disputant had de heer Heemskerk zich voorheen nimmer leeren kennen. Vooral in de periode na 1905 was hij steeds meer als *politiek* leider in de Kamer opgetreden.

Was nu hierdoor de zoo beslissende stap, uit Antirevolutionair oogpunt, genoegzaam gerechtvaardigd?

---

* * * *Tusschentijds ontstane crisis.*

Op 21 December 1907 is de toen uitgebroken crisis *tusschentijds* mogelijk geworden. Altoos een bedenkelijke waag.

Zulk een tusschentijdsche crisis kan onvermijdelijk zijn, en in een zeer bepaald geval geoorloofd wezen, doch is op zichzelf, en indien de omstandigheden er niet zeer beslist toe noodzaken, steeds zorgvuldig te mijden.

Het gevaar dat in zulk een tusschentijds uitgelokte crisis schuilt, is nog minder groot, indien de strijd in het parlement tusschen de hoofdpartijen over niet anders loopt dan over een *gradueel* verschil. Dan toch vindt men op de grenzen van elke der twee hoofdpartijen altijd weifelaars, die zich, als 't moet, zeer wel in een wijziging van het publieke optreden voegen kunnen. Staat 't verschil op drie, vier, vijf Kamerleden, dan is het volstrekt niet onmogelijk, dat er zulk een klein aantal leden gevonden wordt, dat eerst meer naar den radicalen kant neigend, niet ongezind is, om, als 't moet, gradueel iets meer naar den conservatieven kant over te gaan. Ook zonder Kamerontbinding of nieuwe stembus, kan het zich dan zeer wel voordoen, dat er een iets te radicaal Kabinet zat; dat dit Kabinet door onvoorzichtige overdrijving in botsing met de Kamermeerderheid geraakte; en dat er alsnu door de minder radicale groep een crisis wordt uitgelokt, die de meerderheid verplicht, aan een gradueel iets *minder* radicaal geformeerd, aan een meer getemperd Kabinet de voorkeur te geven.

Bij de stemming, die de crisis uitlokt, doet zich dan het feit voor, dat de minder radicale groep versterking ontvangt van eenige als radicaal gekozen leden, die nu dan toch inzien, dat toch niet in het *overdreven* radicale het behoud van 't land schuilt.

Dit geval deed zich echter in 1907 geenszins voor. De meerderheid, die de crisis deed ontstaan, verschilde niet *gradueel*, maar was principieel *contradictoir* saamgesteld; het ongelukkigst geval dat zich denken laat.

Niet toch de meer getemperde man van Links, maar juist *de ultra's van Links* waren het, die, met Rechts saam, tegen het Kabinet optraden, en het ten val brachten.

De aanval van Mr. Heemskerk op het Kabinet vond in hoofdzaak steun bij de *Socialisten*, en voorts bij enkele militaire malcontenten, en radicaalgezinde Liberalen.

De heeren die met Rechts meegingen, waren immers de heeren Troelstra, Van der Zwaag, Helsdingen, Ter Laan, Schaper, uit de

---

[1]) Men maakt er ons opmerkzaam op, dat abusievelijk Utrecht door ons is opgegeven als in 1905 te loor gegaan district. Jhr. van Karnebeek en Jhr. Roëll werden in 1905 beiden herkozen.

Socialisten, de heeren, Thomson en van Deventer als militair onvoldanen, en voorts de heeren Treub, Ketelaar en Nolting, uit meer radicale neiging. Bij Rechts zat de ernstige bedoeling voor, om onze weermacht te sterken; bij de meerderheid der meestemmers heerschte daarentegen veeleer de geest om op Oorlog af te dingen.

Er was tusschen de mannen van Rechts, en deze meestemmers homogeneïteit, maar slechts in *negatieven* zin. Samen wenschte men wijziging van den toestand, maar voor het overige stonden deze negen meestemmers lijnrecht tegen de leidende politieke gedachte van Rechts over.

Saâm kon men afbreken, saam opbouwen niet.

Men zou nu in bond aan de stembus van 1909 saam moeten pleisteren, maar vooruit kon men niet. Een hoogst ongewenschte stand van zaken.

En hier kwam in de tweede plaats bij, dat, leidde de crisis tot een optreden van ónze mannen in het Kabinet, een tusschentijdsche crisis alleen dan had kunnen slagen, zoo het punt, waarom 't ging, de Antirevolutionaire *politiek* in haar *beginsel* had geraakt.

Ook dit echter was niet alzoo.

Het punt waarop de crisis uitbrak, was niet van algemeen *politieken* aard, raakte zelfs niet een punt, dat de geheele Defensie beheerschte, maar was een punt dat eeniglijk liep over het dusgenaamd *blijvend gedeelte.*

Het kwam dus alleen neer op een *ondergeschikt* punt van militaire inrichting. Van een algemeen politiek beginsel, dat op 't spel zou hebben gestaan, was geen sprake.

Ware het anders geweest, zoo zouden uiteraard ook de heeren Van Bylandt, De Geer en Lohman mee hebben gestemd. Nu schaarden ze zich bij de ministerieelen.

En dit te meer, daar men de critiek niet op *een motie* had uitgelokt, maar zijn doelwit richtte op de verwerping van een Begrooting.

Voor ons Antirevolutionairen steeds een hachlijke operatie.

---

* * * *Altoos bedenkelijk.*

Een tusschentijdsche Kabinetscrisis, als zich in 1907 voordeed, droeg alzoo in tweeërlei opzicht reeds in zichzelf een bedenkelijk karakter.

In de eerste plaats toch kon de meerderheid die Van Rappard's begrooting verwierp, geen *homogene* meerderheid in de Tweede Kamer vormen. Nu niet een militaire persoonlijkheid als Twist, Van Vlijmen of Thomson, maar een vóór alle dingen *politiek* staatsman

als Mr. Heemskerk, de Voorzitter der Club, tot de crisis aanleiding gaf, sprak 't wel van zelf, dat bij nieuwe kabinetsformatie uitsluitend op den steun van Rechts, dat is op een zeer besliste minderheid, te rekenen viel. Vanzelf viel er op der Socialisten actie, voor den opbouw van een nieuw Kabinet geen peil te trekken. De uitkomst toonde dan ook, dat hier niet aan gedacht werd; wat in Februari 1908 opkwam was een Kabinet van beslist *rechtsche* formatie. We zeggen niet, dat 't ook in zijn samenstelling geheel rechts was. Men weet beter. Maar een militair element van liberalen huize kon op het Kabinet geen gemengd stempel zetten. Van niet één kant is dan ook onder ons beweerd, dat het Kabinet dat zat van Februari 1908 tot Januari 1913, geen Kabinet van Rechts zou geweest zijn.

En bij dit eerste ongemak kwam in de tweede plaats, dat de crisis was uitgelokt op een *niet* politiek votum. Het gold toch in hoofdzaak niet anders dan het vraagstuk van het *blijvend gedeelte.* Nu tellen we dit vraagstuk allerminst licht. Ongetwijfeld moet erkend, dat de poging, van liberale zijde gewaagd, om het „blijvend gedeelte" zoo goed als krachteloos te maken en tot een minimum te herleiden, haar gevaarlijken kant had. Minister van Rappard en zijn voorganger hadden den moed gemist, om tegen de radicale leden van hun groep met kloeke beslistheid in te gaan.

Alleen maar, hieruit volgde nog geenszins, dat 't land verloren ware geweest, bijaldien de ongeredderde toestand tot Juni 1909 had voortgeduurd.

Dan stond tóch een generale stembus te komen. Bij die stembus zou men dus ook zelf met het Kabinet-de Meester afrekenen. En zonder zweem van twijfel mag geconstateerd, dat in Juni 1909 de nederlaag van het liberale Kabinet nog wel zoo verpletterend zou zijn geweest, als ze nu in Juni 1909 gebleken is.

Vóór alle dingen moest alzoo in overweging worden genomen, of de verhaasting van de crisis, die haar reeds in 1908, in plaats van eerst in 1909, haar werking zou doen erlangen, al het ongereede en al het ongelegene waard was, waarop de te vroeg ingetreden crisis ons thans te staan is gekomen.

Feitelijk toch is door het overhaaste karakter van deze crisis ons niet één enkel voordeel bezorgd, en is juist het liberale element uit zeer ernstige ongelegenheid geholpen.

De stand van zaken was nu eenmaal zóódanig, dat de Liberalen zich verkneukten dat ze er van af waren, en dat wie den stand van zaken doorzag, onzerzijds terstond gevoelde, in wat gevaarlijke strooming wij verzeild waren geraakt.

Een verschil van enkele maanden, of wilt ge een uitstel van een goed jaar, waarop het neer zou zijn gekomen, zoo men op 21 Dec.

1907 den inzet uitgesteld had, zou geen ander effect hebben gehad, dan dat we in 1909 in geheel zuivere positie waren opgetreden, aan de lastige militaire quaestie ons niet gebonden hadden, en met zuiveren aanloop de nieuw zich ontsluitende toekomst waren tegengegaan.

Het zou nog iets anders geweest zijn, zoo men in 1907, bij motie, de *algemeene politiek* van het Kabinet had afgekeurd, en daarna terstond bij het uitbreken van de crisis tot Kamerontbinding ware overgegaan.

Maar gelijk het nu liep, te blijven zitten met een Kamer die in meerderheid tegen was, met een detail-quaestie van militair beleid opgescheept te zijn, een jaar lang te moeten tobben met een Kamer wier meerderheid tegen ons was en bleef, het kon niet anders dan onze positie verzwakken.

Natuurlijk nemen we gaarne aan, dat de afdoende reden voor zulk een ontijdige actie er was, doch dan zou 't toch zeer gewenscht wezen, zoo ook hierover het volle licht mocht opgaan.

Dusver nam men de uitstraling van dit licht nog niet waar.

---

* * * *Partijverband.*

Wat niet minder bevreemdde is, dat de Kabinetscrisis in 1907 is uitgelokt, zonder dat naar behooren gerekend was met den constitutioneelen eisch van een geordend partijverband.

In het land heeft men uiteraard onder de leden der Antirevolutionaire partij het zich op 21 Dec. 1907 niet anders *kunnen* voorstellen, of met de verwerping van de begrooting van Oorlog was, door de leden van Rechts, met name ook door de Antirevolutionaire leden der Tweede Kamer, niet anders meegegaan, dan na overleg en gebleken instemming met de leiding der drie partijen in het land.

Een spoedzaak gold het niet. De begrooting van Oorlog was, even als de overige begrootingen, in September reeds ingediend. Er waren alzoo omstreeks drie vrije maanden geweest, om in gemeenschappelijk overleg, zeer bijtijds, over de aan te nemen houding saam te overleggen. Nu bleek het daarentegen van achteren uit vertrouwelijke mededeelingen, dat de vraag of men mogelijk in een crisis zou bewilligen, eerst op het allerlaatste oogenblik in de club aan de orde was gekomen. Van een ook maar vluchtige berading van de crisisquaestie met de partijleiding was dan ook ganschelijk geen sprake geweest. Zelfs aan den Voorzitter van het Centraal Comité is het feit eerst uit de nieuwsbladen bekend geworden.

Nu vergete men niet, dat de heeren Heemskerk en Talma, om nu

slechts deze beide te noemen, toen ter tijd lid van het Centraal Comité waren, en alzoo met den Voorzitter in zeer nauw bindende betrekking stonden. De heer Talma gaf dan ook, geheel ongevraagd, een eerste geheel vertrouwelijke inlichting. Hem zelf bleek de gang van zaken eenigzins verrast te hebben. Had de Voorzitter nog, zoo als vroeger, te Amsterdam gewoond, zoo had de afstand nu allicht voor onverwijld overleg bezwaren kunnen opleveren, maar ook dit was niet zoo. De scheidende afstand was geen zeven minuten gaans.

Nu versta men ons wel. In strijd met de goede constitutioneele practijk zou de eisch zijn, dat een Kamerlid, of de Kamerclub, haar vrijheid van handelen inperkte, om die te binden aan overleg met wien ook buiten de Kamer. Daarover kan geen geschil bestaan. Maar het gold hier een zeer buitengewoon geval. Na den nacht van Staal had men niet alleen van de zijde van onze club, maar ook van andere zijde Rechts, zich terstond met Dr. Kuyper in overleg gesteld, om raad te schaffen. En nu stond het probleem nog wel zoo bedenkelijk. 1°. Afstemming van de *Begrooting* zou 't zijn, 2°. het zou wezen het mogelijk maken van een *tusschentijdsche* crisis met alle daaraan verbonden bezwaren en gevaren, 3°. het zou een crisis zijn niet op een *politiek* punt, maar op een militair geding van zeer specialen aard, 4°. het zou een crisis zijn onder medewerking van wie politiek vlak *tegenover* ons stonden, 5°. Het zou een crisis worden *zonder* algemeen program. Had 't nu in zoo gansch buitengewone omstandigheden niet voor de hand gelegen, dat men over een zoo gewichtig te nemen besluit vooraf van gedachten gewisseld had.

Het kon toch niet anders, of de club en de partij achter de club zou, kwam 't tot een crisis, de zeer ernstige verantwoordelijkheid hiervoor mede te dragen hebben.

Toch is het zoeken van dit zoo natuurlijk constitutioneel verband, eer de slag viel, ten eenenmale uitgebleven.

Wel kwam dit nadat de crisis er *was*. Toen zocht men raad bij vrienden, maar de crisis zelve is in het leven gekomen, zonder dat er eenig overleg aan was voorafgegaan, en zonder dat van eenige instemming met den gevaarlijken stap gebleken was.

In de club is zeer zeker op consult aangestuurd; doch waar het juist op *voorafgaan* van dit consult aankwam, is dit feitelijk eerst *na de daad* gevolgd.

Er is niet geconsulteerd, *of* men van wal zou steken, maar, toen men in zee was, riep men van dek naar land om een loods.

Ware dit altegader nu zoo geloopen door een onvoorzichtigen opzet van een militair lid, zoo kon er van bevreemding geen sprake zijn.

Doch zoo was het niet. De heer Heemskerk was geheel op de hoogte, zoo van den constitutioneelen eisch, als van de feitelijke

gegevens. En niets is dan ook door ons aangevoerd, of een zoo keurig en volleerd staatsman was ervan op de hoogte, en heeft 't verschil onmiddellijk doorzien.

Wat gebeurd is, geschiedde niet bij geval of bij ongeval, maar met volkomen kennis-zaken. Het zou een miskennen zijn van 't gerijpte politieke karakter van hem die hier optrad, zoo men het zich anders voorstelde.

Alleen maar, de explicatie bleef uit.

Ook bij het debat na de crisis in de Staten-Generaal ging er wel licht, maar niet het volle licht over het gebeurde op.

Vollediger inlichtingen zouden daarom alsnog zoo gewenscht zijn. Gissen kunnen we slechts één motief. Daarover morgen.

---

* * * *Kostelijk doel.*

Het uitlokken van een tusschentijdsche Kabinets-crisis in 1907 kon, hier zinspeelden we op, gemunt zijn geweest op een op zichzelf kostelijk doel.

Wat we hiermede bedoelden, is licht te gissen.

Men wist, dat wie straks te staan kwam voor de groote politieke taak, veel tijd zou behoeven, om bij tijds geheel gereed te komen.

Vanzelf lag nu de Verzekering van de arbeiders aan de beurt, en met deze Verzekering was alsdan tevens het Tarief-vraagstuk verbonden. Daar nu de uitvoering van de Verzekeringswetten, ook na haar verschijning in het Staatsblad, afhankelijk zou zijn van allerlei maatregelen van voorbereiding, waarmee allicht een tweetal jaren heenging, is het alleszins denkbaar dat de gemaakte berekening deze was: Na 1909 komt de Stembus reeds weer in 1913. Heeft alzoo de Kabinetswisseling eerst in 1909 plaats, en rekent men dan met het oog op 1913 de twee jaren voor de in en uitvoering er af, dan moet uiterlijk reeds in 1910 het *Staatsblad* met de nieuwe wetten verrijkt zijn. Dit kon te kort loopen. Vandaar dat 't zeer gewenscht zou zijn, indien de crisis een goed jaar eerder, bleek ze noodzakelijk, kon intreden. Stellig toch zou dit de goede kans verhoogen, om bijtijds met de grootsche taak, die het nieuwe Kabinet wachtte, gereed te komen.

We laten nu daar, of zulk een berekening zich kon aanbevelen. Geheel de positie op het Regeeringsterrein stond in December 1907 zoo krak en wrak, dat, wat in normalen toestand en stellig uit zedelijk oogpunt niet aan alle critiek zou kunnen ontkomen, destijds onder de te aanvaarden mogelijkheden kon gerekend worden.

We kunnen dan ook niet meer doen dan de vraag stellen.

Ons aan de hand gedaan is deze uitlegging van de tusschentijdsche crisis van de zijde der toenmalige Ministers niet. Maar wie zich gaarne verzoent met wat in 't verleden ernstige bedenking opleverde, moet er op bedacht zijn, voor alle gereede verklaring het oog te ontsluiten. En *onmogelijk* is het zeer zeker niet, dàt zulk een denkbeeld als we boven aangaven, de geesten destijds geleid heeft.

Wel voelen we, dat de Kabinetshistorie van 1908 tot 1913 aan onze gissing weinig steun biedt.

De vertraging in de afhandeling van de Regeeringstaak nam toch allengs zoodanige proportiën aan, dat men al spoedig onder den indruk kwam, alsof het denkbeeld, om in de nieuwe periode de geheele taak metterdaad af te werken, door het Kabinet werd losgelaten, en ten slotte werd dan ook niet alleen de Tariefwet van de vijfjarige werklijst afgeschrapt, maar zelfs de Verzekeringswetten kwamen pas op het uiterste nippertje gereed, zoodat de jaren noodig voor de invoering in 1913, niet reeds achter den rug lagen, maar toen pas aanvingen.

Toch kon hier een tegenvaller in 't spel zijn geweest, die toonde hoe men zich in 1907 met het genomen uitzicht vergist had.

Doch hoe dit ook zij, daar het gebeurde in 1907 ons op zichzelf geheel onverklaarbaar blijft, mochten we niet verzuimen zelf op een oplossing van het raadsel te wijzen, waaruit althans eenig licht kon opgaan.

---

* * * *Ireniek.*

Na afloop van de Stembus, die in Juni en Juli 1909 over de politiek der daaropvolgende jaren zou beslissen, is de onderlinge verhouding tusschen Kabinet en partij, zoo goed 't ging, hersteld. Een tijdlang doorleefden we toen zelfs een periode van vriendelijke Ireniek.

Van den kant van het Centraal Comité werd de uiterste krachtsinspanning betoond, om, zoo 't kon, de meerderheid in de Tweede Kamer van Links naar Rechts om te zetten. Ook de *Standaard* wierp zich met onverdroten moed in de politieke worsteling, die ons deze gewenschte uitkomst bracht. En niet minder spande de Voorzitter van het Centraal Comité zich, zelfs meer dan ooit vroeger, in, om aan het Kabinet een krachtige meerderheid te verzekeren.

Gelukkig mag gezegd, dat ook de Roomsch-Katholieke partij en de Christelijk-Historische Unie zich zonder veel moeite tot electorale saamwerking leenden. Vooral dank zij die saamwerking gelukte het dan ook, zetel na zetel aan Links te betwisten en te ontnemen. En de uitkomst bleek zoo verrassend gunstig, dat meer dan één Minister, zelfs officieus,

aan Dr. Kuyper schreef om hem dank te zeggen voor zijn toewijding en hem geluk te wenschen met het slagen van zijn pogen.

Van zelf ging, vooral ditmaal, deze electorale worsteling niet. Het slappe jaar 1908/9 had veler geestdrift gebluscht. Zij die van ouds den electoralen strijd hadden meegemaakt, en in de gelegenheid waren, om van nabij er achter te komen, wat van 21 December 1907 tot Juli 1909 voorviel, waren zelfs zeer beducht geweest, of ons kiezersvolk nog zou te bezielen zijn. Zooveel was tegengeslagen. Maar van het Centraal-Comité ging in woord en schrift zulk een verheffende invloed uit, dat men toch in 't eind weer warm voor de patrijs stond. Zelfs was er veel gebeds. En zegen werd ons deel

Toen nu in September 1909 de politieke actie in het Parlement weer begon, meenden we dan ook de verwachting te mogen koesteren, dat betere dagen aanstaande waren. Onwillekeurig gevoelde men, hoe vooral Idenburg een nobele rol had mogen vervullen. En zoo leefde de hoop weer op, dat men eenigszins een krachtige actie zich mocht zien ontplooien, die een gelukkig resultaat vóór 1913 verwachten deed. Zelfs keerde Dr. Kuyper in de Tweede Kamer terug. Zoo scheen er zoen gesloten. En hoopte men dat er op overleg gerekend mocht worden.

Het waren schoone dagen, die in Augustus en September doorleefd werden. De leus die men in België zoo dikwijls op de wanden der cafè's las: *Oude veeten zijn vergeten*, scheen ook hier toepasselijk te zullen zijn.

Van 21 December 1907 tot Juli 1909 was veel droefs de meesten komen verdrieten.

Thans scheen een betere toekomst te dagen.

Een toekomst met aan den ingang de bezielende kracht van de leuze: *Ireniek.*

---

* * * *Nieuwe vormen.*

Wat schier aan elk nieuw Kabinet niet saamgesteld uit oud-Ministers, overkomt, overkwam, jammer genoeg, ook aan de formatie van 1908. Pas in 't zaal, beeldde men zich schier als van zelf in, een zee van tijd voor zich te hebben.

Bij 't Kabinet van 1908 kon dit te eer gebeuren, daar de Ministers, die destijds optraden, van Februari 1908 tot Juli 1913, d. i. *vijf jaren en vijf maanden* in 't zicht hadden, terwijl anders de levensduur van een Kabinet tot amper *vier jaar* beperkt blijft.

Men kan het zich daarom zoo goed voorstellen, hoe deze Ministers

bij het aanvaarden van hun portefeuilles onder den indruk verkeerden, alsof er aan hun tijd geen opmaken zou zijn. Vergeet toch niet, dat er, in het civiele, onder hen niet één man was, die ministerieelen dienst achter den rug had, en de collega's kon waarschuwen. Daar nu al spoedig elk contact met andere gewezen Ministers verviel, en de heeren geheel op zich zelf dreven, lag het voor de hand, dat ze het klemmen van den tijd, zelfs in het tweede jaar nog, zoo goed als niet gevoelden.

En hierbij kwam nog iets anders.

De zwaarste taak in dit nieuwe Kabinet kwam op den Minister van Landbouw, Handel en Nijverheid neder. Van Binnenlandsche Zaken is in dit Kabinet geen actie van zeer groote beteekenis uitgegaan. En terwijl in het Kabinet van 1901 het grooter deel van wat nu Talma's taak werd, met Binnenlandsche Zaken niet alleen, maar bovendien ook met het praesidium verbonden was, moest Talma, die zooveel kleinere taak zich zag toegewezen als Minister wel onder den indruk geraken, dat hij althans nu volop den tijd had, om alles uit eigen oogen te bezien.

Practisch was het *niet*, en deze waag is dan ook duur geboet, maar te verstaan was het, dat Talma, eenmaal minister, zich afvroeg, of hij nu geheel het Verzekeringswezen niet zelf op nog treffelijker grondslag zou kunnen optrekken.

We kunnen hier te eer inkomen, daar schrijver dezes, bij zijn eerste optreden in het Kabinet, door gelijke gedachte geleid werd, en meer dan één plan ontwierp, om in het Duitsche stelsel zoo mogelijk gewenschte correctiën aan te brengen, en het meer en beter op onzen landaard te doen passen.

Iets waarbij ook niet vergeten mag worden, dat de heeren op de bureau's altoos een macht op zich zelf zijn, en op meer dan één Minister een maar al te betooverenden invloed weten uit te oefenen.

Men moet hun dit niet te euvel duiden.

Deze heeren toch zien gemeenlijk in een Minister weinig anders dan een tijdelijk bij hen inwonend gast. Hun hooge *logé*. Die logé komt, en straks gaat hij weer, en *zij* zijn de blijvende heeren van het huis.

Voeg hier nu bij dat deze heeren in de wetsfabricatie doorkneed en thuis zijn, terwijl de nieuw aangelande Minister meestal nog vreemd in 't vak is, en ge verstaat met wat Titanische trensen deze heeren een Minister omslingeren kunnen.

Uit dezen deels niet genoeg te waardeeren, maar ook anderzijds niet genoeg te duchten invloed is, maar al te vaak, het verspelen van den kostbaren tijd te verklaren, waarin zoo menig argeloos minister verviel.

Vooral van den voorganger vertellen ze dan niet veel goeds. Het

nu eens anders, heel anders te doen dan Kuyper het gedaan had, kon daarom zeer wel hun loklied worden.

---

* * * *Op kondschap uit.*

Dat men, met vijf en een half jaar voor den boeg, het waagde, langs alle paden en zijpaden op kondschap uit te gaan, of er voor onze Verzekeringswetten niet allicht een gelukkiger vorm te vinden ware, dan in de Wetsontwerpen van Dr. Kuyper was voorgesteld, komt ons, gelijk onze vorige asterisk reeds te kennen gaf, allerminst onbegrijpelijk voor.

We kunnen meer zeggen.

Toen Dr. Kuyper zelf voor de vraag stond, of men ten deze kortweg de Duitsche methode van wetgeving zou toepassen, dan wel op het vinden van nieuwe paden uit zou gaan, heeft hij zelf, niet te lang, maar dan toch zekeren tijd geaarzeld, en zijn denken ook op veelszins afwijkende methoden gericht.

Ook toen kostte dit tijd, en zulks te meer, daar op het bureau de Duitsche methode geheel was uitgewerkt, terwijl voor allerlei afwijking hiervan niet aanstonds de gegevens gereed waren te maken. Toch scheen een nader bezien van het vraagstuk ook aan Dr. Kuyper verre van overbodig. Alleen maar, zoodra hem bleek, dat hetgeen in België, Denemarken en elders beproefd was, in gebreke bleef afdoende hulpe te bieden, en dat eigen bedenksels niet slaagden, heeft Dr. Kuyper geen tijd verspild, maar terstond doorgetast en aldus het resultaat verkregen, dat reeds in 1904/5 het volledig stel Assurantiewetten ter behandeling voor de Staten-Generaal gereed lag.

Wat Dr. Kuyper afhield van het te veel wagen, door het oprakelen van alle mogelijke plannen, was vooral het feit, dat zijn eerste jaar met de Ongevallenwet wegging, en het daarop volgende jaar met de staking, zoodat er aan verdere proefneming niet te denken viel, zoolang gereedmaken van de ontwerpen vóór 1905 de boodschap bleef.

Juist in verband hiermede nu is het te verstaan, dat de heer Talma, die niet slechts twee, maar ruim vijf jaar voor de boeg had, onder de macht eener suggestie kwam, die hem als aanlokkelijk deed toe schijnen wat Dr. K. niet had kunnen realiseeren, en dat hij daarom langs alle wegen op kondschap uitging. Vooral het juist destijds in Engeland gebeurde prikkelde hier te meer toe. En men weet hoe de heer Talma zelfs naar Denemarken en naar Londen zijn agenten uitzond.

Dit nu bracht van zelf mede, dat hij de ontwerpen, die gereed lagen, ter zijde schoof, en op het leveren van geheel nieuw werk, en dit

wel van eigen vinding, al meer prijs ging stellen. Hierdoor kreeg 't zelfs een oogenblik den schijn, alsof er zeker *parti pris* heerschte, om al wat uit de periode van Dr. Kuyper beschikbaar lag, *per se* als geoordeeld buiten gebruik te stellen. Een schijn die allengs zelfs zulke proportiën aannam, dat men in een der groote liberale bladen, het feit vermeldende dat nu ook het laatste ontwerp in het archief der oudheden was bijgelegd, hiervoor dezen vorm koos: „nu is het laatste van de ontwerpen Kuyper door den heer Talma naar de prullemand verwezen."

Natuurlijk een onjuiste voorstelling.

Alleen kon later moeilijk ontkend, dat al deze proefnemingen op weinig anders dan op tijdverlies waren neergekomen.

Wie toch de ontwerpen-Kuyper uit de periode 1901—1905 met de tien jaren later ingediende ontwerpen van Minister Talma vergelijkt, merkt zeer zeker dat er hier en daar wijzigingen voorkomen, dat enkele punten verbeterd zijn, en dat vooral het Invaliditeitsontwerp vollediger was omgewerkt, maar *een ander systeem* zat er volstrekt niet in.

Beide reeksen van ontwerpen bieden dezelfde methode van verzekering aan. Van principieele winste, als uitvloeisel van de vele tijdroovende proefnemingen, bleek dan ook niets.

Wie daarom van achteren zich de vraag stelt, wat voor het land, voor de arbeiders, en voor de antirevolutionaire partij probater ware geweest, onmiddelijke terhandneming van de ontwerpen die de heer Talma in 1908 gereed vond liggen, en zoo snel afdoen ervan, dat in 1911 alles er door was, en 1911—1913 voor de in en uitvoering overbleef, — dan wel het besluitelooze proefnemen, om in 1913 niet dan op 't nippertje af, althans de wetsontwerpen er door te halen, kan in het geven van zijn antwoord moeilijk anders dan voor het eerste pleiten.

---

* * * *Min deftig dan voorheen!*

Jammer slechts, dat de zomerwarmte die de stembus van 1909 door haar Ireniek had gebracht, reeds met de herfsttemperatuur min of meer afkoelde.

Op 't *persoonlijke* waarin dit uitkwam, komen we thans niet. Eer moet het persoonlijke door wie zoen bedoelt, zooveel 't kan en mag, gemeden. Desvereischt zou ook dit zeer wel uit de stukken zijn toe te lichten; doch daar gaat 't thans niet over. Het komt er nu op aan, helder te doen uitkomen, in wat zin en uit wat oorzaak het *normale* in de verhouding tusschen Kabinet en partij in 1908 tekort schoot. Eerst toch nadat dit helder zal zijn toegelicht, kan op herstel

van 't normale weer uitzicht komen, en voor straks weer hope worden gekoesterd.

In verband hiermee moet daarom o.m. ook gewezen op 't „niet zoo overserieuse," dat men ook van liberale zijde aan het Kabinet-Heemskerk in zijn optreden verweet.

Ook dit lag, naar te vermoeden valt, aan het tusschentijdsche karakter van zijn optreden.

Ook in de Tweede en Eerste Kamer namen onze mannen van oudsher. denk slechts aan Groen en Elout, meest een *deftige* positie in. Men gevoelde steeds aan hun optreden, dat er een heilig en hoog ernstig probleem was, dat hen van de Linksche leden afscheidde. En zoo ook in het Kabinet van 1889 en van 1901 viel van meet af een toon te beluisteren, die gevoelen deed, hoe het onze mannen in den politieken strijd om een heiliger beginsel en om een hooger belang ging.

Dit verhoogde destijds den ernst van het debat, en maakte dat de Anti-these in heel het optreden van het Kabinet uitkwam. Zelfs Links werd hierdoor ernstiger gestemd, en de debatten namen, buiten tegenspraak, toen een hoogere vlucht.

Dit nu zou ongetwijfeld evenzoo met het Kabinet-Heemskerk geweest zijn, indien het pas in 1909, en wel als resultaat van een stembusoverwinning, ware opgetreden.

Ware 't zóó geloopen, dan zou, naar alle waarschijnlijkheid, ook door de heeren Heemskerk, Talma en De Waal Malefijt, van achter de Regeeringstafel nooit een andere houding zijn aangenomen, dan voorheen onder Mackay en Keuchenius, en dan ze zelven als Kamerleden onder het Kabinet-Kuyper meê hielpen bevorderen. Een houding van degen ernst, aan het half spelende geheel gespeend.

Maar natuurlijk, met een oppositie in meerderheid, gelijk men die in 1908 tegen zich over vond, ging dit zoo niet.

Zoo halfweg met Links mee te doen, werd toen bijna onvermijdelijk. Men mocht niet vergeten dat men bij de gratie van Links leefde. Men moest scherp toezien, om vooral niet af te stooten, en daarom had men zich zoo halfweg te voegen ook naar den toon van Links.

Vandaar dat wie in 1908 de nieuwe Ministers om de Regeeringstafel zag plaats nemen, en zich dan herinnerde hoe 't voorheen onder Mackay—Keuchenius, en Kuyper—de Marez Oyens geweest was, een vrij sterk sprekend verschil ontwaarde.

Het leek zoo, of men vond dat Kuyper's Kabinet te veel *Jean qui pleure* had vertoond, en alsof men, om dit te gebeteren, nu eens meer *Jean qui rit* te zien gaf.

De precaire conditie van een Kabinet met in de Kamer een minderheid scheen dit zoo meê te brengen.

Maar in 't land werkte ook dit niet veel tot betering van de wederzijdsche verhouding.

En ook op zulke kleinigheden werd gelet.

---

* * * *De inzet beslist.*

Niet dan uiterst zelden kan wat ongelukkig inzet, later weer opgehaald. Een verkeerd begonnen speech bloeit niet dan bij hooge uitzondering in de peroratie nog even op. Zelfs op een bruiloftspartij kan één dom ding in 't begin voor goed de feestvreugde bederven. De inzet geeft den toon aan, en de eerste toon beheerscht wat nakomt.

Dit nu geldt vóór alle dingen bij een Kabinet.

Sloeg bij de stembus de meerderheid in de Kamer om, en treedt als vrucht hiervan een nieuw Kabinet op, dan is er een toon van behaalde zegepraal. Dan tintelt 't al van moed en bezieling. Dan heeft men de Pers op zijn hand. Dan heeft men 't land mee. Ten deele zelfs de oppositie, die, in haar vleugelen geraakt, althans begint met iets tammer, makker en iets *more fashionable* te zijn.

Ook dan kan er later wel tegenslag volgen, zoodat er halfweg een iets lager toon gehoord wordt, maar de inzet was dan toch moedgevend. Men kan en durft, omdat men de macht heeft. Een macht die wel allicht overschat wordt, maar die dan toch bij het eerste uitrijden uit de poort durf geeft en tot flink aanpakken leidt. En juist daarom kan het niet genoeg betreurd, dat het tusschentijdsche opkomen van de crisis in December 1907 voor het Kabinet-Heemskerk juist dit groote voordeel afsneed.

Toen dit Kabinet in Februari 1908 in zee stak, blies er geen favorietwindje, maar was 't eer een zwoele, drukkende lucht die de zeilen slap om de ra's deed zwiebelen. Er was geen kiezersworsteling, er was geen stembus geweest, men had geen meerderheid. Geen hoera ging er op, en geen kreet van enthousiasme kwam ons verrassen.

Hieraan, en niet aan ander bedoelen, was 't dan ook toe te schrijven, dat de nieuw opgetreden Ministers zich zoo half gemaakt vroolijk aanstelden. Schok en stoot met de oppositie moest gemeden. Geen dissonant mocht door het Parlement weerklinken. De indruk moest gemaakt, dat men, al kwam men van Rechts, toch ook zeer wel op voet van vriendschap en vertrouwen met de heeren van Links zich zoo half en half verbroederen kon.

En dit is toen gelukt. Handig en snedig werd gemeden al wat kabaal kon hebben uitgelokt. En wie erkent niet gul en grif, dat vooral de President-minister op meesterlijke wijze door deze min-

prettige positie heenbeet. Nooit verlegen, altoos met het woord gereed, gevat zooals weinigen, scheen winnen voor hem de boodschap te zijn. We gelooven dan ook niet, dat iemand het hem in deze positie had kunnen verbeteren. Wat de oppositie aangaat, verstond hij ten volle de kunst om ze te verschalken. Men vond onder de oppositie dat 't geducht meêviel. Van verre had men niet op zooveel inschikkelijkheid durven rekenen. Eer men een half jaar verder was, scheen het of Heemskerk reeds gemetseld zat, en alsof de idée om er hem ooit weer uit te bikken, voor de oppositie met pure wanhoop gelijk stond.

Dit alles vloeide voort uit het *tusschentijdsche* karakter van de crisis, en heel dit drama liep als van een dak van leien af. Premier en matador leek één.

Alleen maar, juist daardoor ging bij ons Antirevolutionaire volk in den lande almeer de geestdrift slapen.

Schier niets sloeg uit de breede Kamerdebatten bij het Christenvolk in. Men voelde aan toon en taal zoo bijna niet dat het een *da capo* van Keuchenius—Mackay, of een tweede editie van Kuyper—Oyens was.

Het kon niet beter, voorzoover men er op uit was, om den heeren Links te slim af te zijn. Maar de *bezieling* die van 't *heilige* uitgaat, moge in de Kamer nog een enkel maal gevoeld zijn, maar wonderen als eertijds werkte ze buiten de Kamer en werkte ze onder het Christenvolk zoo goed als niet.

---

* * * *Grondwetsherziening.*

Uit de altoos min juiste verhouding, dat de hoofdtaak van het Kabinet-Heemskerk voor rekening van de Ministers Talma en Kolkman kwam, leide intusschen niemand af, dat de toenmalige President het gelaten zou hebben bij de ontwerpen van kleineren aard, die departementaal op zijn initiatief tot stand kwamen, en ook bij de Staten Generaal slaagden. Alleen met de gewilde wijziging in de Gemeentewet was hij niet gelukkig. Reeds in 1902 had hij bij 't Kabinet van 1901 om de door hem bedoelde wijziging aangeklopt. De zaak was toen bij een Commissie in onderzoek gegaan. En vanzelf had men mogen hopen, dat, nu Mr. Heemskerk zelf als Minister van Binnenlandsche Zaken optrad, het toen door hem bedoelde wet zou worden. Toch is hij hierin niet geslaagd. Er is wel een poging, en zelfs een ernstige poging, toe aangewend, maar halfweg is deze zaak blijven steken.

Hier echter stelle men steeds tegenover het groote werk dat Minister

Heemskerk, tijdens zijn Ministerschap, ondernomen heeft, en dat in niets minder bestond dan in een *generale* herziening der Grondwet.

Voor dit groote werk is toen een uitgebreide Staatscommissie aangewezen, en van deze Commissie is de heer Heemskerk zelf de Voorzitter geworden. Wie gelijk schrijver dezes het voorrecht had, in deze Commissie zitting te mogen nemen, nam hiervan geen anderen indruk mede, dan dat het niet wel denkbaar ware geweest, een meer geschikt President voor dit groote werk te vinden.

Mr. Heemskerk muntte steeds uit door een wondere vlugheid, om zich in een hangend vraagstuk in te denken en in te werken, en schier vliegensvlug zijn denkbeelden omtrent hetgeen gebeuren moet, vast te leggen. Voeg daarbij een soepelheid van geest, die in een ieders bedenkingen wist onder te duiken, en toch straks even vlug weer boven wist te komen, en ge kunt u voorstellen, welk dagelijksch genot zulk een Commissie onder Heemskerk's presidium voor wie er zitting in mocht hebben, was.

Er drukte intusschen op de geheele onderneming een schaduwzijde, gelijk dit in de Tweede Kamer aanstonds door Dr. Kuyper werd opgemerkt. Het was het *qui trop embrasse mal étreint.* Reeds Groen van Prinsterer had in zijn tijd ernstig tegen alle ondernemen van een *generale* Grondwetsherziening gewaarschuwd. Gedeeltelijke Grondwetsherziening, en dan zoo, dat men gereed komt voor de komende Stembus, blijft ook o.i. altoos voorkeur verdienen. Ditmaal was er echter niets meer aan te doen. Het groote plan was reeds van hooger hand aanvaard. Te verkleinen was het nu niet meer. Doch juist daardoor werd het dan nu ook een reusachtig werk van zeer grooten omvang. Vooral aan den Voorzitter heeft wat er voor te doen was, ongelooflijk veel tijd en moeite gekost. En al was het laat, het resultaat is dan toch nog bijtijds in een uitstekend Rapport op de publieke markt gekomen. Ook al trad sinds het toenmalig Kabinet af, dit Rapport blijft een *pièce de résistance* ook voor de toekomst.

En dit te meer, omdat de President er ten slotte in geslaagd was, tamelijk wel ook onze beginselen tot hun recht te doen komen.

*** *'t Einde de last.*

De Grondwetsherziening in algemeenen zin, vooral op de wijze, waarop Minister Heemskerk ze ondernam, was, in staatsrechtelijken zin, een uiterst belangrijke onderneming. Alleen maar, zulk een grootsche onderneming vordert veel tijd, vooral waar de heer Heems-

kerk zelf de vergaderingen zou presideeren, en soms ook den Commissorialen arbeid zou leiden.

Natuurlijk kwam het hem hierbij te stade, dat zijn overige regeertaak tot veel kleiner proportie herleid was, en alzoo noch voor de ontwerping van wetten noch voor de schriftelijke en mondelinge verdediging veel beslag op zijn tijd legde. In schier alle vergaderingen nam hij dan ook zelf het voorzitterschap waar, bovendien nam hij nog in meer dan ééne subcommissie zitting.

De ongelegenheid was maar, dat de groote omvang van het ondernomen werk geen afwerking ervan binnen korten tijd gedoogde. Vandaar dat men wel in 't eind gereed kwam, maar te laat om de Staten-Generaal nog vóór 1913 over de vrucht van den arbeid uitspraak te laten doen.

Had men zich bepaald tot herziening van twee of drie quaesties, bijv. inzake Onderwijs, Kiesrecht en Defensie, zoo zou het allicht gelukt zijn, in 1912 het oordeel van de Staten-Generaal over de ontwerpen van wijziging in te roepen, en bij de Stembus van 1913 tegelijk door de kiezers te laten uitwijzen, of ook zij er mede accoord gingen.

Nu daarentegen bleef 't alles, tot na de Stembus, bij de voorbereiding, en hierin school een tweeledig gevaar. Vooreerst het gevaar van bij een electorale nederlaag al de vrucht van zijn arbeid te loor te zien gaan. En in de tweede plaats van bij *triumf* aan de Stembus, na korten termijn, de Staten-Generaal wederom te moeten ontbinden.

Stel toch, dat 1913 geen tegenslag had geboden, en in 1914 de Grondwetsrevisie aan de orde ware gesteld, dan had men in 1915 de Kamers nogmaals naar huis moeten zenden, en de kiezers tot nieuwe keuze moeten oproepen.

In die twee jaren zou weinig buiten dit ééne tot stand zijn gekomen. En verloor men dan in 1915 den electoralen slag, dan eindigde toch heel de campagne weer met zeer drukkend verlies voor Rechts.

Doch aan dit alles was, na de instelling zelve van de Commissie, niets meer te doen. Buiten alle overleg met wien ook was nu de keuze eenmaal op de *totale* Revisie gevallen. Dit had tengevolge, dat men in 1913 slechts half klaar kwam, en den verderen gang van zaken aan de toekomst moest overlaten.

Zoo is 't dan ook geloopen, en wel met het teleurstellend gevolg, dat de stembus tegensloeg, dat het nieuwe Kabinet kortweg afbrak wat het Kabinet-Heemskerk ten dezen had opgebouwd, en dat het opzet om aan de Revisie een alomvattend karakter te geven, zich wreekte.

Van ouds had Groen er tegen gewaarschuwd, en ook Dr. Kuyper

liet niet na, er in de Tweede Kamer zijn bedenkingen tegen te laten hooren, maar noch Groens raad, noch Kuypers waarschuwing vond ingang.

En het einde droeg den last.

---

* * * *Ieder wat wils.*

Ook inzake de eedsquaestie deed zich onder het Kabinet-Heemskerk een niet te aanlokkelijk incident voor, waaraan nog op 16 Juni j.l. door Mr. Drucker in de Eerste Kamer herinnerd werd.

Het lag namelijk in de bedoeling van den toenmaligen Minister van Justitie, eene regeling van de eedsquaestie door te zetten, die in hoofdzaak geheel hetzelfde beloofde te geven wat thans Minister Ort er in de Tweede Kamer doorhaalde, maar hem nu in de Eerste Kamer geweigerd werd.

Natuurlijk was dit in hooge mate bedenkelijk, en het werd dit te meer, toen Mr. Heemskerk destijds als President, bij de algemeene beraadslagingen, de verdediging van dit voorstel moeilijk af kon wijzen.

Nu is dit voorstel wel niet aan het eindstation aangekomen. Veeleer is het, eer het zoover kwam, op goeden raad, teruggenomen, maar het feit ligt er dan toch toe, dat onder vigueur van het Antirevolutionaire beginsel een regeling aan de orde kwam en in overweging werd gegeven, die niet van den Antirevolutionairen kring uitging, maar van beslist *Liberale* herkomst was.

Dit gaf dan ook aanleiding, dat Mr. Drucker zich hierop later ten faveure van *zijn* geliefkoosde denkbeelden beriep, en dat hij, teneinde het Liberale systeem te steunen, zich, tegenover het Antirevolutionair Program, beriep op den steun, dien zijn Liberale, zelfs radicale denkbeelden gevonden hadden bij het vorig Kabinet-Heemskerk.

Ja, zelfs hierbij liet hij 't niet, maar wees er op, dat gelijke steun aan zijn liberaal-radicale denkbeelden evenzoo verleend was door de H.H. Anema en Diepenhorst van de Vrije Universiteit, en vooral door den heer Mr. de Waal Malefijt, die voor niet zoo lang aan de Vrije Universiteit gepromoveerd was op een dissertatie, waarin *zijne*, d.i. Mr. Drucker's denkbeelden, omtrent de eedsquaestie met warmte tegenover Ons Program bepleit waren.

Hij ging hierbij zóóver van zich ook op dien jongsten schrijver te beroepen als op een der hoogst staande Coryphaeën onder onze Antirevolutionaire Staatslieden, een zonderlinge in-de-hoogte-steking, waarin hij zelfs door den Minister, zeer onvoorzichtiglijk, gevolgd werd. Iets wat toen Dr. Kuyper bij zijn repliek aanleiding gaf,

eenigszins den draak te steken met zulk bewierooken van een voor kort pas gepromoveerd geleerde. Mr. Drucker voelde hoe ten volle verdiend dit was, en poogde zich toen te wreken door de geheel onjuiste opmerking, alsof Dr. Kuypers critiek niet alleen op Mr. De Waal Malefijt, maar ook op de overige genoemde heeren gedoeld had.

Doch wat hiervan ook zij, men stond dan nu toch publiek voor het droeve feit, dat, in een hoog ernstig debat, een fel bestoker van de Antirevolutionaire partij zich op deze gegadigden van de Vrije Universiteit kon beroepen, om aan den Voorzitter van het Centraal-Comité en aan den schrijver van „Ons Program" te doen gevoelen, hoe de Antirevolutionaire partij, in haar organisatie, verliep, en hoe het de denkbeelden van hem, Mr. Drucker, waren, *die steeds meer bij de Antirevolutionaire geleerden ingang vonden.*

Nu zou dit uiteraard niets zijn geweest, bijaldien Dr. Kuyper die present was, den aanvaller en verwijter, met de stukken in de hand, van ongelijk had kunnen overtuigen. Maar dit was, jammer genoeg, niet doenlijk.

Het feit lag er toe, dat de toenmalige President-minister Heemskerk en de hoogleeraar Anema zich metterdaad in dien zin *tegen* Ons Program en ten faveure van de denkbeelden, die Mr. Drucker, als liberalistisch ooft, aanbeval, hadden uitgelaten.

Dit gebeurde is van zoo ernstig gewicht, dat het nader ter toetsing dient te komen.

De vraag is hier, hoe de *vrijheid* en de *eenheid*, bij zulk een conflict, *beide* tot haar recht kunnen komen.

---

* * * *„Eendracht maakt macht".*

Er was oorzaak voor de keuze van 's Lands lijfspreuk. Ons althans is geen volk bekend, dat zoo hartstochtelijk op den *enkelen* pijl loert, en zoo koortsachtig den pijl*bundel* mijdt, als het volk van onze erve. Vandaar het *„eendracht maakt macht"* van Utrecht's Unie.

Ook het oude Rome kende den vloek van 't alles splitsend en splijtend subjectivisme en individualisme. De kernspreuk tegen dit eindeloos vergruizelen van wat één zijn moest, luidde dan ook kras en teekenend: *Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabunter.*

Bij vertaling verliest dit prachtig zeggen, maar de beduidenis is dan toch, dat, waar eendracht saambindt, hetgeen eerst *niets* scheen, groot wordt, terwijl omgekeerd door tweedracht, wat heerlijk bloeide, afbrokkelt en uiteenvalt.

Denk aan Polen.

Wat was het Oude Poolsche Rijk niet uit schier niets opgewassen tot een macht die heel het Oosten van Europa beheerschte, en hoe is niet, sinds het *Finis Poloniae*, dit eens zoo weelderige nationale leven in drie stukken uiteen gesneden, en nu weer in dezen gruwelijken oorlog zoo fel aangegrepen, en zoo tot vernietigens toe verwoest, dat volgens de opgave van het groote, internationale Steun-Comité voor Polen, meer dan twee honderd steden en burchten en negen duizend dorpen in acht maanden tijds schier te niet gingen.

Neigt nu ook ónze nationaliteit, in haar ver gedreven subjectivisme, zóó even sterk naar het zonder eind verbrokkelen, dat we in meer dan één opzicht Polen's zelfontbinding nog in de schaduw stellen, is er dan geen aanleiding ook voor de Antirevolutionaire Partij om, waar ze sinds een tiental jaren naar gelijken kant begint om te buigen en over te hellen, op zelfinkeer bedacht te zijn?

Het is tòch aan geen den minsten twijfel onderhevig, of, gaat de lospluizing en uiteenrafeling nog een tweede tiental jaren alzoo door, dan is het gedaan met onze saamhoorigheid, dan spat heel onze Anti-revolutionaire groep uiteen, en keeren, nóg tien jaren later, onverbiddelijk de bange jaren terug, waarin we voorheen als „nachtschool" verkwijnden.

Het is de oude strijd tusschen *vrijheid* en *eenheid* die weer opkomt. Ieder moet zijn eigen trompet kunnen blazen. Ten slotte zijn er geen twee meer, die één gevoelen en gelijksoortig denken. En is er dan nog een oude van dagen, die manen en waarschuwen durft, dan gaat er uit den kring der stribbelaars en lospluizers één kreet van 't koortsachtigst individualisme op: Weg met hem! De belager onzer Vrijheid!

Men weet wat dit profeteert!

In het gareel loopt dan ten slotte niemand meer. Er komt jaloerschheid op, om op de meest onbesuisde wijze tegen den gang van het geheel in te stormen. Wie zou nog meetellen, zoo ook hij niet op eigen devies dreef. Een naprater heet wie niet tegenspreekt. Een zijsprong is 't gereede middel om naam te verkrijgen. En merkt men dan, dat er toch nog stukken zijn van het oude kleed, die nog vrij vast ineengeregen bleven, dan moet ook op die stukken en deelen het loswrikkend rekken, strekken en strak uiteenspannen toegepast, tot er *weer* een vouw losscheurt en er *weer* een plooi afgaat, zoodat er in het eind nog wel vezelen en draden, maar geen flarden zelfs van het kleed meer overblijven.

Zoo is het ook onder ons vóór '57 geweest. Tegen Groen's saambindende greep is toen dezelfde ontbindingsmanie in verzet gekomen. Toen '70 aanbrak, stond Groen met zijn drietal schier eenzaam en verlaten. Ieder wist 't beter, en Groen van Prinsterer zag 't altoos

mis. En toen Groen ons in 1876 ontviel, waren we bijna weg. Druk heeft ons toen van 1878 tot 1905 weer saamgeperst.

Toen kwam er weer *eendracht*, en door die eendracht *macht*. Maar sinds 1905 is de pluis- en ploetermanie weer begonnen.

We waren door eendracht gegroeid, maar sinds is de tweedracht onder ons weer aan het verdeelen.

En zie dan wel toe, dat ge niet nog ter elfder ure waarschuwt en tot eenheid maant. Want zóó hebt ge u niet van dezen heiligen plicht voor God gekweten, of van kant bij kant zet men u het mes op de keel, en scheldt u een *Belager der Vrijheid.*

---

* * * *In of buiten verband.*

De kneep voelt men. Vrijheid voor het woord! is de leuze onzer eere, en toch trekt ons 't hart niet naar den Poolschen Rijksdag, en wordt het droeve lot, dat Polen in zijn zelfvernietiging trof, nog door al wie zich onder de Antirevolutionaire banier voegt, verbeden.

De *vrijheid* van het woord wil men onverkort, maar toch stelt men nog steeds prijs op zeker *verband.* Vrijheid, o gewisselijk, maar niet ten koste van de *eenheid.* En het verschil is enkel, dat de één den klemtoon legt op den vrijen vleugelslag, terwijl de ander er vóór alle dingen nadruk op legt, dat de Antirevolutionaire partij niet weer wegduike, gelijk vóór 1870, maar haar hooge taak om voor de eere van Gods Naam en voor de heiliging van het volk op te komen, onverpoosd kunne doorzetten.

Hiermede in verband staat van oudsher het prijsstellen van onze Antirevolutionaire Partij op het bezit van *een leider.* Een leider te bezitten, heet in ons geïndividualiseerd land vaak bijna iets ongeoorloofds. In het buitenland acht men geen krachtige partij zonder leider denkbaar, hier daarentegen vindt men niet zoo zelden een leider een hinderlijk personage.

Wat mokte 't al in de zestiger en zeventiger jaren van de vorige eeuw tegen Groen van Prinsterer. Bijna elk recruut wist 't beter dan hij. Van daar Groen's klacht, dat hij ten slotte als „veldheer zonder leger" voor spot in 't land stond. Sinds 1878 keerde dit onder den huidigen voorzitter van het Centraal Comité, maar toch trok het zeer de aandacht, dat een enkele toch weer de partijen elders gelukkig prees, *die geen leider hadden.* Dit bevreemde om velerlei oorzaak.

Ten eerste toch ligt achter 1903 een verleden, waarin Dr. Schaepman de Roomsche Staatspartij als leider ongemeen vooruitbracht. Ten tweede, is het toch een gansch ongeoorloofd onderschatten van

Dr. Nolens, zoo men zonder reserve de R.-K. Staatspartij als leiderloos in photo brengt. En ten derde, had men ons publiek door het schoone van het leiderlooze niet mogen trachten te boeien zonder er bij op te merken, dat *de pauselijke kerk* om de Roomsche kiezers een band sloeg, gelijk hiervan bij ons geen sprake kan zijn?

De juiste verhouding tusschen losheid en verband, vrijheid en eenheid blijft uiteraard een der moeilijkste problemen. Het kan toch niet anders, of wie als leider de verantwoordelijkheid voor de eenheid en het verband draagt, loopt altoos gevaar op de vrijheid te willen beknibbelen, en anderzijds minnen de vogels de kruk niet, en vergeten onder het vrije uitvliegen wel eens de til waarin ze toch thuis hooren.

Niet ernstig genoeg kan hier uit dien hoofde de aandacht gevraagd voor eene in het oog springende onderscheiding.

Ze is deze.

Een Antirevolutionair kan *in* de organisatie leven, en hij kan er *buiten* staan.

Bleef men er buiten, dan is men natuurlijk zoo vrij als een vogel in de lucht, en kan, ook al heeft men ten slotte beginsel na beginsel uitgeschud, in eigen schatting toch een perfect Antirevolutionair van zuiveren bloede blijven. Anderen kunnen hem deze pretentie dan betwisten, gelijk Groen dit destijds aan niet weinigen in den lande deed. Maar voor zich zelf kan ieder vrijgeboren Nederlander zich het politiek cachet aanschaffen, dat op zijn brieven zal staan.

Vrijheid en bandeloosheid zijn voor deze vrije vogels één van zin.

Heel anders daarentegen komt het geding te staan, *zoo men in de organisatie laat opnemen*, en te meer, zoo men in die organisatie dingt naar dingtalende rol.

---

* * * *Eenvormigheid, de vloek.*

De van zelf-sprekende regel is alzoo zonneklaar.

Als op zich zelf staand individu kan ieder die wil, zich als antirevolutionair aandienen, en voorts spreken en schrijven juist zooals hem goeddunkt.

Daarentegen wie zich aansluit *bij de georganiseerde Antirevolutionaire Partij*, is aan de organisatie van deze staatkundige partij gebonden. Acht hij dat deze organisatie hem te veel zou binden, dan moet hij er zich niet bij aansluiten, of, zoo hij van achteren inzag, verkeerd te hebben gedaan, er zijn ontslag uit nemen.

Wie vogelvrijheid begeert, en voor de klem der eenheid onverschillig is, kan geen lid van eenige organisatie zijn. En wie tot de organi-

satie behoorend, haar welbewust oorzaakt, verzwakt en ondermijnt, schiet te kort in plichtsbesef.

In de georganiseerde Antirevolutionaire Partij moeten beide de *vrijheid* en de *eenheid* tòt haar recht komen. Ter wille van de vrijheid de eenheid te verzaken en af te breken, kan niet. Doch dan ook omgekeerd, aan de eenheid mag evenmin de vrijheid opgeofferd. Het moet blijven wat het van 1870 af steeds onder ons geweest is: *„Eenvormigheid is de vloek van het moderne leven,"* en dit gevloekte streven mag onder ons nimmer geloofd.

Op beide, op eenheid én vrijheid, moet volle klem en nadruk bij ons gelegd worden. De vraag is nu maar, waarin de echte en waarin de valsche veelvormigheid bestaat.

Ook hierop ligt het antwoord voor de hand.

Belijdt onze Antirevolutionaire Partij, op welk stuk ook, *een beginsel*, dan moet de vraag, of dit beginsel leeft, daaruit blijken, *dat er rijke variatie uit opkomt.* Hoe rijker hoe beter! Maar wat *niet* mag, is, dat men een tak onkruid van elders neemt, dat onkruid aan de plant van 't beginsel hecht, en dan zegt: „Voor dit onkruid kom ik als 't eenig ware op, want zoo versta ik het beginsel."

Belijdt onze Antirevolutionaire Partij een levend beginsel, dan moet in dit beginsel de kiem, het uitgangspunt liggen van al ons doen en getuigen. Wat we doen en getuigen, mag dan niet van buiten aan den stam van ons beginsel gehecht zijn, maar moet er uit opgroeien.

Ontkiemt zoo eigen leven uit 't eigen beginsel, dan zal dit van zelf rijke variatie geven. Ieder die zeggen kan over *origineele* vinding te beschikken, zal ons dan door een nieuwe variatie verrijken. En tenslotte zullen we zelve er in roemen, dat ons beginsel zoo rijke en zoo al schooner variatie toelaat.

Het is er dan mede als op een tentoonstelling van bloemen. Ge kendet rhododendrons, ge kendet tulpen, ge kendet rozen. Maar nooit had ge gedacht, dat deze sierplanten in zoo rijke, in zoo prachtige variatiën konden geteeld worden, als ge 't hier, op die tentoonstelling, bewonderen kondt. Aan den kundigen en kunstrijken boomkweeker uw dank en eere!

Zegt nu daarop iemand: „Ik heb ook mijn variatiën!" en hij laat u in zijn tuin zien, hoe hij een tulpenbed ontsierd heeft door er middenin een cactus te zetten, dan hindert u toch die wansmaak, en ergert ge u aan 't gemis van zin voor harmonie.

En zoo nu is 't ook hier.

De partij die Antirevolutionair is, en roemt in het Evangelie tegen de Revolutie, kan niet als variatie opnemen noch toelaten, *wat uit het Liberalisme stamt.* Immers dit Liberalisme is niet een *variatie* op ons beginsel, maar een principieele *tegenvoeter* ervan.

Wat we nu intusschen gedurig zagen, en zoo ook nu weer bij de eedsquaestie, is juist het opkomen van zulk een averechtsche variatie. In het Parlement stonden principieel tegenover elkander de leider van de Antirevolutionaire Partij, en de tolk van het radicalisme Mr. Drucker, en bestond de variatie die men looft, hierin, dat een antirevolutionair alsnu betuigen zou: Wat de leider van onze partij betuigde, betreur ik; met Mr. Drucker ben ik het eens.

Zeker, dan is er ook variatie, ook veelvormigheid, maar niet daardoor, dat er een origineele variatie *uit het beginsel gekweekt wordt* doch daardoor dat men uit den hoek der Revolutie een daar geteelden loovertak afplukt, en dien aan wat uit óns beginsel opkomt, met een politiek koordeke vasthecht.

Dit nu is de organische eenheid verzaken, die tusschen ons Antirevolutionair beginsel en ons optreden als Antirevolutionairen nooit mag verzaakt.

---

* * * *Eisch der wetenschap.*

Men gevoelt, hoe ook de wetenschap in het geding tusschen *eenheid* en *vrijheid* meê komt spreken. De man der wetenschap is immers de vrijgeborene, die zich aan niets storen of binden mag, dan aan zijn eigen inzicht en eigen overtuiging.

Gesteld dus al, dat men andere Staatslieden nog aan zekere afspraak, aan zeker program, aan zekere op den voorgrond tredende stellingen binden mocht, toch zou dit in geen geval kunnen doorgaan, zoo werpt men tegen, *bij hoogleeraren*. Zij toch zijn de verkoren geestes-heroëen, die geroepen zijn, om, tegen alle dwaling en misverstand in, voor de onverkorte rechten van de waarheid op te komen. Van afgedwongen eenheid kan hierbij geen sprake zijn. Gebonden wetenschap houdt op wetenschap te zijn. Zelfs vooruit aangegaan accoord is hierbij ondenkbaar. Wee u, zoo ge op wetenschappelijk terrein van *eenheid* ook maar reppen durft. De *vrijheid*, en zij alleen, stelt hier wet.

Uit dien hoofde, zoo gaat men dan voort, kan er geen oogenblik sprake van zijn, dat partijprogram of partijbeginsel hier den doorslag zou kunnen geven.

De drie hoogleeraren, in wier bezit de juridische faculteit der Vrije Universiteit zich mag verheugen, mogen dan ook in niets verhinderd worden, om critiek op alle partijbeleid uit te oefenen. Veeleer moet dit plicht en roeping zijn. Zelfs moet 't toegejuicht, en moet hun dank worden geboden, zoo ze over de soms sombere practijken van het partijleven hun professoraal licht schijnen laten.

Aldus, 't wordt voetstoots toegegeven, leeraart men onder de peitbezorgers der liberale wetenschap. De hier geschetste toestand bestaat dan ook metterdaad aan de vier openbare universiteiten, doch hieruit volgt nog in het minst niet, dat gelijke regel evenzoo gelden mag onder Christenen, zoo b.v. aan de Vrije Universiteit.

Zelfs wil 't ons voorkomen, dat het aanvaarden van dit absolute Vrijheidsdogma ook aan de Vrije Universiteit voor de Juridische faculteit zeer ongewenschte gevolgen zou kunnen hebben.

Het getal van Juridische studenten aan de Vrije Universiteit is nog uiterst gering. Onze groep in den lande mag op één achtste van de geheele bevolking worden gesteld. Onze totale bevolking is nog geen $6^1/_2$ millioen. In de Gereformeerde Kerken huizen 500 000 zielen, die toch bijna geheel op onze paden wandelen. Reken nu, dat er van andere Kerken nog een 400.000 bijkomen, dan klimt 't totaal waarop we rekenen mogen, tot 900.000, wat $^1/_8$ van de bevolking uitmaakt. Vermenigvuldig nu de 38 Juridische studenten der Vrije Universiteit met 8, dan geeft dat nog maar 304 voor heel 't land. En vergelijk daarmee nu eens het volle cijfer, dat feitelijk aan de vijf Juridische faculteiten studeert, en bijna 900 sterk is. Ge voelt dan aanstonds, hoe zeer we nog ten achter zijn.

Nu was dit voorheen begrijpelijk. We misten toen den *effectus civilus*. Sinds 1905 is deze *effectus civilies* ons intusschen door de wijziging van de wet op het Hooger Onderwijs toegekomen. Dit wekte natuurlijk het vertrouwen, dat we nu ook aan de Vrije Universiteit allengs tot het normale cijfer zouden geraken. Doch dusver werden we hierin nog altoos teleurgesteld. Dat een der oorzaken hiervan schuilen kon in de veelvuldige en alzijdige critiek, die van deze faculteit over de Antirevolutionaire Partij uitgaat, is niet geheel ondenkbaar. Wat een student uit onze kringen voor alle dingen bij de hoogleeraren aan de Vrije Universiteit hoopt te vinden, is bezieling, warme geestdrift, tintelende sympathie bij den strijd, dien we in ons politiek leven tegen onrecht en ongerechtigheid te voeren hebben. En als men dan geen inwerking van die bezieling op het studieleven vindt, maar veeleer critiek verneemt die koel maakt, is het dan zoo onbegrijpelijk, dat men aan de hoog gespannen verwachting, waarmee men naar de Vrije Universiteit opgaat, juridisch te weinig vindt beantwoord?

Doch waartoe op dit ongewenscht effect gewezen. Er ligt een gansch andere slagboom, die het doorrennen van alle *Einspänner* op den weg van het Calvinisme afsnijdt.

Het is niet waar, dat onze hoogleeraren geroepen zijn, om als vogelkens in de lucht te klapwieken.

Voor de Vrije Universiteit geldt heel ander beginsel.

Het staat uitdrukkelijk in Art. 2 van de Statuten.

Daar toch leest men: „De Vereeniging staat voor alle onderwijs, dat in hare scholen gegeven wordt, *geheel en uitsluitend op den grondslag der Gereformeerde beginselen.*"

Hierin ligt geen binding van de wetenschap, maar een doen opkomen van de wetenschap uit een juist omschreven wortel.

De eenig toelaatbare vraag is alzoo, of de beginselen van de Antirevolutionaire Partij in Nederland met deze beginselen van de Vrije Universiteit al dan niet saamstemmen.

Daarover nader.

---

* * * *Malcontenten.*

Niet genoeg kan 't geloofd, dat onze Antirevolutionaire dagbladpers, bij de klimmende spanning, die intrad, zoo manmoedig en trouw het voor de georganiseerde Antirevolutionaire Partij opnam.

Van uiteenloopende sympathieën, met opzicht tot den wereldoorlog, reppen we nu niet. Dit verschil raakt noch onze partij, noch onze organisatie. Zulks zou anders zijn, indien het in dezen oorlog een strijd gold tusschen een ons heilig en een door ons principieel afgekeurd beginsel. Nu hiervan geen sprake viel, en het steeds meer eeniglijk uitliep op een worsteling van reuzenmachten tegen elkaar in, was neutraliteit voor Nederland van zelf voorgeschreven, en had de persoonlijke sympathie vrij spel. Zelfs gaat 't niet aan dat de een onder ons hierin den ander belemmere. Met den straks terugkeerenden vrede, herstelt zich het geding dat hierover rees, van zelf.

Trekken we daarentegen onze aandacht saâm op wat het heden en de toekomst van de Antirevolutionaire Partij in de binnenlandsche politiek aangaat, dan kan er niet genoeg voor gedankt, dat zoo goed als heel onze Antirevolutionaire dagbladpers, op het in ons vorig nummer gesignaleerde blad na, met de georganiseerde partij mee optrok, en trouw bleef aan ons verleden.

Uiteraard was er onderscheid. Het *gradueele* verschil in de bladen onzer Partij tusschen een meer behoudende en een meer vooruitstrevende fractie hield ook nu stand, gelijk het van ouds in ons politiek samenstel behoorde. Ook kon het niet anders, of ook allerlei *variatie* moest in onze Pers aan het woord komen. Zelfs mocht *critiek* niet altoos gespaard worden. In die drie, de gradueele schakeering, de variatie in bedoelen, en de critiek op details, toont juist de Partij dat ze leeft, en met blijdschap mag geconstateerd, dat dit drievoudig teeken van welbewust leven ook onder ons nooit uitstierf. Wat men ook gelasterd hebbe, dat onze Antirevolutionaire Pers niet anders was

dan een „napraat"-pers, de hoofd-artikelen en driestarren die van allen kant elkaar verdrongen, toonen het wel anders. Dat prateke van het napraten is niet anders dan praat uit nijd, dat men ons niet uit elkaar kon slaan, en dat we in „houw en trouw" één blijven.

Hierin ligt dan ook onze kracht, en als straks de groote electorale strijd weer aangaat, zal men zien, hoe juist in die aaneensluiting van onze Pers een niet genoeg te waardeeren kracht schuilt.

Onze Pers is allesbehalve uit een twee dozijn subjectieve individuen samengesteld. Ze vormt een corps, en dat corps heeft zijn banier, en bij die banier zweert zij.

Iets wat vooral daarin uitkomt, dat ze weigert brievenbus voor *de malcontenten* te zijn.

Geen partij is er, zoo min hier te lande als in 't buitenland, of ze heeft van „malcontenten" te lijden. Sollicitanten die niet kregen waarop ze gehoopt hadden. Leden van een Kiesvereeniging die bij stemming in minderheid bleven. Plaatselijke grootheden die zich in de massa verloren. Teleurgestelden in politieke verwachting. Kortom op malcontenten van allerlei gading stuit ge bij elke partij.

Schuilt nu in wat deze malcontenten klagen, doeltreffende critiek, of ook verrijkende variatie van een origineele gedachte, van zelf moet ze dan ook in onze Pers een plaats vinden, beluisterd en gewaardeerd. Is de klacht daarentegen niets dan luchtgeven aan eigenwilligheid of bitterheid, dan onteert een Pers die ze welkom heet, zich zelf.

Juist aan het scherp-onderscheidend oordeel, dat hier bezweert wat de Partijorganisatie schaadt, en daarentegen naar voren brengt wat ons verrijken kan, herkent men de journalistieke trouw aan Partij en beginsel.

Merkt men daarentegen, dat een serieus Persorgaan er op uit is, aan alle oppositie die een aanval op de leiding van de partij waagt, zeker *éclat* te geven, er aller aandacht voor te vragen, en van zekere sympathie er voor te doen blijken, zoodat men er schier op uit schijnt, om bij de malcontenten een wit voetje te erlangen, dan blijkt hier ten stelligste uit, dat gelijksoortige oppositie het blad zelf drijft.

Gaat dit drijven nu stelselmatig en rusteloos door, dan kan het niet anders, of het moet ten slotte op botsing en scheuring der Partij uitloopen, en in verband hiermee wezen we er op, hoe hierbij ten slotte ook de juridische faculteit aan de Vrije Universiteit in het gedrang kon komen.

Scheuring in de Partij zou voor haar vooral zeer nadeelig in de gevolgen kunnen zijn.

Daarom mogen we niet nalaten er op aan te dringen, dat ook wie als advocaat der malcontenten optreedt, de normale grenzen, die het perk om elke georganiseerde Partij uitstippelen, niet te vaak en niet te ver overschrijde.

---

* * * *„Geheel en uitsluitend.”*

De uitdrukking, die gezet is in de Statuten, waaronder de Vrije Universiteit leeft, voorkomt elk spel met woorden.

Er is bij de stichting van deze Universiteit, en bij het opmaken van hare Statuten, gerekend met de les der historie. Die historie leerde toch, dat o.a. voor de Universiteit te Leiden, wat de theologische faculteit betreft, nog in 1850 gebondenheid aan de leer van de belijdenis der vaderen voor elk hoogleeraar in de Theologie verordend was, en hoe desalniettemin zelfs ver gaande moderne Theologen, zooals de heeren J. H. Scholten en A. Kuenen, de desaangaande vastgestelde verklaring met hun naam onderteekend hadden, niettegenstaande ze ganschelijk van de Belijdenis der vaderen waren vervreemd.

Dit leidde er in 1878 in de stichtings-vergadering van de Vrije Universiteit te Utrecht toe, opzettelijk en welbewust, *elke zijpoort*, waardoor een hoogleeraar allicht heen kon glippen, op dubbelen grendel te doen. Vandaar de zoo sterke uitdrukking, die conformiteit met de Gereformeerde beginselen eischte, *„geheel* en *uitsluitend.”*

Nu verhelen we niet, dat ten deze zelfs de meest volstrekte band aan de beginselen daarom nog nimmer absoluten waarborg biedt, omdat in den loop der eeuwen de beteekenis der woorden zôo licht verloopt. Sinds bovengenoemde bepalingen in de Statuten der Vrije Universiteit zijn vastgesteld, verliepen echter niet meer dan 36 jaren, zoodat hier van geen wijziging in de beteekenis der gebezigde woorden sprake *kan* zijn.

We twijfelen dan ook geen oogenblik, of de hoogleeraren, die achtereenvolgens aan deze Universiteit optraden, bedoelden niet anders, dan volgens hun eerlijke overtuiging aan deze conditie te voldoen.

Daarover rijst bij ons geen twijfel.

Wel daarentegen mag men zich afvragen, of gezegd kan, dat bij alle studievakken, en zoo ook met name bij de Juridische studiën, aan deze betuiging en volstrekt bindende verklaring steeds genoegzame aandacht gewijd is.

Het is niet zoo eenvoudig, om helder in te zien en met kracht van geest te gevoelen, welk het stempel is, dat de Gereformeerde beginselen op de Juridische studiën drukken. Het zou daarom zeer stellig geen overtollige arbeid geweest zijn, indien de hoogleeraren zelven een poging hadden gewaagd, elk voor zich, de juiste en zuivere beteekenis van de hier gekozen woorden nader te ontvouwen. Allicht had zich dan tusschen de onderscheiden hoogleeraren schakeering voorgedaan. Over deze schakeering van opvatting had men dan kunnen handelen. En zoo zou van lieverlede de zin en beteekenis van deze woorden ook voor de Juridische faculteit tot vastheid zijn

gekomen. En dit te meer, daar in de dagen van de breuke met een der vroegere Juridische hoogleeraren, dit punt op hoogst ernstige wijze aan de orde is geweest, en men toen klaar inzag, hoe licht hierbij misvatting kon insluipen.

Toch kwam het niet ter onzer kennisse, dat sinds hieraan voortdurend de vereischte aandacht is gewijd. We zeggen niet, dat er allicht afwijking insloop, maar constateeren alleen, dat de zaak zelve, althans in 't publiek, niet een voortdurend onderwerp van zorgvolle bestudeering heeft uitgemaakt. Zoo weinig las men een uitdrukking als deze: „Misschien zou men allicht tot afwijkende opvatting neigen, maar wij voor ons gaan hierin niet mede. Ons bindt onze belofte van „geheel en uitsluitend" te blijven bij de Gereformeerde beginselen!" Eer gaat men niet zooverre bezijden de waarheid, zoo men acht, dat er de laatste jaren niet voortdurend op Juridisch terrein op deze Gereformeerde beginselen is gelet. De hoogleeraar Diepenhorst legde er zich zeker op toe, om de beteekenis van Calvijn ook op oeconomisch gebied te doen uitkomen. Maar voor het overige werd van den band die alle onderwijs „aan de Gereformeerde beginselen geheel en uitsluitend" bond, niet te druk gehandeld.

Wil men een exempel, neem dan het geschil over den eed van getuigen.

Gelijk men weet, heeft juist het vraagstuk van den eed in de dagen der Reformatie aanleiding gegeven tot zeer scherpe controversen. Immers het waren de Doopers, die toentertijd beslist tegen den eed van getuigen opkwamen, en staande hielden, dat de *verklaring* van iemand die den *eed* weigerde, van gelijke waardij met den eed behoorde te gelden. Tegen dit beweren der Doopers is men toen van Gereformeerde zijde zoo beslist mogelijk opgekomen. En zulks niettegenstaande zeer stellig de Doopers niet in *ongeloof* of *Atheïsme*, maar in vasthouden aan een verkeerd begrepen woord van Christus grond voor hun verzet zochten.

Thans stond men voor de quaestie, of men nog verder zou gaan dan de Doopers deden, en eedontslag ook geven zou aan wie zelfs van 't woord van den Christus niet gewaagde.

Is nu gevraagd, of de Gereformeerde beginselen, geheel en uitsluitend genomen, in zulk een geval loslating van den eed gedoogden?

't Zal wel zoo zijn, maar in wat men te lezen kreeg, deed deze anders zoo natuurlijke vraag dusver weinig opgeld. En wat men te hooren gaf, werd bijna niet met het beginsel in verband gebracht.

---

* * * *Soli Deo gloria.*

Steeds boeide ons Christenvolk de leuze van Utrechts Universiteit in haar zegel, het „*Soli Deo gloria*", overgezet: „*Gode alleen de eer*". In het „*Nil desperandum Deo Duce*" in den kring der Vrije Universiteit spreekt zich gelijke gedachte uit. In Groen's „*Tegen de Revolutie het Evangelie*" school eenzelfde bedoelen.

Het was protest na protest tegen de onheilige voorstelling, alsof wij menschen het waren, die recht en waarheid te bestellen hadden. In God werd onzerzijds steeds het uitgangspunt gesteld. Van onzen God zou de leiding ook bij alle studie ons toekomen. Een politiek enkel door menschen, naar menschen oordeel besteld, boezemde weerzin in.

Niet vroomheid in het persoonlijk bestaan voldeed hier. De vrome zin in 't hart, moet ook in het publieke leven, en niet 't minst in de politiek, onze gedragslijn bepalen, en richting geven aan ons beleid.

Vandaar dat ook in onze eerste, zoo schoone periode warme bezieling naar allen kant uitging, en steeds het vragen naar Gods wil en ordinantie op den voorgrond stond. Zelfs in de Kamerdebatten kwam dit toentertijd telkens uit.

De architectuur ook op staatkundig gebied lag in het plan dat onze God als de Opperste Bouwmeester had ontworpen, en 't streven der onzen was er steeds op gericht, de zuivere lijnen van deze architectuur, als vrucht van serieuse studie, te ontdekken.

Is dit nog zoo?

Ook toen het eedsprobleem aan de orde kwam, had men uiteraard te doen met de vierschaar als niet loos product van puur menschelijke vinding, maar als instelling, geroepen om in den Naam des Heeren het recht, dat Godes is, te handhaven. Geen mensch mag, eeniglijk op menschelijke autoriteit afgaande, zijn naaste dooden, van zijn vrijheid berooven, of hem zijn goed ontnemen. Aan de Overheid kunnen deze drie alzoo nooit anders vrijstaan, dan voorzoover ze door God hiertoe gemachtigd is. Doch is dit zoo, dan moet ook de vierschaar èn den aangeklaagde èn den getuige voor Gods aangezicht roepen. Vandaar de eed ook in 't recht.

Is nu ook ten deze door alle onze mannen van naam, steeds in zulk een zin en geest gesproken, dat het *Soli Deo gloria* tot zijn recht kwam?

Wie durft hierop zonder aarzelen ja en amen zeggen?

---

* * * *Vigilate Deo Confidentes.*

Toen Nederlamd, uit zijn tachtigjarige worsteling met Spanje's grootmacht opgekomen, zijn eereplaats onder de Europeesche mogendheden mocht winnen, sprak het „*Soli Deo gloria*" in aller hart. Gode alleen de eere!

Toch kwam destijds al spoedig verzet op tegen het aannemen van de Belijdenis der vaderen als het fundament van den Staat. In de voorrede op „Ons Program" kan men dit nader van de Dordtsche vroedschap opgeteekend vinden.

Drie vrome leuzen dongen destijds om den voorrang. De eerste luidde: Staat op uw wachtpost in vertrouwen op uw God! In het Latijn: *Vigilate Deo Confidentes.* De tweede was van dezen inhoud: *Hac nitimur, hanc tuemur,* wat onder het volk begrepen werd als te beduiden: Wij steunen op den Bijbel, en wij strijden voor onze vrijheid. Terwijl de derde spreuk van, „Griet in 't hek," genomen was uit de Psalmen: „Onze hulpe sta in den naam des Heeren." (124 : 8)

Feitelijk had men alzoo destijds reeds met tweeërlei tegen elkaar indruischende stroomingen te doen. In de breede rijen van het vrome volk werd positie genomen in de verstrekkende stelling, dat 't beginsel voor Staatsbehoud ons van God toekwam, terwijl daartegenover de zucht ingang vond, om de religie apart te zetten, wijl *naast* dit religieuse erf, en niet *erin,* het burgerlijk erf was te zoeken, want dat op dit burgerlijk erf de staatsman zelf 't recht zou schaffen.

Het is uit deze reeds in de 17e eeuw duidelijk opgekomene differentieering, dat zich later de Conservatieve partij ontplooide. Men wilde niet met de Geuzen voor 't Soli Deo Gloria optrekken, maar toch evenmin met de Staatschen zich van het religieuse element vervreemden. Oplossing van dien strijd der meeningen werd toen hierin gevonden, dat de religie in eere hoog zou worden gehouden, maar dat ze *naast* het politieke erf zou worden ondergebracht. De religie mocht niet het fundament onder het Staatsbewind zijn, en evenmin mocht ze in de politieke levensgedachte indringen. En zoo kwam toen de bekende onderscheiding op tusschen de vroomheid in het *particuliere* leven met de vervreemding van alle religie *in onze politiek.*

Thans is het een hooge uitzondering, dat ge nog een radicaal of liberaal vindt, die kerksch én orthodox is. Over het algemeen dient thans geconstateerd, dat de overgroote meerderheid der Liberalen en Radicalen, althans in grootere plaatsen, òf aan de Kerk hun afscheid hebben gegeven, òf volbloed modern zijn. Zoo echter was het in de eerste helft der 19e eeuw nog volstrekt niet. Destijds vond men onder de Staatslieden van liberalen huize, nog vrome en zelfs beslist orthodoxe mannen, een enkele maal zelfs nog een beslist Gereformeerde.

Denk slechts aan den gewezen Minister Van der Heim, die veelal bij de Afgescheidenen ter Kerke ging. Doch al ziet men van deze uitzondering af, zoo was het destijds toch allerminst vreemd steile Conservatieven te vinden, die geregeld en nooit anders dan bij een orthodoxen leeraar kerkten.

Maar, en dit was nu het kenmerkende, met hun politiek had dit particulier hechten aan het orthodox kerkelijk leven niets hoegenaamd uitstaande. Staatkunde en Godsdienst waren voor dezulken schier hermetisch van elkaar afgesloten levensuitingen. Hun religie had niets met hun politiek, en hun politiek niets met hun persoonlijke vroomheid uitstaande. Ze worden al meer uiterst schaarsch deze orthodoxe heeren met de liberale banier op het politieke erf omdrentelend. Steeds meer vervreemden de Liberalen eerst van de orthodoxie, om *modern* te zijn, en dan van alle Kerk, door van alle religie af te dolen. Maar in de periode, die met 1830 begon, en tot in de dagen van de heeren Nierstrasz c.s. voortduurde, was het een gewoon verschijnsel, Staatslieden te vinden, die wel degelijk nog toonden op religie prijs te stellen, mits hun politiek er buiten mocht vallen. Voor de politiek hadden ze de school der wijsbegeerte en der jurisprudentie. Daarvoor gaf de religie hun geen winst.

Het is deze onnatuurlijke toestand, die eerst Bilderdijk, en na hem Groen van Prinsterer bewoog, om tegen deze stemming der geesten op te treden.

Hieruit is de Antirevolutionaire Partij opgekomen.

Daarom is de wortel van haar bestaan er mede gemoeid, dat we de conservatieve idee van een religie *naast* onze politiek, op geen manier weer onder ons laten opkomen.

Dit is ook bij de Stichting van onze Vrije Universiteit begrepen Vandaar haar leuze, dat niet alleen voor de Theologische, maar ook voor de Juridische faculteit in haar school, alle onderwijs zou hebben uit te gaan, geheel en eeniglijk, van de Gereformeerde beginselen.

Kan men nu zeggen, dat dit nog, in dien afdoenden en beslisten zin, in heel onzen kring bepleit wordt?

Allicht wel, maar 't moest en 't kon toch iets meer blijken.

---

* * * *In het Kabinet.*

Een Antirevolutionaire kiezer in 't achterland beeldt zich niet zelden in, dat een Antirevolutionair staatsman in 't Kabinet het zoo maar aanstonds in zijn macht heeft, het landsbestuur conform onze Antirevolutionaire beginselen om te zetten.

Zelfs zijn er die achten, dat men hiervoor niet eens minister behoeft te zijn, maar reeds als Kamerlid, althans in de Tweede Kamer, het sturen van den gang van zaken in Antirevolutionaire richting in de hand heeft.

Hiervan nu zou zelfs dan geen sprake kunnen zijn, indien we als Antirevolutionaire Partij, geheel alleen, in staat waren bij bewindscrisis een Kabinet te formeeren.

In Amerika, waar slechts twee partijen zijn, en de partij die 't bij de stembus won, voor een vast aantal jaren meester van 't bewind over heel de Unie blijft, is zoo iets denkbaar. Ook in Engeland was dit vroeger zoo, toen er niet anders dan Whigs en Tories waren. In ons land daarentegen kan van zulk een doordringen van de *pia vota* van welke partij ook in de bewindvoering geen oogenblik sprake zijn. Komt Links aan 't bewind, dan tobt de Kabinetsformateur met de begeerten van vier onderling uiteenloopende partijen, en zoo nu gaat 't ook Rechts met de samenwerking der drie toe. Men kan ook Rechts geen Kabinet formeeren, of het moet resultaat zijn van de samenwerking van de Antirevolutionairen, de Roomsch-Katholieken en de Christelijk-Historischen.

Een Kabinet, op de grondslag van deze drie partijen rustende, kan daarom nimmer alle verlangens en begeerten van één dier drie vervullen. Men mag reeds dankbaar zijn, indien 't bij zulk een contract gelukken mag, althans enkele ook van onze *pia vota* door de beide andere partijen te zien aannemen.

Wie onzerzijds in het Kabinet optreedt, ziet zich dan ook niet zelden, tegen wil en dank, genoodzaakt, tijdelijk te berusten in wat hij, als vooraanstaand Staatsman in onze partij, zoo heel anders gewenscht had.

Te meer geldt dit voor ons Antirevolutionairen, omdat niet wij, maar de Roomsch-Katholieke kiezers in de Coalitie verreweg de sterkste, althans talrijkste groep uitmaken.

Onder dit opzicht nu kon zoomin van Baron Mackay als van Dr. Kuyper of van Mr. Heemskerk gevergd worden, dat zij aanstonds na hun optreden, alle óns vooral belangstelling inboezemende vraagstukken aan de orde zouden stellen.

Dit kon ook Mr. Heemskerk niet doen, en mocht dan ook niet van hem gevergd worden.

De tegen hem zich keerende bedenking vorderde dit dan ook allerminst. Wat bedenking gaf, was heel iets anders, en wel dit, dat hij zich over vraagstukken van dien aard uitlatende, een enkel maal principieel voorstond, wat door onze Partij steeds als onhoudbaar bestreden was geworden.

Met name gold dit b.v. van de Theologische faculteit.

Dat men niet aanstonds deze faculteit òf kon laten verdwijnen òf kon metamorphoseeren naar den eisch van ons beginsel, sprak van zelf. Ook Baron Mackay liet ze rusten. En wel ontsloot Dr. Kuyper in de wet op het Hooger onderwijs den weg, om tot een gereede oplossing van dit vraagstuk te geraken, maar zag zich toch verplicht, voorshands die nadere oplossing naar een latere periode van drie jaren te verschuiven.

De moeilijkheid voor een Antirevolutionair Minister in een gemengd Kabinet is op zulke punten zóó ernstig, dat de uiterste voorzichtigheid hem steeds geboden is.

Er zou dan ook geen enkele klacht gevallen zijn, ook al ware Minister Heemskerk er niet aanstonds in geslaagd, op dit bepaalde punt den juisten uitweg te vinden.

Wat daarentegen tot niet onbillijke klacht aanleiding gaf, was, dat Mr. Heemskerk de bepaling, door Dr. Kuyper in de Wet op 't Hooger Onderwijs gebracht, kortweg introk, zonder er met Dr. Kuyper ook maar één woord over gewisseld te hebben, en later heel de quaestie die 't hier gold, als feitelijk niet meer bestaande, op zij schoof.

---

* * * *Leider.*

Normaal moest de leider van een staatkundige partij tevens voorzitter van de parlementaire Club zijn, en, zoo de partij bij de stembus meerderheid verwierf, formateur van het Kabinet.

Zoo is het in Engeland Links met Asquith, zoo zal 't straks in Engeland met Bonar Law zijn, indien Rechts de meerderheid van Links afwint.

Aldus alleen is het politiek verband wat 't zijn moet. Alleen indien 't aldus zijn kan, doet het politieke partijleven zijn volle effect.

Bij ons daarentegen valt aan zoo normale verhouding niet te denken.

En in 1888 én in 1908 bleef bij ons de Voorzitter van het Centraal Comité buiten het Kabinet. Alleen in 1901 trad hij er in op. En ook al liep het toen mee, normaal was het toch ook toentertijd niet. In alle drie de Kabinetten, waarin we plaatsing erlangden, was er toch geen sprake van dat de helft plus één in de Staten-Generaal Antirevolutionair was. Nimmer waren we meer dan één derde, en meestal bleven we zelfs beneden dit bescheiden cijfer.

Vanzelf werd hieruit een zeer ingewikkelde en zeer moeilijk te regelen verhouding geboren. Toch heeft Baron Mackay, zoolang Keuchenius in het Kabinet zat, deze verhouding uitnemend weten te regelen. Ook in 1901 werd zoo tot in het kleine toe open kaart ge-

speeld en overleg gepleegd, dat er van spanning zelfs geen oogenblik sprake kwam. Sinds 1908 daarentegen traden geheel ongeregelde verhoudingen in. Aan allen kant stoornis. In het Kabinet ging men doen, alsof er ganschelijk geen Partijorganisatie bestond. Van daar dat men toen tweeërlei actie naast elkander kreeg, de ééne uitgaande van onze mannen in het Kabinet, en daarnaast de Partij-actie in den lande onder de leiding van het Centraal Comité, in onze kieskringen en in de Pers.

Hinc illae lacrymae! zegt het spreekwoord. Vandaar de sinds al sterker uitgekomen politieke ellende.

Toch ging dit nog, zoolang het Kabinet van 1908 zat. Gedurende die bijna vijf-en-half jaar toch deed men wat doenlijk was, om het Kabinet te steunen, en toen de crisis in 1913 nader kwam, heeft het Centraal Comité geen middel onbeproefd gelaten, om aan het Kabinet een tweede periode te ontsluiten.

Eerst toen de crisis zich tegen ons keerde, begon zich de ontstane wanverhouding te wreken. De heeren die uit het Kabinet uittraden, konden zich in den toestand, die hierdoor voor hen ontstond, niet thuis gevoelen. Zelfs begon één hunner een actie met meetings door het land om den geknakten invloed te herwinnen. En sterker nog, tot tweemalen toe, toen er tactisch gehandeld moest worden, achtte de gewezen Minister-president het geraden in de *Rotterdammer* een soort proclamatie uit te vaardigen, die door de redactie zelfs als hoofdartikel geplaatst werd.

Dit stelde rechtstreeks het zoo kiesche vraagstuk van het leiderschap aan de orde. Door beide proclamatiën toch stelde de geachte schrijver ervan zich aan, alsof het leiderschap van onze partij aan den Voorzitter van het Centraal Comité uit handen moest worden genomen, wijl het aan hem als afgetreden Minister-president toekwam.

Uiteraard kon hierin niet worden berust.

Zoomin onder ons als onder de Liberale fractiën viel ooit zulk een beweren waar te nemen. Een Kabinet dat aftrad, begon steeds met in het feit te berusten, sloot zich weer bij de leiding der partij aan, en zocht van daaruit in de actie mee te gaan, die straks op nieuwe lauweren deed hopen.

Toch kon 't niet anders, of de vraag, wat men in een politieke Partij onder de leiders te verstaan heeft, trad hiermede van zelf naar voren. Alleen was het te betreuren, dat zelfs *de Rotterd.*, in welks kolommen de beide proclamaties het licht zagen, verzuimde, ten eenenmale duidelijk en in wel geformuleerde taal een antwoord te geven op de vraag, waarin het leiderschap van een Partijhoofd behoort te bestaan.

Ook hiervan mag daarom in deze artikelenreeks niet gezwegen worden.

Deze vraag toch raakt volstrekt niet alleen het doen en laten van den tegenwoordigen leider onzer partij, maar ook, na diens uitvallen door ontslag of overlijden, evenzoo zijn opvolger. Ja, zelfs in algemeenen zin raakt ze *alle* partijen.

Men moet over en weer weten wat men met een leider bedoelt; wat een leider doen mag en moet; en evenzoo wat hem moet betwist worden.

---

* * * *Gekozen of spontaan.*

Leiders zijn er op politiek gebied van *tweeërlei* soort.

Thorbecke was leider *suo jure*. Wat kwam, schiep hij. De liberale politieke actie, gelijk ze na '48 ons land en volk beheerscht heeft, was uit hem geboren.

In den regel daarentegen is het anders. Is de stroom van het leven eener Partij eenmaal op normalen gang gekomen, dan heeft men óók wel leiders, maar dezen zijn dan *gekozen*. De Partij komt dan door afgevaardigden in centrale vergadering bijeen, en in die centrale vergadering kiest men een Voorzitter. Die Voorzitter wordt dan als Kamerlid van zelf Voorzitter van de parlementaire Club. Deze aldus gekozen leider *leidt* dan tot een stembus nadert. Dan wordt niet zelden een ander tot Voorzìtter gekozen. En in dezen nieuw-gekozene treedt dan een nieuwe *leider* op. Toen Mr. Drucker naar de Eerste Kamer verhuisde, trad Dr. Bos in de Tweede op als de leider der Vrijzinnig-Democraten. Gekozen leiders zijn evenzoo de HH. Tydeman en de Meester, welke laatste nog niet zoo lang geleden den heer Goeman Borgesius verving.

Anders daarentegen stond het met Mr. Groen van Prinsterer. Dat Groen en hij alleen tot aan zijn sterven toe de leider der Antirevolutionaire Partij was, lijdt geen tegenspraak. Wel wees Groen van Prinsterer van 1874 af op den toenmaligen afgevaardigde uit Gouda, Dr. Kuyper, als den man van zijn vertrouwen, maar uitteraard voor het leiderschap slechts als zijn *opvolger*. Zoolang hij er zelf was, gevoelde hij zich als de vanzelf aangewezen leider, en noemde zich daarom *de Veldheer*. Zelfs toen nog, toen het grooter deel van den generalen staf van hem afviel.

Kan men nu zeggen, dat Groen als leider *gekozen* was? Stellig niet. Ook al placht Groen vóór elke generale stembus eenige vertrouwden naar Den Haag saam te roepen, een officieele vergadering van de Partij als zoodanig was dit nimmer. Van stemrecht was op die samenkomst geen sprake. Van een *kiezen* van Groen als president of leider is op die bijeenkomst zelfs nooit gerept.

Ook Groen, evenals Thorbecke, was alzoo leider *suo jure.*

Van den huidigen leider der Antirevolutionaire Partij kan dit in dien zin niet gezegd. De tegenwoordige leider is wel eerst, *suo jure*, na Groen's dood opgetreden, maar sedert hij zelf de organisatie van onze Partij in het leven riep, is hij sinds 1874 steeds gekozen en herkozen, met exceptie alleen van enkele jaren gedurende zijn Ministerschap, toen de hoogleeraar Dr. Bavinck hem op zoo geheel eenige wijze verving.

Hierop dient gelet.

Er volgt toch uit, dat onze huidige leider wel niet uitsluitend aan de keuze van de Deputatenvergadering zijn presidium dankt, maar met Groen blijft dan toch dit verschil, dat hij, zij 't al *suo jure* opgetreden, toch aan keuze, wel niet zijn positie, maar wel thans zijn officieel recht dankt.

Uit dien hoofde mag hij niet vrij spreken naar eigen lust of inval. Over de leiding van onze Partij beslist niet eigenmachtig hij, maar met volmacht de Deputatenvergadering. Vandaar, dat er een politiek program is opgesteld, dat niet alleen de Partij, maar ook hem bindt, en dat de Toelichting op dit Program in '78 verschenen en die nu 37 jaar oud is, officieel alleen door de Deputatenvergadering kan gewraakt. Hyper-democratisch was uit dien hoofde onze organisatie. Voor het op stemming aanging, ontwierp het Centraal Comité, met de Provinciale Deputaten, het ontwerp-program. Dit wijzigde dan, of vulde aan wat noodig was. Bijkomstige of tegenvoorstellen konden worden ingediend. En zooals dan de Deputatenvergadering besloot, zoo zou 't in 't land zijn. Niet alleen voor de Kiesvereenigingen, maar ook voor den leider.

Meer zelfs dan iemand was *hij* hieraan gebonden. Terzake en ten principale was niemand *onvrijer* dan hij.

Slechts op één punt bleef zijn gezag onbetwist en onverkort.

Tactisch was hij de verantwoordelijke man. Ging nu van hem tactische aanwijzing uit hoe te handelen zou zijn, dan kon men natuurlijk ook daaraan zich wel niet storen. Doch dit was zedelijk toch niet geoorloofd.

Om een voorbeeld te nemen.

Inzake de eedswet, hadden we Art. V van het program, en de toelichting op blz. 100 v.v. Daarop kon elk lid van onze Partij op de Deputatenvergadering critiek oefenen, en dan voorstellen om Art. 5 te wijzigen, of de toepassing ervan door een nieuw besluit te regelen.

Toen het echter nu onlangs voorkwam, dat de Minister midden in het Bestand dit ingewikkelde vraagstuk, onrijp en ongelegen, aan de orde stelde, was vanzelf de leider geroepen, op staanden voet uit te wijzen, of men op dit oogenblik den grooten strijd over dit vraagstuk aanvaarden, dan wel tijdelijk verschuiven zou.

Van meet af ried hij toen „tactisch" tot uitstellen en verschuiven. Verschuiven werd dan ook èn in de Tweede Kamer èn in de Eerste Kamer gekozen. En zoo bleek, dat de leider van de Antirevolutionaire Partij tactisch juist gekozen had.

Hiertegen had men nu van uit Antirevolutionairen hoek ganschelijk niet in verzet mogen komen.

Als op het slagveld het vuren begint, komt het op *tactische* eenheid aan; anders veroorzaakt men hopelooze verwarring en verzwakt zijn leger geducht.

Er kon noch mocht daarom in de Eerste Kamer geen oogenblik sprake van zijn, om nu toch maar de eedsquaestie principieel af te handelen.

Dit kon en mocht niet.

Wie dit anders rieden, schoten in doorzicht van de positie op dat oogenblik te kort.

---

* * * *Conclusie.*

Van de driestarrenreeks, waarin de politieke misstand gephotografeerd werd, brengt deze voorlaatste onze conclusie. Dan komt nog de remedie. En voorts ruste dit geding in de zomervacantie. Dat inmiddels de misstand zich in blijk van misverstand oplosse, is onze oprechte bede.

Het karakter van deze reeks teekende zich zelf van meet af in volle klaarheid. We stelden ons welbewust een scherp omlijnd doel, en dit doel was, door alle ter beschikking staande middelen te voorkomen, dat het politieke *désastre* van 1907—1913, ons niet straks ook in 1917 alle kans op herovering van onze positie zou afsnijden.

Blijft 't in onzen kring bij wat het nu is, dan is die afsnijding in 1917, zelfs door het meest heroïeke middel, niet meer te voorkomen.

Zeer vermoedelijk zal veel in 1917 *voor* ons pleiten. Erkend zal in breeder kring worden, dat de Antirevolutionaire Partij van 1880 af steeds beslister voor de Landsverdediging is opgekomen, en dat het de vier Linksche partijen waren, die door hun stelselmatig verzet tegen goede en afdoende Defensie, ons in het perikel van het oogenblik hebben gebracht. Ook zal de Antirevolutionaire Partij, waar straks na den vrede nood uit allen hoek zal spoken, een aanbeveling ontleenen aan het Christelijk-democratisch karakter dat ze steeds getoond heeft. En zelfs mag gehoopt, dat de levensernst, dank zij den Oorlog, in veel kringen sterk genoeg opleefde, om ook op het politieke erf weer naar den God der vaderen te doen vragen.

Maar even vast als we dit hopen durven, even helder dringt 't zich aan ons op, dat er van een stembusoverwinning in 1917 voor ons geen sprake kan zijn, indien de breuke die 1907—1913 in geheel onze Partijpositie sloeg, niet tijdig geheeld wordt.

Het was met het oog hierop, en hierop alleen, dat we nu reeds de hoog-ernstige vraag naar de heling van deze wonde ter sprake brachten.

Veel voelden ook wij voor wat de heer Heemskerk in *de Rotterdammer* opmerkte, of in het Bestand deze Partijtwist niet rusten kon; maar voor ons stond van meet af vast, dat de medicatie niet op korten termijn te verkrijgen zou zijn, en dat daarom het sondeeren van de wonde niet kon en niet mocht uitgesteld.

In onze slot-driestar van a.s. Maandag zullen we ons veroorloven aan te duiden, op wat wijze o.i. de serieuze genezing van wat wond werd, te verkrijgen zal zijn.

Vooraf echter nog een kort woord over hetgeen onze driestarren te berde brachten.

Niet „de zachte geneesmeester" was hierin aan 't woord, en het bekende spreekwoord herinnert klaar genoeg waarom niet. Er was in casu, naar onze vaste overtuiging, én formeel én materieel een zeer ernstige fout begaan, en uit die ééne fout was, als nabloeding, alle overige Partijjammer voortgekomen. Dit moest ons wel de houding van Mr. Heemskerk persoonlijk ter sprake doen brengen; wat we uiteraard niet anders dan ongaarne deden, maar wat niet anders kon. Plichtshalve deden we ten deze, wat we op zichzelf liever gemeden hadden, daar er zich, voor zoover ons bekend, van 1874—1907 nooit eenig principieel verschil, of conflict, tusschen den Voorzitter van ons Centraal-Comité en dezen nu oud-Minister had voorgedaan. Juist dit maakt de feil van December 1907 zoo onverklaarbaar, maar liet dan toch van zelf hope op reconciliatie ook in politieken zin.

Maar er is meer.

Het kon niet anders, of ook andere staatslieden en geleerden kwamen in onze asteriskenreeks aan de orde; en ook ten hunnen opzichte kon niet alle critiek noch alle toetsing achterwege blijven. Dit nu schijnt op een enkele, die er zich op toelegde om tusschen de regels te lezen, den indruk te hebben gemaakt, alsof onzerzijds enkele hoogleeraren der Vrije Universiteit door ons verdacht werden van beginselverzaking. Kon dit? Wie dit waant, kent blijkbaar Prof. Anema's studie over het *Calvinisme en de Rechtswetenschap* niet. Van den hoogleeraar Diepenhorst wezen we zelf op zijn Calvinistische oeconomische opvatting. Wat we desaangaande opmerkten, was dan ook niet anders dan een verwijzing naar een niet onmogelijk gevaar dat dreigen kon, en zulks op grond van het niet te loochenen feit, dat bij wat men ten gehoore bracht, althans in de Pers, de deductie

uit de Gereformeerde beginselen o. i. te zeldzaam op den voorgrond trad.

En wat ten slotte het ter sprake brengen bij dit geding ook van de Vrije Universiteit in haar Juridische faculteit betreft, zoo eere men toch ook het menschelijk gevoel.

De historie wijst uit, dat schrijver dezes de hoofdaanlegger geweest is van de organisatie der Antirevolutionaire Partij, gelijk deze sinds 1874, en vooral na 1878, tot stand kwam, maar ook evenzeer dat door den aanlegger van deze organisatie tevens de eerste stoot is gegeven voor de stichting der Vrije Universiteit. Deze stichting doelde in 1878 niet op de kerken in Doleantie, want die waren er nog niet, en de oprichting der Vrije Universiteit, met de rede over *Souvereiniteit in eigen kring*, greep plaats in de Nieuwe Kerk op den Dam. Wat in 1878 dreef, was dan ook niet om een Seminarie, of enkel een kweekplaats voor theologen te stichten, maar wel degelijk om een Universiteit, ook met Juridische faculteit te erlangen.

Het lijden van Groen van Prinsterer van de zijde van Kamerleden, die aan de Rijks-Universiteiten hadden gestudeerd, toonde zoo droef en bitter, hoe enkel vroom bedoelen naast rijping in liberaalwetenschappelijke studie, een dualisme gaf, dat op teleurstelling moest uitloopen.

Hierin school dan ook de oorzaak van Groen's smarten.

Vandaar het klare inzicht, dat onze Partij op 't publieke terrein steeds de ware kracht zou derven, bijaldien ze niet optrad in mannen van wetenschappelijke vorming, maar dan ook, seheel en uitsluitend, conform de beginselen van het Calvinisme.

Daar nu voor de Tweede Kamer, na een verleden van 35 jaar, deze oogst zich tot een tweetal, de heeren Okma en Rutgers, bepaalde, moest vanzelf in 't hart van den schrijver dezes wel de stille bede spreken, dat er welhaast op overvloediger wijze van bezieling voor het beoogde doel blijken mocht. En met het oog hierop mocht niet stilzwijgend over de positie heengeloopen, die een onzer beste organen almeer tegenover den Voorzitter van het Centraal Comité innam.

Van 't er bij halen was hier geen sprake. De kiem van het verband sprong in het oog.

Ook zou 't in hooge mate onbillijk zijn, niet te verstaan wat pijnlijke teleurstelling hier schuilen moest voor .hem, die niets ontzag en niets spaarde, om den *effectus civilis* ook voor de Vrije Universiteit te erlangen, zoo schier alle effect hiervan uitbleef.

---

* * * *Vertrouwd, of ontslagen.*

Daar de redactie van de *Standaard* in de driestarrenreeks, die hiermede sluit, zich niet kon onthouden van critiek ook op personen, zij 't mij vergund in deze laatste asterisk ook zelf persoonlijk te spreken.

Dat de politieke verhoudingen in onze Antirevolutionaire Partij sinds 1907 steeds meer in het ongereede zijn geraakt, acht ik niet voor tegenspraak vatbaar. Er heeft zich, onder voorgang van den sinds 1908 destijds opgetreden Minister-President, almeer een doen geopenbaard, dat feitelijk mijn leiderschap ignoreerde, en de *Rotterdammer* heeft, bedoeld of niet bedoeld, hierbij meer dan eens dienst gedaan als hulporgaan.

Mag nu als bekend verondersteld, wat ik sinds 1870 gedaan heb, om onze Antirevolutionaire Partij te organiseeren en tot parlementaire krachtsuiting te bekwamen; alsmede hoe ik steeds het mijne deed, om een Antirevolutionaire pers te helpen scheppen, die thans een kracht in 't land bleek; en daarenboven hoe ik voor de hoogere leiding een Universiteit in het leven hielp roepen, en zelfs voor de Juridische faculteit dier stichting den *effectus civilis* wist te veroveren, — die zal 't verstaan, wat pijnlijke teleurstelling het mij berokkende, toen ik ontwaarde *hoe dit nooit onderbroken werd van bijna een halve eeuw, thans in gevaar geraakte.*

Eerst heb ik toen gepoogd, zonder namen te noemen, tegen dit dreigend gevaar te waken en te waarschuwen, — maar niets hielp.

Dit noodzaakte mij tenslotte namen te noemen en op feiten te wijzen.

Hiertoe ben ik dan ook in deze driestarrenreeks overgegaan, en wel, gelijk van meet af duidelijk werd uitgesproken, met geen ander doel dan om voor wat achter ons ligt verzoening te zoeken, en uitsluitend op waarborg voor de toekomst bedacht te zijn.

Zekere groep in onze Partij heeft blijkbaar tegen mijn optreden als leider velerlei grief.

Welnu, dat men die grieven dan noeme, duidelijk omschrijve, en precieselijk aangeve, hoe men de roeping van een leider in onze Partij wenscht te verstaan.

Gepaard zal hiermede moeten gaan de poging, om ten deele een reorganisatie van onze Partij in het leven te roepen. Zelf wees ik in de *Standaard* reeds op deze noodzakelijkheid.

Ook in ons Program zal zekere revisie niet kunnen uitblijven. En vermoedelijk zal het den weg op moeten, dat we een *Raad van advies* instellen, waarin de verschillende elementen telken jare over de hangende vraagstukken en opkomende geschilpunten van gedachten kunnen wisselen. Tot elke schikking in dien trant, die onze Partij

ten goede kan komen, ben ik niet alleen van harte bereid, maar ik hoop er zelf het initiatief toe te nemen.

Op dit oogenblik kan ik tot mijn leedwezen hierop niet verder ingaan. Ik mag de kuur in Lahmann's Sanatorium niet overslaan. Wat ik deze 50 jaren deed, heb ik alleen kunnen doen door mij 's zomers een niet te korte vacantie te gunnen, en de kuur in Weiszer Hirsch mag ik daarom niet prijsgeven. Doch ben ik straks terug, dan durf ik vertrouwen, dat deze poging om tot accoord en tot verzoening te geraken, zal kunnen slagen.

Ik zou het schade voor den Christennaam achten, zoo deze verwachting mij teleurstelde.

Laat men klaar en duidelijk zeggen, wat men als den plicht en de roeping van den leider *in onze Partij* beschouwt. Zooveel ik voor God geoorloofd acht, ben ik dan bereid hierin toe te geven. Maar ook, mocht men bedingen stellen, die, naar mijn innige overtuiging, met het oog op het beginsel en de toekomst van onze Partij, niet door mij *mogen* aanvaard worden, dan zal ik niet aarzelen, de Deputatenvergadering in de gelegenheid te stellen, *mij te vervangen*.

De keuze staat tusschen vertrouwen of ontslag.

Het zou mij toch een conscientiezaak worden, zoo ik ooit oorzaak van tweespalt in den boezem onzer Partij bleek te zijn.

Het is mij meer leed dan ik zeggen kan, dat 't niet meer onder ons is, gelijk het in de jaren van 1870—1900 onder ons bloeide, zóó bloeide, dat zelfs de buitenwacht een Amen gaf op 't woord van den Psalmist: „Ai ziet, hoe goed, hoe lieflijk is 't, dat zonen van 't zelfde huis als broeders samenwonen, waar 't liefdevuur niet wordt gedoofd."

Kon die broederzin nu onder ons niet herleven, tenzij de druk van Kappeyne terugkeert, dan moet wat Groen van Prinsterer is aangedaan, mij zeer ernstig ter waarschuwing zijn.

Ook tegen Groen van Prinsterer's leiderschap kwam van 1869 af gelijksoortig verzet op.

Wie, gelijk 't mij te beurt viel, in die zes laatste jaren van Groens leven, zijn vertrouwelijke uiting over deze smartelijke ontrouw beluisteren kon, voelt onverbiddelijk, dat bij terugkeer van gelijken jammer, tijdig terugtreden onafwijsbare plicht zou zijn.

Men liet Groen ten slotte met zijn drietal candidaten: Keuchenius, Kuyper en van Otterloo, alleen staan. Niet onder „de kleyne luyden," maar wel onder hen die den toon aangaven. Beets voorop.

Groen heeft zich toen met zijn *Nederlandsche Gedachten* voor een goed deel uit de Binnenlandsche politiek moeten terug trekken en is zich vrij uitvoerig gaan bezighouden met breede vertoogen van historischen aard en over buitenlandsche politiek. Maar hoe weinigen zijn

ze geweest, die het zielelijden van Groen verstaan hebben, dat in deze pijnlijke retirade lucht zocht.

Ten slotte zelfs heeft wat Groen hieronder leed, hem derwijs overmeesterd, dat hij — niet zoolang vóór zijn sterven — zelf de Vrije school prijsgaf, en sprak van terugkeer tot de openbare school, mits ingedeeld naar de gezindheid.

Denk u nu in, hoezeer Groen overmand moest zijn, om — niet in 1850, neen, maar in 1875 — met een voorstel te komen, dat uiteraard bij de toenmalige veldwinning van het modernisme in de Hervormde Kerk, weinig anders zou gegeven hebben dan nu de door Minister Bosboom ontworpen veldprediking onder de gemobiliseerden gaf.

Het was jammerlijk, Groen's klacht destijds aan te hooren, en niet minder jammerlijk 't aan te zien, hoe Groen zelf ten slotte zich geheel terugtrok.

Een *da capo* hiervan is thans ondenkbaar.

Is men in de Antirevolutionaire Partij van oordeel dat een ander Staatsman de verkorene moet zijn, aan wien thans de leiding zal zijn toe te vertrouwen, dan ben ik aanstonds bereid om op te staan.

Vertrouwen is voor een leider volstrekt onmisbaar.

Heb ik dit verbeurd, laat men van mij dan geen hinder voor de toekomst duchten. Dan trek ik mij met mijn blad op particulier erf terug. Opbouwende critiek zal dan mijn taak worden. En slaagt mijn opvolger er dan beter in, de eenheid, en door de eenheid de kracht van onze Partij te sterken, zoo rekene hij vastelijk op mijn steun, mits hij nimmer de grens overschrijde, welke door de lijn die van ons beginsel uitgaat, om heel ons partijleven moet getrokken blijven.

---

* * * *Onder Binnenland.*

Te Rotterdam zag van de drukkerij *Libertas* een kort vlugschrift van de hand van Mr. Th. Heemskerk het licht onder den titel: „*Over de genummerde driestarren van Dr. Kuyper.*"

Deze titel deed meer verwachten dan deze brochure geeft. In de 53 driestarren toch, die hier bedoeld zijn, werd in den breede en tot in de kleinste bijzonderheden ter sprake gebracht, al wat het optreden en de bewindvoering van het Kabinet-Heemskerk in verband met het verleden, met de organisatie en met de toekomst der Antirevolutionare Partij, te overdenken gaf. Deze reeks driestarren bedoelde, gelijk duidelijk en van meetaf werd uitgesproken, de vraag onder de oogen te zien, hoe we tegen Juni 1917 weer als één man voor den grooten stembusstrijd gereed zouden staan.

Dit alles echter liet de geachte schrijver van dit vlugschrift veelal rusten, om zich schier geheel te concentreeren op deze éééne quaestie, of in December 1907 door het Kamerlid Heemskerk opzettelijk bedoeld zij al dan niet, het in het leven roepen van een ministerieele crisis, waarvan de leiding in zijn hand zou berusten.

Eerst ontvangt men daarom een historische herinnering aan hetgeen in den nacht van Staal, en daarna met Minister van Rappard voorviel. Van de 26 bladzijden druks, waaruit de brochure bestaat, is hieraan bijna de helft, t.w. een twaalftal bladzijden, gewijd. Dit eerste betoog strekt om te doen uitkomen, dat men op 24 December 1907 aan een gewichtige militaire beslissing was toegekomen, en dat hier te kiezen of te deelen viel. Een betoog, waaraan dan de opmerking werd toegevoegd, dat de stemming van de Rechterzijde tegen de toenmaals aanhangige oorlogsbegrooting niet noodzakelijkerwijze tot een ministerieele crisis had behoeven te leiden.

Doch na deze breede inleiding trekt de geachte schrijver in de overige veertien bladzijden al zijn veerkracht saam om te protesteeren tegen de voorstelling, alsof zijn toenmalig optreden geïnspireerd ware geweest door den toeleg om het Kabinet ten val te brengen, een minsterieele crisis uit te lokken, en, brak die uit, zelf als verzorger van 's lands politiek op te treden.

Gelijk men weet, en hier herinnerd wordt, heeft Minister Heemskerk reeds in 1908, terstond na zijn optreden, er zich even stellig op toegelegd, om zoo pertiment het kon, te betoogen, dat er hoegenaamd geen politieke toeleg van wat aard ook, in December 1907, bij hem bestaan heeft.

Het heeft hem dan ook blijkbaar *zeer* gedaan, dat desniettemin zijn toenmalig optreden met een politiek schema in verband is gebracht. Niet enkel door ons, maar even zoo in de pers van liberale richting.

Met leedwezen ontwaarden we dan ook, hoe dit politiek addertje hem nog altoos zoo schier eeniglijk bezig houdt, dat geen enkele vingerwijzing van hem uitgaat, om, evenals wij bedoelden, op vredesherstel tegen Juni 1917 aan te sturen.

Natuurlijk zal er, althans in onze Antirevolutionaire Partij, wel niemand zijn, die er ook maar aan denkt te vermoeden, dat hetgeen Mr. Heemskerk nu nogmaals zoo pertinent mogelijk verklaart, klaar en bewust tegen zijn beter weten in zou gaan.

Daar denkt niemand aan. Als Mr. Heemskerk zich zoo pertinent, als hij 't ook thans weer doet, uitspreekt, nemen ook wij volgaarne aan, dat bij het neerschrijven van deze verklaring oprechtheid ook hier zijn pen bestuurde.

Alleen maar, hiermee zijn we nog geen stap verder.

Doen en bedoelen worden door den loop der dingen zoo vaak twee.

Wij voor ons aanvaarden deze uitspraak van zijn zelfbewustzijn volgaarne.

Toch komen we allicht nog op dit vlugschrift terug.

---

* * * *Van veete geen zweem.*

Met zijn fijngevoelige natuur heeft Mr. Heemskerk zich, blijkens zijn brochure, vooral geraakt gevoeld door de ingebrachte grief, alsof hij in Dec. 1907 persoonlijk op een anti-Kuyperiaansche crisis uit ware gegaan.

Nu zijn we er dankbaar voor, dat hij dit zoo duidelijk in het licht stelde. Zoodra men toch voor zijn pertinente verklaring stond, dat van een opzet en toeleg om zulk een crisis uit te lokken, bij hem destijds geen sprake was geweest, was dit geschil de wereld uit. Ook ons blad betuigde reeds daags daarna, dat niemand het recht had om zoo pertinente verklaring in twijfel te trekken, en dat ook wij zulks niet deden. Daarmee was deze quaestie alzoo de wereld uit, en konden we, waar alle veete nu vergeten kon worden, weer tot de zaken terugkeeren.

Toch versta men ons hierbij wel. We ontzeggen noch betwisten aan wat Staatsman ook het recht, om, als hij zulks geraden acht, een ministerieele crisis uit te lokken. Dit kan zelfs geboden en noodzakelijk zijn. De voorstelling, alsof in December 1907 hiertoe bij Mr. Heemskerk neiging had bestaan, tastte derhalve in niets zijn eere noch zijn bedoelen aan. Ook al had hij werkelijk op zulk een crisis aangestuurd, zoo had dit zijn eere als Staatsman nog in niets kunnen krenken. Wat allicht een enkele bedenking deed rijzen, was alleen de vraag, of hierbij kameraadschappelijk jegens den leider was te werk gegaan. Hierover nu behoeven we ons thans niet verder uit te laten. Misschien kan hier later op worden teruggekomen. Voorshands daarentegen behoeft hierover geen woord meer gespild te worden. De groote spanning die opkwam, en die, om ze geheel te ontspannen, een niet geringe inspanning van heel onze pers en heel onze Partij vorderen zal, gaat om 's Lands belang en om de roeping die wij Antirevolutionairen hierbij zullen te vervullen hebben.

We denken er dan ook niet aan, ons verder in persoonlijke wrijving te verliezen. Het gaat voor ons uitsluitend om de vraag, waaraan de fatale nederlaag van 1913 is te wijten, en wat ons te doen staat om in 1917 zóó georganiseerd, en zóó aangespannen te staan, dat we met volle kracht onzerzijds aanval en verdediging ondernemen kunnen.

Willen de Christelijk-Historischen of de Roomschen daarbij niet langer van onze coalitie-hulp gediend zijn, dit sta aan hen zelven ter beslissing.

Voor ons is uiteraard hoofdzaak, dat we de breuke *op eigen terrein* volledig herstellen, en opnieuw met ongebroken, zoo mogelijk met verjongde en vernieuwde kracht, den strijd voor onze beginselen aanbinden.

Denke men er vooral aan, dat de Schoolquaestie haar voorloopige oplossing tegemoet gaat, en dat, helaas, maar al te velen zich nog nimmer beslist rekenschap gaven van wat de Antirevolutionaire Partij zal hebben na te jagen, als eenmaal de Schoolquaestie verdween.

---

* * * *Kink in den kabel.*

Na de stembus van 1913 zag ieder onzer voor oogen, dat er voor de Antirevolutionaire Partij een kink in den kabel zat.

De slag, ons bij deze stembus toegebracht, was de hardste, die ons ooit overkwam, althans door oorzaak van binnen. In 1893/4 kwam 't ook wel hard aan, maar toen zat 't in Tak, en kwam het motief *van buiten.*

Zoo kon 't natuurlijk in onze partij niet blijven zitten; er moest weer orde op onze partijaangelegenheden gesteld. En de vraag was maar: Zal dit komen moeten met de nieuwe stembus vlak voor oogen, en zal 't dus te wachten hebben tot 1917, dan wel zullen we reeds nu het bedenkelijke ervan onder de oogen zien, om tegen 1917 weer als één man, in volle kracht, over heel 't land te saaan.

De vredelievende naturen kozen toen natuurlijk voor uitstel, onze redactie daarentegen achtte dit bedenkelijk, en we maakten ons daarom zonder langer verwijl op, om het zoo stramme verband de wonde te lichten.

Ons dunkt, althans in dit opzicht stelde de uitkomst ons in 't gelijk.

Denk u toch, dat wat nu voorviel, in 1917, vlak vóór de stembus, ware voorgekomen, en ieder voelt toch, dat we weg waren geweest.

Nu toch is slechts even een tipje van den sluier opgelicht, en zie nu eens, hoe men fel en verbeten van allen kant op ons aanvalt.

Men speurt Links verdeeldheid. Men juicht dit toe. Men spitst er zich op, om dit vuurtje van oneenigheid aan te blazen en te doen opvlammen. En in de raadszalen van Links maakt men reeds nu zijn berekeningen op, wat winste er uit ons pleidooi en tegenpleidooi te halen valt.

Vooral de Conservatief-Liberalen zien er een kansje in, om een heel

deel uit onze groep op hun candidaten over te brengen. En de meer democratische groepen vragen zich af, of ze onze arbeiders niet van ons af kunnen trekken.

Zelfs de Christelijk-Historischen overlegden, of er in dit tumult geen eieren gelegd zijn, die zij konden uitbroeden. En gelijk men zag, verluidde zelfs onder de Roomsche Coalitiegenooten de vraag der onrust, of de woeling op onze erve voor hen geen schade kon berokkenen.

Zonder voorbehoud koos men bij dit alles eenparig *tegen ons* en *voor* de dissentieerende partij. Zoo is het van 1874 af steeds geweest. Altoos tegen Groen van Prinsterer en tegen Kuyper, en wierookgeur walmend voor wie tegen de kern der Antirevolutionaire Partij reageerde.

Natuurlijk wordt dit door ons gewaardeerd. Het toont toch dat de principieele vastigheid het meest aan onzen kant is. Maar er blijkt dan toch ook uit, dat het lancet niet in deze wonde kon worden gestoken, of 't moest tot een vrij *langdurig* genezingsproces leiden. En dit nu zou fataal gewerkt hebben, zoo we er pas in 1917 mee begonnen waren. Zulk een proces neemt tijd. Vandaar, dat we reeds nu de wonde bloot legden.

Er is nu ruimte van tijd om de wondeplek grondig te onderzoeken, en op het vinden van de best genezende pleister bedacht te zijn.

En geen twijfel, of hierin zullen we slagen.

Laten de heeren buitenstaanders bij de andere partijen zich daarom niet al te vroolijk maken met hun heusch doode musch.

---

* * * *De drie en vijftig.*

Nu we van de persoonlijke veete af zijn, zal 't allicht geraden wezen de halfhonderd driestarren, waarin we het gevaar van onzen toestand hebben toegelicht, ook buiten den kring van de *Standaard*-lezers verkrijgbaar te stellen.

Afzonderlijke uitgave kon dan aan hen, die het vlugschrift van den heer Heemskerk lazen, aanleiding geven, om, nu de persoonlijke veete wegviel, nader op de zaak in te gaan.

Nader onderzoek kan en mag niet uitblijven.

We moeten er achter komen, waaraan 't is toe te schrijven, dat we in 1908—'13 op zoo pijnlijke wijze achteruit raakten in invloed en beteekenis. Er moet worden nagegaan wat er aan onze organisatie ontbreekt, en wat ons te doen staat, om dit ontbrekende aan te vullen.

Er moet meer dan dusver aandacht gewijd aan de zoo intieme vraag, hoe voortaan het verband moet worden, dat bij 't optreden van één onzer als Minister, de wederzijdsche positie zal beheerschen.

Dat leden van het Centraal-Comité, gelijk in 1907/'08, buiten overleg met het Comité zelf, heel onze Partij voor een uitkomst plaatsen, die voor altoos haar toekomst in gevaar brengt, is een nu voorgekomen fout, doch waarvan de herhaling zoo mogelijk moet worden voorkomen.

Met gemeen overleg moet dit alles geregeld worden.

Acht men dat de leider, die thans de eer geniet aan het hoofd der Partij te staan, daarvoor vroeger wel iets goeds verrichtte, maar thans er de man niet meer voor is, zoo ligt 't in den aard der zaak en zal 't eisch van den toestand blijken, dat Dr. Kuyper de teugels glippen laat.

Men behoeft hem daarom niet af te zetten. Gelijk reeds zoo duidelijk mogelijk werd uitgesproken, zal hij dan zelf ontslag nemen.

Doch dit zij dan ook ernstig bedoeld.

Er moet dan niet geantwoord worden: Nu, ja, de Deputatenvergadering kiest hem toch weer in.

Dit zou een vertooning zijn, die tot niets leidde.

Bedoeld is 't dan ook heel anders, en wel zoo, dat Dr. Kuyper er voor goed den hamer bij neerlegt, indien de afwijkende broederen weigeren tot vaster accoord te komen.

Een verkiezing tot leider op de Deputatenvergadering, desnoods met algemeene stemmen, en daags daarna het verzet tegen zijn beleid weer op den ouden voet te zien voortzetten, zou voor hem geen positie zijn.

Van nu, September 1915, tot straks, April 1917, hebben we tijd te over, om wat nu nog onzuiver staat, weer recht te zetten.

Daaraan wenschen ook wij al onze kracht te besteden, en we twijfelen geen oogenblik, of ook Mr. Heemskerk zal met ons wedijveren om dit zoo gewenschte doel te bereiken.

---

* * * *Bederf van onze polemiek.*

Het mag betreurd, dat de redactie van het *Vaderland* nog steeds voortgaat, de oprechtheid van den oud-minister Heemskerk, zelfs half sarcastisch, in verdenking te brengen.

Onze Perspolemiek wordt metterdaad bedorven, indien men publiekelijk blijk geeft, niet van heeler harte te berusten in de pertinente verklaring van een hooggeplaatst tegenstander. Nu eenmaal door Mr. Heemskerk, zoo stellig en beslist mogelijk, verklaard is, dat hij op 24 December 1907 noch de bedoeling, noch het opzet, noch den toeleg had, om Minister van Rappard als Minister, en met hem het

Kabinet, te doen vallen, betaamt het aan een iegelijk die in onze Nederlandsche Pers zich in de toenmalige aangelegenheden mengt, aan deze pertinente verklaring onvoorwaardelijk geloof te hechten.

Niet alsof, gelijk we reeds opmerkten, uit zijn optreden geen crisis volgen *kon*. Natuurlijk was met die *mogelijkheid* ook door hem gerekend. Dit kon niet anders. Maar dit is heel iets anders dan het *opzettelijk* op een crisis aansturen.

Daargelaten derhalve, welke voorstelling de redactie van het *Vaderland* zich van den toenmaligen gang van zaken moge gevormd hebben, volhouden, dat er bij Mr. Heemskerk *opzet* en *toeleg* bestond, om een crisis uit te lokken, mag ook zij thans niet meer.

En evenmin mag ze thans zijdelings ook op den Minister van Landbouw schuld schuiven op grond van wat een driestar in ons blad herinnerde. Die herinnering toch strekte juist omgekeerd, om wel te doen uitkomen, dat bij dezen Minister juist het vlak omgekeerde voorzat van wat de redactie hem thans toedicht. Wij althans gaven niet anders te kennen, dan dat deze Minister op niet anders dan op de *gewone critiek* in zake de begrooting van Oorlog bedacht was.

Wenscht de redactie van het *Vaderland* de Antirevolutionaire Partij nog aldoor, op grond van het in December 1907 gebeurde, te havenen, laat ze dan haar hart ophalen aan de *geheele* Rechterzijde, die tegen Oorlog stemde, en niet eeniglijk aan de Antirevolutionaire Partij.

En tevens verzuime ze dan nooit er bij te voegen, dat althans de H.H. De Savornin Lohman, Van Bijlandt en De Geer, die *voor* stemden, part noch deel hadden aan den h.i. fatalen uitslag der stemming.

---

* * * *Ingezonden stuk.*

Geachte Redactie!

De Senaat der Vrije Universiteit te Amsterdam verzoekt u vriendelijk onderstaand bericht wel in *De Standaard* te willen opnemen.

„De Senaat der Vrije Universiteit heeft in zijn vergadering van 1 Oct. 1915 de volgende motie aangenomen:

„De Senaat der Vrije Universiteit, gezien hebbende de beschouwingen van Dr. A. Kuyper in genummerde driestarren van *De Standaard* over de Juridische Faculteit dier Universiteit,

„verklaart te betreuren, dat Dr. Kuyper hoewel nog hoogleeraar dier Universiteit, zonder eenige voorafgaande gedachtenwisseling in

haren kring, genoemde faculteit in het openbaar besproken heeft op een wijze, die het vertrouwen in hare verhouding tot den voor haar onderwijs geldenden grondslag ernstig schaden kan."

U bij voorbaat dankend,

Namens den Senaat voornoemd,
C. v. GELDEREN, *h.t. rector.*
F. W. GROSHEIDE, *h.t. ab-actis.*

Amsterdam, 2 Oct. 1915.

---

* * * *Adhaesie.*

Ook onderzijds zij gaarne adhaesie betuigd aan het besluit, dat de Senaat der Vrije Universiteit kortgeleden, op voorstel van den Hoogleeraar Fabius, nam.

Wij twijfelen zelfs niet, of onze hoofdredacteur zou, ware hij tegenwoordig geweest, er *voor* hebben gestemd.

Ongetwijfeld zou het gelukkiger zijn geweest, bijaldien onze redactie, alvorens over de verhouding tusschen ons Gereformeerd beginsel en de Juridische faculteit in het publiek te spreken, in staat ware geweest binnenskamers over dit geschil te handelen.

En dit te meer, nu ook uit dit besluit van den Senaat wel blijkt, hoe men ook in dien Senaat een nadere toetsing van de verhouding der Juridische faculteit tot de Statuten niet overbodig zou hebben geacht.

Allicht dat uit de faculteit der Juristen of van den Senaat nu een nadere uiteenzetting te wachten is over het verband tusschen de Geref. beginselen en de Rechtswetenschap.

Reeds in 1894 werd erkend dat dit niet mocht uitblijven.

Toch bleef het uit.

Moge het ons thans spoedig komen verrassen.

HERINNERING UIT DE CAMPAGNE VAN 1913.

Ter herinnering aan de wijze, waarop mijnerzijds het vorig Kabinet vóór de Stembus besproken is, mogen hier ten slotte een tweetal extracten staan uit mijn redevoering *De Meiboom in de kap*, die in 1913 bij den heer Kok te Kampen verscheen, en later zelfs in goedkoope Volksuitgave uitkwam.

In die laatstbedoelde uitgave nu las men op blz. 4 en 5 over 's heeren Heemkerk's voorstel tot Grondwetsrevisie dit :

„Maar eindelijk is onze zoo vurige wensch dan toch vervuld geworden. Thans *is* het ontwerp er, om het van weeën zwangere onderwijsartikel in de Grondwet te herzien. En nu eindelijk mochten we in een wetsvoorslel, door de Kroon aan de Kamer toegezonden, schier letterlijk terugvinden, wat steeds als de bede onzer begeerte en de wensch onzer hope gold: *De vrije school regel in de Grondwet en de staatsschool slechts intredend waar de vrije school ontbrak.* Of er dan ook oorzaak tot juichen en dank was! Eindelijk dan toch Groens zielsinnige bede, de smeeking van al 's Heeren volk, der vervulling tegengaande. Een dragen, nu pas, maar nu dan ook flinkweg, van den Meiboom naar de kap toe. Want natuurlijk zijn we er nog niet. Ook hiermee is onze vrije school nog niet onder haar grondwettelijk dak gebracht. Het voorstel is nog slechts de breede opstal van binten, waar straks het dak op rusten zal. Eer het dak zelf afgedekt is kunnen nog jaren verloopen, maar zou het dak er ooit komen, dan moest er eerst de kap toch zijn. En die kap, die aan de muren aangepaste opstal van binten, die ligt dan nu toch in het Regeeringsvoorstel voor ons. En daarom kunnen we ons als bouwlieden nu niet inhouden. Er is meer dan een halve eeuw om gebeden en naar uitgezien, of dan eindelijk toch de ure der vrijmaking komen mocht. Nu is die ure er; nu zien we het voor onze oohen, wat zoo menig reeds weggestorven broeder gewanhoopt had, of het wel ooit komen zou. In den meest officieelen vorm, onder Rijkszegel, op het ridderlijkst gecontrasigueerd, is dit voorstel de zaal der Staten Generaal dan nu binnen gedragen. Er ontbreekt niets meer aan, dan dat de Staten Generaal er hun *fiat* aan geven, en als dan ten slotte de Koningin, wat nu nog slechts *voorstel* is, door haar handteekening tot *wet* zal hebben verheven, dan zal na een druk van nogmaals tachtig Spaansche jaren een tweede monument van burgervrijheid in ons goede Nederland gesticht zijn. O, verstaat ge dan de Meiboom niet, die ook in mijn hart opbloeit, en voelt ge niet zelf met mij, hoe geen leuze beter dan *„De Meiboom in de kap"* de beteekenis van deze uw zeldzam rijke Deputatenvergadering kan vertolken?"

En voorts wat heel de actie van het Kabinet betreft, schreef en sprak ik aldus:

„Neen, dan biedt een Kabinet van Rechts toch heel andere waarborgen voor ons nationale welzijn. Al moge er iets van aan zijn dat dit kabinet in 't ideëele soms te kort schoot, nooit toch is het dweepen met de vredesillusiën der Liberalen, van mannen, die Colijn in hun kring opnamen, te duchten. Wat zoo gerust stelt bij dit Kabinet en zoo warm vertrouwen inboezemt, is de solide beteekenis van het

stel mannen, dat thans aan het roer zit. Of men wil of niet, zelfs van Links moet men ons daarover hulde brengen. En wat opmerkelijk blijft geen kabinet heeft in zijn korten duur meer van zijn leden verloren en toch was het of er telkens een nòg meer *first rate* staatsman voor het front verscheen. Allengs werd schier heel het Kabinet een uitgezochte *keurbende*, zooals het in compleetheid van talent zelfs in Thorbecke's beste dagen niet geschitterd heeft.

„Het is zoo, weer zit er „een dominee" in en dàt vooral gaf aanvankelijk aanstoot, maar wijs ons nu liever één jurist, die onzen Talma, den prediker, in werkkracht. in kennis, in volharding te boven ging. Aan den Rechtschen kant althans behoeft men den theoloog voorshands niet in de simpliciekast weg te zetten. Vraag u maar af, wat Links met zijn moderne dominees in 't Parlement heeft gewonnen, en leg daar dan naast wat Rechts eerst een Schaepman en thans een Talma, en dan weer een Nolens en een de Visser zoo rijk hebben gepresteerd, en 't verschil spreekt toch! Ik weet wel, alle talent heet Links te huizen, Rechts zijn niet anders dan achterblijvers, en ik geef toe, onder de „kleine luiden" krioelt het wel van schrandere en heldere koppen, maar kan het matadorschap geen regel zijn. Maar het troost dan toch, en verkwikt immers ook u 't hart, als, waar de nood aan den man komt, zelfs eerste-klas-mannen ons telkens weer van onzen God geschonken worden. Met dank voor wat we ook nu weer in ons Kabinet mogen bezitten, trekken we daarom ook nu weer met warme bezieling voor onze mannen op. Mogen we ze ook na Juni nog op dezelfde plaats der eere terug vinden!

„Natuurlijk is niet alles uitgekomen, wat men in 1908 gehoopt had. De man in het eerste Rechtsche Kabinet van deze eeuw, zoo peinsde men toen, was te forsch vooruit geschoven. Men zou nu met stiller tred, zelfs half verzoenend, zachtelijk vooruitschrijden. Dat zou dan toch den verwoeden tegenstand breken. En aanvankelijk scheen het toen ook, of het zoet 't zuur op de lippen der tegenstanders vervangen had. Doch nu, nu het weer ter stembus gaat, ziet nu zelf maar waarop dit alles is uitgeloopen. Nu heet 't land er nog veel erger aan toe te zijn, dan in 1905. Nu is er, zoo 't heet, nog minder uitgevoerd. Nu is alles tegengeloopen. Nu moet voor schelm weggejaagd, een Kabinet, dat het land er maar aan waagt, om zijn politieke tragedie tot in het slotbedrijf te kunnen uitspelen. Maar versta nu wel, juist die niets sparendn hoon heeft ons goed gedaan. Juist dit toch maakte, dat we nu heel het land door de fakkels opgenomen en ijlings aangestoken hebben, en luid gaat nu reeds alom het geroep op: Als ge zóó over ons Kabinet wilt heenloopen, goed, maar dan zullen wij ook eens toonen, wat we voor ons Kabinet over hebben. Ons geld gaat er voor uit de beurs. Met het gedrukte woord zullen we

het land bestrooien. Op meeting na meeting zullen we het volk wakker, tot springlevend toe, maken. Huis na huis zullen we afloopen. Geen kiezertje, dat aan onzen kant staat, ontsnapt ons meer. En geen huis en geen tempel zal er onder ons zijn, waar de zaak van het land niet voor Gods troon wordt gebracht.

„Onze Deputatenvergadering geen, gelijk steeds om de vier jaar, ook nu ons een dag van hoog leven. Hier te zijn, alle deze mannen uit alle oorden des lands hier om u heen te zien, ik weet het, 't beziel, 't verhoogt den moed; meer nog, 't verwarmt ons met een geestdrift, die vooral den anders eenzamen strijder doet opleven. Heerlijk, zulk een dag van politieken jubel, als de Meiboom, gelijk ook nu weer, ons uit de kap tegengroent. Maar die bezielende warmte, Mannen broeders, mag niet in Utrecht blijven, de fakkels die hier ontvonkten, draagt ge van avond reeds of morgen naar uwe woonplaatsen meê uit, om ook daar het genot *van die bezieling* over te brengen. Zoo was het steeds op onze landdagen. Ik zeg meer, zoo werd het op onzen landdag steeds in toenemende mate. Laat wat ditmaal van hier uitgaat, Mannen Broeders, dan nòg overtreffen, wat ooit van Tivoli uit het land insloeg. Natuurlijk, als onze God ons nederlaag beschikt, zullen we vast beraden en gewillig ons het juk weer op de schouders laten leggen. Maar nu we hier zoo heerlijk samen zijn, en van hier straks met een lied Hammaäloth weer het land intrekken, nu zeggen we: Neen, dat kan immers niet! Ons spelt ook nu weer de uitkomst zegepraal. Maar dan ook, Mannen Broeders, van morgen af electoraal door heel het land gebouwd. Niet maar het zwaard gekruisd, maar ook de truffel gehanteerd. In elk dorp de hamer bij elken balk omhoog, dat het met forschen tik op de muren neerdreune. Aan één stem kan het hangen. Zorgt dan, dat althans door u die ééne noodlottige stem niet verspeeld worde. „*De Meiboom in de kap*", maar ook het inroepen van Gods zegen niet verzaakt! En dan zij 't onze God, die ons in Juni jubelend het zegelied doe hooren!"

Oordeele men, na lectuur hiervan, of ik niet deed wat kon en moest om het Kabinet-Heemskerk in 1913 warm aan te bevelen, en, voorzoover oprechtheid gedoogde, van harte te steunen.

INHOUD.